

Three large, semi-transparent speech bubbles overlap in the center. The top-left bubble is blue, the bottom-right is red, and the top-right is green. The text 'Živjeti zajedno' is contained within the blue bubble.

Živjeti
zajedno

*Konferencija o borbi protiv
govora mržnje u Jugoistočnoj Evropi*

Generalni direktorat
za ljudska prava i pravne poslove
Vijeća Evrope

ŽIVJETI ZAJEDNO

Konferencija o borbi protiv govora mržnje u Jugoistočnoj Evropi

Sarajevo, 17-18. novembra 2011. godine

TRANSKRIPT

Riječ priređivača

Publikacija koju držite u rukama rezultat je Međunarodne konferencije o borbi protiv govora mržnje u jugoistočnoj Evropi koja je održana u Sarajevu 17. i 18. novembra 2011. godine pod nazivom „Živjeti zajedno“. Konferenciju su organizirali Udruženje/udruga BH novinari i Vijeće za štampu u BiH, uz podršku Vijeća Evrope.

Učesnici konferencije - više od 70 predstavnika državnih institucija, sudova, tužilaštava, građanskih organizacija, obrazovnih institucija, medija i međunarodnih organizacija, otvoreno su razgovarali o pojavnim oblicima jezika mržnje i reakcijma odgovorne javnosti na tu pojavu. Predloženo je niz konkretnih mjera koje bi trebale pomoći u prevenciji jezika mržnje, njegovoj kritici i dekonstrukciji kroz medije i stručne analize, te unaprijediti pravni sistem za efikasnije sankcioniranje svih oblika netolerancije i diskriminacije.

U ovoj publikaciji vjerno su prenesena izlaganja i diskusije koji su se čuli na Konferenciji, bez ikakvih intervencija u sadržaju i uz minimalna skraćenja koja su proistekla iz potrebe sažimanja obimnog konferencijskog materijala.

Dnevni red konferencije

1 7 . 1 1 . 2 0 1 1 - P R V I D A N

9:00 - 9:30 Registracija učesnika

9:30 Otvaranje konferencije

Bariša Čolak, ministar pravde Bosne i Hercegovine

Dunja Mijatović, predstavnica OSCE-a za slobodu medija

Andy McGuffie, glasnogovornik i šef Odjela za komunikacije Delegacije EU u Bosni i Hercegovini

Mary-Ann Hennessey, šefica Ureda Vijeća Evrope u Sarajevu

SESIJA 1

Govor mržnje – koncept i pravni okvir prema evropskim standardima

Moderator: **Borka Rudić**, Udruženje/udruga BH novinari, BiH

10:00 Govor mržnje – gdje i kada se širi

Uvodničar: **dr. Svetlozar Kirilov**, vanredni profesor sociologije na Fakultetu za žurnalistiku i masovne komunikacije, Univerzitet u Sofiji, Bugarska

11:00 Pauza za kafu

11:30 Standardi Vijeća Evrope za promoviranje kulture tolerancije i borbe protiv govora mržnje

Uvodničar: **Anne Weber**, pravni savjetnik Ureda komesara za ljudska prava Vijeća Evrope

SESIJA 2

Govor mržnje – nacionalne regulative i praksa

Moderator: **Mehmed Halilović**, ekspert za medije i pravnik, Bosna i Hercegovina

14:00 Regulatorni okvir za medije i govor mržnje

Uvodničari: **Bisserra Zankova**, Ministarstvo transporta, informacionih tehnologija i komunikacija, Bugarska

Helena Mandić, Regulatorna agencija za komunikacije, Bosna i Hercegovina

Boro Kontić, direktor Media centra Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Kristina Todorović, pravnica, Komitet pravnika za ljudska prava (YUCOM), Srbija

16:00 Pauza za kafu

16:30 Uloga samoregulacije u borbi protiv govora mržnje

Govornici: **Stephen Pritchard**, urednik za komunikacije, The Observer, UK, bivši predsjednik organizacije ombudsmana za medije

Nina Porra, sekretarka Vijeća za masovne medije, Finska (član Asocijacije nezavisnih vijeća za štampu Europe – AIPCE-a)

Ljiljana Zurovac, izvršna direktorica Vijeća za štampu, Bosna i Hercegovina (član AIPCE-a)

Ognian Zlatev, direktor Centra za razvoj medija, Bugarska (član AIPCE-a)

SESIJA 3

Govor mržnje - trenutni izazoviModerator: **Igor Božić**, urednik vijesti, TV Vojvodina, Srbija

- 9:30** Govor mržnje i Romi
Govornici: **Ioana Avadani**, izvršna direktorica Centra za nezavisno novinarstvo, Rumunija
dr. Svetlozar Kirilov, vanredni profesor sociologije na Fakultetu za žurnalistiku i mas-ovne komunikacije, Univerzitet u Sofiji, Bugarska
Tomo Zorić, glasnogovornik i viši savjetnik Republičkog javnog tužilaštva, Srbija
- 11:00** Pauza za kafu
- 11:30** Govor mržnje na Internetu
Govornici: **dr. Pierre-François Docquir**, predavač u Perelman centru za pravnu filozofiju na Université Libre de Bruxelles, potpredsjednik Vrhovnog vijeća za emitiranje, Belgija
Srđan Puhalo, psiholog i aktivist za građanska prava, Banja Luka, Bosna i Hercegovina
Adis Karadža, glavni i odgovorni urednik portala klix.ba, Bosna i Hercegovina
Nada Dalipagić, pravnica, Mostar, Bosna i Hercegovina

ZAVRŠNA SESIJA

- 13:00** Zaključci i preporuke za budući rad
Moderator: **Lejla Dervišagić**, programski savjetnik Odjela za medije Generalne direkcije za ljudska prava i vladavinu zakona Vijeća Evrope

Prvi dan konferencije, 17. novembar 2011.

Mary – Ann Hennessey: Dobrodošli u Sarajevo na konferenciju «Živjeti zajedno» posvećenu borbi protiv govora mržnje u jugoistočnoj Evropi. Moje ime je Mary-Ann Hennessey i ja sam šefica Ureda Vijeća Evrope u Sarajevu. Htjela bih se, kao prvo, posebno zahvaliti vlastima zemlje domaćina na podršci pri organizaciji ove regionalne konferencije. Spomenula bih Ministarstva pravde Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine, a posebno državno Ministarstvo pravde i ministra

Barišu Čolaka. Vijeće Evrope izuzetno cijeni posvećenost drugih međunarodnih organizacija poput OSCE-a i Evropske unije vrijednostima koje će biti tema konferencije. Takođe sam veoma zahvalna što mogu reći da uživamo izvanrednu saradnju sa Evropskom delegacijom i OSCE-om ovdje u Bosni i Hercegovini. Posebno bih htjela istaći izvanrednu saradnju sa predstavnicom OSCE-a za slobodu medija gospodrom Dunjom Mijatović, zahvaljujem na prisustvu gospodinu McGuffieju kao predstavniku Delegacije Evropske unije ali i kao profesionalcu koji se bavi ovim poslom i svakodnevno se u svom radu suočava sa ovim problemima. Predlažem da ministar Bariša Čolak otvori konferenciju «Živjeti zajedno».

Bariša Čolak: Problem govora mržnje je aktuelan problem u BiH i, usudio bih se kazati, rasprostranjena pojava koja se može posmatrati sa više aspekata. O govoru mržnje možemo govoriti sa međunarodnog aspekta, zatim sa aspekta nacionalne legislative, sa praktičnog aspekta u društvu te aspekta sudske prakse svake zemlje. Mislim da definicija govora mržnje, sadržana u preporuci Vijeća Evrope broj R97/20, najbolje oslikava ovaj fenomen, koji podrazumijeva sve oblike izražavanja koji šire, potiču, promoviraju ili opravdavaju mržnju, ksenofobiju, antisemitizam i druge oblike mržnje utemeljene na netoleranciji, uključujući netoleranciju izraženu agresivnim nacionalizmom i etnonacionalizmom, diskriminacijom ili neprijateljstvom prema manjinama, imigrantima ili ljudima imigrantskog porijekla. Brojni su međunarodni dokumenti koji tretiraju problematiku govora mržnje i koji, istovremeno, predstavljaju i obvezu država potpisnica tih dokumenata da usklade svoja nacionalna zakonodavstva sa tim dokumentima. Među najznačajnije dokumente spada Povelja Ujedinjenih naroda iz 1945. godine koja obvezuje sve članice na poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda za sve, bez obzira na rasu, spol, jezik i vjeru. Opća deklaracija UN-a o ljudskim pravima jamči slobodu, jednakost i dostojanstvo u pravima, bez obzira na razlike, kao što su rasa, boja kože, spol, jezik i vjera, političko ili neko drugo opredjeljenje, nacionalno ili društveno podrijetlo, vlasništvo, rođenje ili neki drugi

status. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima nalaže svim potpisnicima da zakonom zabrane svaku ratnu propagandu, svako zagovaranje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, koja predstavlja poticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje. U navedenom smislu se spominje i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda iz 1950. godine, Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Bečka deklaracija i program djelovanja iz 1993. godine, Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Preporuka Vijeća Europe o govoru mržnje, dodatni protokol Konvencije o kompjuterskom kriminalu iz 2003. godine i mnogi drugi. Takođe i statuti međunarodnih kaznenih sudova predviđaju kažnjavanje poticanja zločina, uključujući i verbalno poticanje na neki od zločina nad kojima ovi sudovi imaju nadležnost. Pored međunarodnih dokumenta, i nacionalni propisi jamče slobodu izražavanja kao jednu od najznačajnijih odrednica demokratskog društva.

Ali kako, s jedne strane, zabraniti i osigurati sankcioniranje govora mržnje, a s druge strane, omogućiti uživanje prava na slobodu izražavanja? Da bi postigli željeni balans, odnosno da bi se zaštitila prava, interesi i jednakе slobode te vrijednosti i slobode drugih osoba i društva u cjelini, pravo na slobodu izražavanja se ne smije shvatiti kao apsolutno pravo. Kako bi se sprječila zlouporaba ovog prava, moraju se osigurati, na zakonu zasnovane, restrikcije. Reakcija društva se može očekivati kroz pravne norme, inkriminaciju govora mržnje, odnosno represivno djelovanje, ali i preventivno djelovanje, educiranjem građana u cilju sprječavanja ili suzbijanja predrasuda koje postaju izvorom mržnje, odnosno razvijanjem građanske svijesti u smislu podizanja praga tolerancije.

Kada govorimo o legislativi u Bosni i Hercegovini, na prvom mjestu je Ustav BiH koji propisuje da su Bosna i Hercegovina i oba njena entiteta dužni osigurati najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda, da se prava i slobode propisane Evropskom konvencijom i njenim protokolima izravno primjenjuje i da

ti akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima. U članku 26. Ustava BiH, također, propisana je obveza svih sudova, ustanova i drugih organa vlasti da primjenjuju Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i njenih protokola. Govor mržnje se ne spominje izričito u kaznenim zakonima u Bosni i Hercegovini već se on može podvesti pod kazneno djelo izazivanja vjerske i nacionalne mržnje i netrpeljivosti.

Kad su mediji u pitanju, Zakon o zaštiti prava nacionalnih manjina, Kodeks za emitiranje radio i televizijskog programa Regulatorne agencije za komunikacije i Kodeks za štampu Bosne i Hercegovine predstavljaju bitne dokumente koji definiraju i reguliraju problem govora mržnje. Činjenica da u Bosni i Hercegovini ne postoji defin-

icija ovog pojma koja bi bila usklađena sa društveno političkim kontekstom i koja bi bila rezultat konsenzusa, ne oslobađa državu i njene institucije odgovornosti da preciznije definiraju i sankcioniraju govor mržnje te da se u donošenju i implemen-taciji zakona primjenjuju evropski standardi po ovom pitanju. Zajedničkim djelo-vanjem vladinog i nevladinog sektora potrebno je još više učiniti na preventivnom pristupu u cilju prevencije i suzbijanja ovog problema, bez obzira da li se on ispol-javao kroz medije, kroz istupe nositelja vlasti u državi, kao i drugih članova društva, pojedinačno ili u nekom od organiziranih oblika. Problem je u tomu veći što mod-erna tehnička informatička dostignuća omogućavaju veoma širok spektar oblika govora mržnje kojima je teško prepoznati granice, a među kojima se posebno ističe mogućnost zlouporabe interneta što ne znači da su i drugi oblici elektronskog komuniciranja manje rizični. Pored veoma značajnog djelovanja Regulatorne agencije za komunikacije na nivou Bosne i Hercegovine, značajan korak naprijed postignut je zajedničkom akcijom sudaca, tužitelja i novinara u Bosni i Hercegovini pod nazivom Niste nevidljivi, a koja je upravo usmjerena ka prevenciji i sankcioniranju govora mržnje u elektronskim medijima. U cilju postizanja dodatnih uspjeha u daljnjoj borbi na spriječavanju i eliminiranju govora mržnje potrebno je koordinirano djelovanje subjekata iz različitih oblasti društvenog života radi otklanjanja nesigurnosti i ne-stabilnosti u bosanskohercegovačkom društvu te zbog sprečavanja aktivnosti koje negativno utječe na njegov razvoj ka stabilnoj, sigurnoj i pravno uređenoj državi.

Dunja Mijatović: Veoma sam počastvovana što sam dobila poziv Vijeća Evrope, Udruženja BH novinari i Vijeća za štampu da prisustvijem ovoj konferenciji koja je od ogromne važnosti za našu budućnost. Sam naziv konferencije Living together-Živjeti zajedno je dobar naziv koji me podsjeća i na ogroman posao koji je prije neko-liko godina moja draga prijateljica Bissera Zamkova uradila za Vijeće Evrope. Postoji publikacija u kojoj su na vrlo profesionalan ali i human način spomenute i obrađene mnoge stvari o kojima ćemo i mi razgovarati tokom ova dva dana konferencije. Živjeti zajedno je nešto što, ustvari, svi mi treba još uvijek da učimo i da naučimo.

Govor mržnje je i sam kontraverzan termin, govor kojim se degradira, zastrašuje ili potiče na nasilje ili štetne radnje protiv neke osobe, a na osnovu rasne, etičke, nacio-nalne pripadnosti, vjeroispovjesti ili seksualne orientacije. Ovaj termin koji se up-otrebljava kako u pismenoj tako i usmenoj komunikaciji je neka vrsta definicije ali ostaje otvoreno pitanje da li je moguće precizno definisati govor mržnje? Ja mislim da nije jer postoje mnoga tumačenja, različiti pristupi, postoje naši različiti pristupi koji zavise od nivoa tolerancije, od toga u kakvom društvu živimo, da li je postkonfliktно, ratno, da li je društvo koje se može ponositi demokratijom od 40 godina ili smo tek na pragu nečega. Znači, sve to utiče na situaciju u kojoj živimo i mislim da je vrlo važno ono što je uvaženi ministar Čolak rekao da je potrebno podizanje građanske svijesti u smislu podizanja praga tolerancije. Radeći u Regulatornoj agenciji za komunikacije ali i poslije, primjetila sam ogromnu manipulaciju onim što je stvarno govor mržnje. U tom kontekstu, spomenuću knjigu Can word kill? – Da li riječi mogu ubiti? koju je napisao moj dragi kolega i prijatelj Dušan Reljić. Ja mislim da riječi mogu ubiti, ako se sjetimo Ruande, ako se sjetimo svega što se desilo emitovanjem

mržnje na radiju u Ruandi, ako pomislimo na koji način su se mediji koristili u Bosni i Hercegovini i na Balkanu. Međutim, poslije konflikta treba da iskoračimo u jedno drugaćije razmišljanje, gdje će se govor mržnje gledati na drugaćiji način, a ne sve što je provokativno, kritički naslovljeno prema nekome, vulgarno, što je neprimjereno, trivijalno, bizarno nazivati govorom mržnje, jer po mom mišljenju, to nije govor mržnje. Prag tolerancije je isto nešto čemu mi kao društvo treba da

se učimo i da pokušamo napraviti distinkciju. To jeste vrlo teško jer je put zemalja u tranziciji bolan i osjetljiv put gdje ne možemo riješiti mnoge stvari samo nazivanjem nečega govor mržnje ili primjenom samo represivnih mjera. Postoje mišljenja da je, kroz istoriju, govor mržnje dovodio do ubistava, pa čak i genocida nad onim na koje je usmjeren. Smatram da je to tačno, a spomenula sam i neke slučajeve. S druge strane, postoje mnogi argumenti protiv zabrane upotrebe jezika mržnje, pomislimo samo na prvi amandman Sjedinjenih Američkih država, smatra se da zabrana upotrebe jezika mržnje predstavlja miješanje u pravo na slobodu izražavanja, slobodu razmjene mišljenja, koliko god su ta mišljenja provokativna i kritički naslovljena. To je ključno za medije u modernim demokratskim društvima. Ministar Čolak je već spomenuo internet gdje ulazimo u jednu potpuno novu fazu, gdje je sloboda izražavanja skoro apsolutna. Stoga, potrebno je više kooperacije, podizanja svijesti i učenja mladih generacija o svemu što internet može da predstavlja kao medij za učenje, medij za približavanje ljudi, ali i kao medij na kojem su dostupne mnoge negativne stvari od pedofilije, razmjene određenih informacija koje imaju veze sa terorizmom, cyber kriminala i svega ostalog što pripada nekoj drugoj kategoriji.

Ne postoji problematičnije pitanje za one koji se bave medijskim slobodama od onog koje se odnosi na govor mržnje. Sigurna sam da i mi koji smo ovdje imamo potpuno različita mišljenja o tome šta je govor mržnje i na koji način se trebamo boriti protiv njega, i mislim da je to dobro. U medijskom kontekstu, izraz govor mržnje predstavlja kompleksan niz pitanja kroz koja se prepliću sloboda govora i medijska odnosno novinarska etika. S jedne strane, mediji su, oslanjajući se na slobodu primanja i saopštavanja informacija u skladu sa članom 10 Evropske konvencije o ljudskim pravima, obavezni da informišu građane o svemu pa i o pojavi govora mržnje. Ali, s druge strane, odluka o tome kako će postupiti novinari koji pišu tekstove ili urednici koji pripremaju emisije i programe u slučaju pojavljivanja govora mržnje, u potpunosti je etičko pitanje. Kada se govori o jeziku mržnje, govoru mržnje u medijima, pitanje je do koje mjere je prihvatljivo ograničiti pravo na slobodu izražavanja kada se datim mišljenjima limitiraju ili narušavaju prava drugih. Ova pitanja dobijaju na intenzitetu i delikatnosti, pogotovo u zemljama sa historijom etničkog nasilja u kojem i mediji imaju važnu ulogu u raspirivanju neprijateljstava. Put do civilizovanog demokratskog

društva u savremenom svijetu čvrsto je povezan sa medijima, međutim, ja ne mislim da su mediji jedini koji mogu da riješe probleme u našem društvu tako što ćemo reći da su mediji krivi za sve. Smatram da je to pogrešno mišljenje kao i govoriti medijima kako da rede svoj posao. To je nešto što ja kao predstavnik za slobodu medija pri OSCE-u cijelo vrijeme naglašavam i mislim da ne trebamo upirati prstom u medije kada govorimo o tome što je sve pogrešno u našem društvu. Pogled treba uprijeti prema političkim strukturama bilo koje zemlje, jer oni su ti koji trebaju obezbijediti pravni okvir i društvo koje je slobodno i u kojem su novinari slobodni da urade sve što je u njihovoj mogućnosti kako bi pokazali svoju profesionalnost.

Mogu se usudititi i reći da mi u Bosni i Hercegovini imamo jedan od najboljih pravnih i regulatornih okvira na svijetu, recimo, dekriminaliziranu klevetu. Međutim, u mnogim segmentima je zakazala implementacija. Vrlo je važno utvrditi zašto je to tako, zašto nema implementacije? Da li je razlog nedostatak političke volje ili je razlog apatija društva koje, jednostavno, neće da se izbori sa pošastima i neće da se aktivno uključi u rješavanje problema. Nadam se da ćemo probati odgovoriti na neka od ovih pitanja.

Knjiga Marka Tompsona «Proizvodnja rata - The War» konstatiše da je verbalno nasilje proizvelo fizičko i da je rat na Balkanu počeo upravo u medijima. Mnogi se s tim slažu, mnogi ne. Međutim, mislim da bi se na određen način trebalo, nakon 16 godina, odmaći od ratnih dešavanja kako bi se mogli, na najbolji način, izboriti sa ovim što imamo danas. Regulatorna agencija za komunikacije je uradila mnogo ali i Regulatorna agencija, Vijeće za štampu i sve ostale institucije ne mogu se, same po sebi, izboriti protiv govora mržnje u Bosni i Hercegovini ili bilo gdje drugo već samo društvo, na određen način, mora to riješiti. Po mom mišljenju, bilo kakva vrsta presije neće dovesti do konkretnih rezultata. Često čujem kako Agencija ne radi dovoljno što mislim da je pogrešno s obzirom na način kako je osnovana te što je urađeno u prvih 6-7 godina rada kad je bio drugačiji pristup, potpuno druga faza borbe protiv govora mržnje nego što je sada i što predstavlja napredak. Jer prelazak u nešto što je stalna represija prema radio i tv kućama u Bosni i Hercegovini, predstavljalio bi, ustvari, cenzuru i ništa drugo. Znači, odgovore treba da tražimo na puno više strana, a ne samo u radu jedne institucije koja ima vrlo jasan mandat kada se govori o govoru mržnje.

Pozdravljam ovu inicijativu Vijeća Evrope, smatram značajnim što je s nama i ministar Čolak jer bez aktivnog uključenja vlasti, sudova i svih institucija ne možemo doći do rezultata. Novinarstvo ne postoji mimo društvenog konteksta u kojem funkcioniра, samo profesionalnost i demokrasko građansko društvo može zaštiti medije od zloupotrebe. A što se medija tiče, mislim da ne rade dobar posao. Iako rade u teškim uslovima, mislim da mediji neprofesionalnim radom spuštaju dignitet profesije na nivo koji je nedopustiv. Znam da su mnogi praćeni i proganjeni upravo zato što pokušavaju da ukažu na sve probleme u društvu, na kriminal, na korupciju, na sve zbog čega mediji i postoje kako bi izvještavali o tome. Međutim, puno više je potrebno da bi došli do rješenja, a represija protiv govora mržnje bilo kakve vrste,

osim rada sudova, po mome mišljenju, ne može dovesti do bilo kakvih rezultata.

Andy McGuffie: Cijenjeni gosti, dame i gospodo, zadovoljstvo mi je danas ovdje predstavljati ambasadora Sorensena i Evropsku uniju. Ja sam šef Odjela za komunikacije Evropske unije u Bosni i Hercegovini sa sjedištem u Uredu delegacije i specijalnog predstavnika EU. U ime Evropske unije želio bih se zahvaliti Vijeću Evrope na organizaciji ovog skupa.

Jedinstveno stanovište Evropske unije jeste da je govor mržnje u bilo kom obliku gnušan i mora uvijek naići na osudu. Pluralistička demokratija, tolerancija, kompromis i uzajamno poštovanje leže u srcu onoga što pokušavamo biti, kako nastojimo djelovati i graditi našu zajedničku budućnost u 27 zemalja članica. Govor mržnje stran je svim ovim vrijednostima i ne može se tolerirati. To je dio širih vrijednosti poštivanja ljudskih prava koje njegujemo, za koja se zalažemo u našim bilateralnim odnosima i koja su u srcu Povelje o fundamentalnim ljudskim pravima Evropske unije, EU direktive protiv rasizma, ksenofobije i naravno, svima nama dobro poznatim godišnjim izvještajima o napretku u zemljama proširenja. Iako legislative različitih zemalja na različit način rješavaju ovo pitanje, smatram da svi dijelimo zajednički najmanji imenitelj, da di-

jelimo ista stanaoništa o tome kakvo društvo treba biti. Bosna i Hercegovina ima bolnu historiju u kojoj je govor mržnje igrao značajnu ulogu. Politika straha, provođena sa raznih strana, ljudima u ovoj zemlji donijela je godine stradanja. Ovo znači da danas jedna određena grupa u društvu ima posebnu odgovornost kada je u pitanju današnja tema. Javni akteri u Bosni i Hercegovini, a posebno politički lideri, bez izuzetka, svakodnevno se moraju suočavati sa

imperativom da postignu istinsku ravnotežu između slobode izražavanja, koja je naravno od krucijalnog značaja, i uzajamnog poštovanja. Oni, zapravo svi mi, trebamo svojim primjerom pokazati kako svaka izgovorena riječ koja će biti emitirana milionima ljudi mora biti odvagana. Lideri uvijek trebaju nastojati da efekat njihovih riječi bude pozitivan i konstruktivan za sve, te da nije prihvatljivo da javni akteri govore ugađajući sopstvenim, mjesnim ili individualnim intresima. Ovdje se radi o hvatanju u koštač sa govorom mržnje, o promjeni svjetonazora ekonomskog pogleda na društvo prihvatajući i promovirajući različitosti kao put koji vodi BiH bliže EU institucijama i konačnom članstvu. Evropska Unija počiva na različitostima, a zajednički život donosi i donosiće u budućnosti ogromne prednosti za njene građane. Ako se različitosti ne budu ohrabrivale i njegovale, neće biti tolerancije, razmjena, niti mobil-

nosti. Jedinstveno tržište, zajednički prostor za putovanja i pokretnost radne snage, ne bi funkcionirali bez uzajamnog poštovanja. U ovom smislu, Evropska unija nije samo ekonomska tvorevina. Ona je tvorevina vrijednosti, na isti način na koji je to zajednica Vijeća Evrope. Odbacivanje jezika mržnje važan je dio te tvorevine vrijednosti.

Mary-Ann Hennessey: Britansko-irske državnik Edmund Burke jednom je izjavio: „Sve što je potrebno da zlo pobijedi jeste da dobri ljudi ne učine ništa“. Mogli bismo dodati i da ne kažu ništa. Govor mržnje cvijeta kada dobri ljudi šute. Sloboda izražavanja, kao fundamentalno pravo pojedinca, stoji kao svetinja u članu 10 Evropske konvencije o ljudskim pravima. Taj član štiti sve oblike slobode izražavanja i informiranja u medijima kao neophodni preduslov za postojanje demokratije. O značajnoj praksi Evropskog suda za ludska prava biće više riječi tokom ove konferencije. Definiciju, odnosno pokušaje definiranja govora mržnje opisali su prethodni govornici. Međutim, ono što je jasno je da govor mržnje ne predstavlja slobodu govora. Sloboda govora treba biti zaštićena dok govor mržnje nikada ne treba proći u tišini. U suprotnom, demokratska društva postaju taoci pretjerane osjetljivosti određenih pojedinaca ili grupa. Zato je element podsticanja mržnje ključna komponenta definicije govora mržnje u svrhu izricanja krivičnih sankcija. Uspostavljanje istinske ravnoteže između zaštite slobode izražavanja, s jedne strane, i borbe protiv govora mržnje, s druge, neophodan je zadatak jednog pluralističkog i demokratskog društva. Mediji mogu značajno doprinijeti dijalogu i razumijevanju, ali oni, takođe, mogu predstavljati faktor koji stvara društvene tenzije kroz upotrebu stereotipa, netačno izvještavanje ili tako što dozvoljavaju da se govor mržnje širi pod krinkom vijesti. U tom bi slučaju zakonska zabrana upotrebe govora mržnje trebala biti dopunjena politikama namijenjenim političarima i medijskim ličnostima, kao i ostalim akterima koji oblikuju javno mnijenje: nastavnicima, vjerskim zajednicama i uopšte javnosti. Vijeće Evrope izradilo je prilično detaljne standarde o govoru mržnje koje učinkovito prate mehanizmi za zaštitu ljudskih

prava. Postoje, otprilike, četiri grupe standarda relevantnih za javne vlasti unutar okvira Vijeća Evrope. U prvu grupu spadaju posebne odgovornosti javnih zvaničnika da se uzdrže od upotrebe izjava koje bi mogle biti protumačene kao govor mržnje ili kao nešto što pruža legitimitet takvoj vrsti govora ali i da javno odbace ili osude pojave takvog govora gdje god se one dogode. Kao drugo, da garantiraju javnosti informacije o pitanjima od javnog interesa što uključuje pravo medija da plasiraju negativne informacije i kritične stavove koji se tiču javnih aktera, zvaničnika, kao i

pravo javnosti da čuje ove stavove. U treću grupu spada promoviranje kulture tolerancije od strane javnih vlasti i medija. Četvrta grupa standarda nalaže da se osigura da nacionalna zakonodavstva i praksa predviđaju kazne za izjave koje pozivaju da pojedinci ili grupe budu meta mržnje, diskriminacije ili nasilja. Za sveobuhvatniji i čitljiviji pregled standarda Vijeća Evrope, toplo vam preporučujem brošuru Živjeti zajedno. Ona sadrži preporuke i standarde Vijeća Evrope koji s eodnose na govor mržnje, te analizu koliko su ti standardi uključeni u zakone i praksu zemalja članica. Ova brošura je dio asistencije i saradnje kao jednog od alata koje Vijeće Evrope koristi da bi pomoglo implementaciji ovih standarda u praksi. Iako je ovaj posao pun izazova i definitivno podrazumijeva napore na duge staze, Vijeće Evrope uvijek stoji na raspolaganju da pruži podršku u jednom ovakvom obliku, a nadam se da će i u budućnosti nastaviti pomogati zemljama članicama da to i ostvare.

Borka Rudić: Pozdravljam vas u ime udrženja BH novinari, moje ime je Borka Rudić i ja sam generalna tajnica u Udrženju. Drago mi je da ste se odazvali u ovako velikom broju i vjerujem da ćemo moći kompetentno govoriti o govoru mržnje u javnom prostoru na području jugoistočne Evrope. Naš prvi panelista, govornik, je doktor Svetlozar Kirilov, vanredni profesor sociologije na Fakultetu za žurnalistiku i masovne komunikacije iz Sofije koji će govoriti o govoru mržnje i mnogim dilemama koje smo mogli čuti u samom uvodu, prilikom otvaranja konferencije. Dakle, profesor Kirilov će govoriti o tome šta je govor mržnje, kako ga definirati i kako ga sankcionirati u kontekstu balansa govora mržnje i prakticiranja prava na slobodu izražavanja.

Svetlozar Kirilov: Veliko mi je zadovoljstvo biti među vama, da razgovaramo o ovoj bitnoj i veoma komplikovanoj temi – govoru mržnje. Moja prezentacija pokrit će glavne razloge za postojanje govora mržnje, zašto se on širi i vodi do konflikt

i tenzija među ljudima sa različitim rasnim, etničkim ili vjerskim identitetima. Kao prvo, prethodni govornici ukazali su na glavni dokument Vijeća Evrope koji nudi definiciju govora mržnje koja, prema preporuci iz 1997. godine, glasi: svi oblici iskaza koji šire, potiču, promoviraju ili opravdavaju mržnju na rasnoj osnovi, ksenofobiju, antisemitizam i ostale oblike mržnje zasnovane na netoleranciji. Govor mržnje se obično dovodi u vezu sa 3 oblasti: kao prvo, sa agresivnim nacionalizmom, drugi oblik je neprijateljstvo prema manjinama - etničkim, rasnim, ili vjerskim manjima, a treći je neprijateljstvo usmjereni prema emigrantima. Kako izbjegići govor mržnje? Kao što su prethodni govornici takođe naveli, odgovornost je prvenstveno na političarima i javnim zvaničnicima da se suzdrže od bilo kakvih izjava i govora

koji bi se mogli interpretirati kao govor mržnje. Političari imaju bitnu odgovornost da ujedinjavaju ljudе, a ne da unose razdor među njih ali u nekim slučajevima, pogotovo u zemljama koje su etnički, vjerski ili rasno podijeljene, ekstremistički politički lideri u iskušenju su da koriste govor mržnje radi postizanja svojih političkih ciljeva. Drugo, odgovornost je novinara i medija da ne koriste huškački jezik i govor mržnje. Postoji jedan sukob između slobode govora i govora mržnje, pa u nekim zemljama kažu da bi se postojanje legislative koja zabranjuje govor mržnje moglo interpretirati kao ograničenje slobode govora. Zbog toga je veoma bitna treća tačka, da je korisno usvojiti zakone koji definiraju i zabranjuju govor mržnje, odnosno definiraju koji slučajevi se ne trebaju smatrati govorom mržnje, a koji se pravno mogu interpretirati kao govor mržnje. Obično, ako mediji i novinari govore o organizacijama ili pojedincima koji koriste govor mržnje u raznim političkim događajima, postoji tendencija da se ovo ne tumači kao medijsko korištenje govora mržnje. Dakle, ako oni samo citiraju i osvrću se na ove izjave, ako te izjave ne potiču od medija i novinara, već oni samo izvještavaju o izjavama političara ili ekstremističkih grupa. Postoje, međutim, duboko ukorijenjeni društveni razlozi za postojanje govora mržnje koji imaju veze sa konfliktima među ljudima, posebno među ljudima čiji su identiteti zasnovani na različitoj etničkoj pripadnosti, rasi ili vjerskoj pripadnosti. U pitanju su predrasude i negativni stereotipi, a kod ljudi u svakom društvu, nažalost, postoji tendencija da formiraju grupe koje mi sociolozi kao koncept nazivamo grupe „mi“ i „drugi“. Najčešće suosjećamo sa našom grupom - etničkom, jezičkom, vjerskom ili rasnom grupom, a osjećamo distancu, te ponekad i neprijateljstvo prema ljudima koji pripadaju drugim grupama, koji se od nas razlikuju po svojoj vjeri, etničkoj pripadnosti, jeziku i tako dalje. Ove su predrasude, nažalost, veoma, veoma duboke, usađene su čak i u naš jezik, a imaju veze sa konfliktima iz prošlosti. Postoji, na primjer, jedan poznat slučaj upotrebe govora mržnje kada je u Africi avion predsjednika Ruande oboren u aprilu 1994. godine, nakon čega su politički lideri jednog od plemena, plemena Hutu, optužile drugo pleme Tutsi, manjinsku grupu, za smrt predsjednika koji je pripadao plemenu Hutu. Uslijedilo je, kao što znate, 100 dana genocida, u kojem su žrtve, uglavnom, bili pripadnici plemena Tutsi i umjereni pripadnici plemena Hutu, a broj žrtava procjenjuje se na nekih 800 000. To krvoproljeće, uglavnom, nije bilo počinjeno kalašnjikovima i mitraljezima već mačetama, kamenjem i toljagama. Radio stanice, takozvane radio stанице govora mržnje, u vlasništvu nekih vođa plemena Hutu, snose odgovornost za iniciranje genocida. Ove radio stанице su u svim svojim programima pripadnike manjinskog plemena Tutsi nazivale žoharima i izravno pozivale pripadnike većinskog plemena Hutu da ih ubijaju. Ovakav govor mržnje na radiju, u kombinaciji sa hiljadu mačeta, proveo je genocid u praksi. Dakle, ovdje imamo kombinaciju, prvo, govora mržnje, a zatim njegove implikacije, odnosno smrt hiljade žrtava. U našem regionu se mnogi konflikti iz prošlosti, takođe, mogu djelimično objasniti obnavljanjem govora mržnje. Na primjer, Bugari, Grci i Srbi koje su Turci Osmanlije pokorili u 14. i 15. vijeku. Iako su sad Bugarska, Srbija i Grčka nezavisne države, mnogi savremeni Bugari, Grci ili Srbi prema savremenim Turcima gaje osjećanja koja su povezana sa konfliktima iz prošlosti. U Bugarskoj, čak i u našim knjigama iz historije, o

periodu Turske vladavine koja je trajala pet vijekova, govori se kao o „turskom jarmu”, književna djela i historijske knjige kažu da su Bugari bili pod „turskim jarmom”. Ovaka sjećanja iz prošlosti, u nekim slučajevima, još uvijek truju percepciju današnje moderne Turske i savremenih Turaka. Slične pojave imamo u Grčkoj i Srbiji, čak i u Egiptu koji je takođe nekada bio dio Otomanskog carstva. Isto tako, svi znamo da je tokom nacističke okupacije Jugoslavije postojala tendencija među nacionalnim vođama da pokušaju narušiti odnose među Srbima, Hrvatima, Bošnjacima i drugim narodima bivše Jugoslavije što se, nažalost, iznova javilo tokom ratova devedesetih godina prošlog vijeka. U tom kontekstu spomenuću izjavu koju je jedna osoba iz zapadne Hercegovine '90.-tih dala reporteru Reutersa. Ova osoba je, govoreći o svom regionu zapadne Hercegovine izjavila, citiram: „Samo tri stvari uspjevaju ovdje, kamenje, zmije i ustaše“. Znači, ovo su sjećanja iz prošlosti, iz nacističkog perioda koja su se, nažalost, iznova pojavila '90-tih godina.

Protiv predrasuda se moguće boriti ali nije lako. To se, obično, provodi pomoću tolerantnih medija, obrazovanja koje promovira toleranciju i kampanja informiranja. Kampanje za borbu protiv antisemitizma koje se u Evropi provode od 1945. godine, kao protiv govora mržnje, mogu poslužiti kao primjeri za ovo. Skoriji primjer u Evropi, uz aktivno učešće Vijeća Evrope, su kampanje za borbu protiv islamofobije u savremenoj Evropi i „antigypsism“.

Mržnja i neprijateljstva među različitim narodima su usađeni u naš jezik iako mi to ponekad zaboravljamo. Većina ovdje, na primjer, zna da riječ barbarin potiče iz starogrčkog jezika, da su stari Grci smatrali sve koji ne govore grčki barbarima, pa su u ta drevna vremena tako nazivali sve druge ljude sa kojima su komunicirali. U bugarskom jeziku postojala je jedna poslovica koja je u savremenom jeziku skoro sasvim zaboravljena, ali zanimljivo je da se u 19. vijeku u Bugarskoj govorilo: ždereš, jedeš kao barbarin, dakle, u 19. vijeku se u Bugarskoj za nekoga za koga se htjelo reći da je pohlepan, da jede prebrzo ili peviše, rekli biste da ovaj jede kao barbarin. Ta poslovica je sad srećom zaboravljena, pa većina Bugara danas ne zna ovu izreku. Ako se osvrnemo na propagandu tokom Prvog ili Drugog svjetskog rata, postoje mnoge izjave među zaraćenim stranama koje odražavaju mržnju i neprijateljstvo usađeno u jezik. Na primjer, u Prvom svjetskom ratu britanska propaganda konstantno je nazivala Nijemce Hunima. Takođe, u mnogim afričkim i indijanskim plemenima, ime samog plemena jednostavno znači „ljudi“, što znači da se pripadnici drugih plemena, odnosno drugih etničkih grupa, ne smatraju kompletnim ljudima već ljudima drugog reda. To dovodi do jedne tendencije koja se u sociologiji naziva proročanstvom koje se samo od sebe ispuni. Radi se o sljedećem: kada ljudi definiraju situacije kao da su realne, onda će njihove posljedice biti realne. Znači, ako govorimo o drugim ljudima pribjegavajući huškačkom jeziku i neprijateljstvima, veoma je moguće da će ti ljudi govoriti o nama na isti način što ćemo mi iskoristiti kao dokaz da su oni neprijateljski nastrojeni prema nama. Ovo je, dakle, jedno proročanstvo koje se samo od sebe ispunjava što, takođe, ima veze sa govorom mržnje. Ali ne radi se uvijek o predrasudama i negativnim stereotipima, u nekim slučajevima radi se o konceptu nadmetanja za oskudne resurse. U svakom društvu postoji nadmetanje oko ograničenih resur-

sa, bilo da su to prava, prihodi, zemlja, kuće, novac, pristup zdravstvu ili obrazovanju. Nažalost, svi su ovi resursi potrebni, ali njihova količina je ograničena. Nije moguće da svi imaju sve što im je potrebno. Engleski filozof Thomas Hobbes u 17. vijeku je upotrebio frazu „rat svih protiv svih“ kao prirodno stanje društva. Ovo bi se u savremenoj Evropi, recimo, moglo povezati sa emigrantima i djelovanjem ksenofobičnih, antiemigrantskih partija koje provode kampanje zasnovane, prvenstveno, na ideji da strani emigranti kradu poslove od „naših ljudi“. Ovdje se radi o konfliktu zbog ograničenih resursa, u smislu pristupa poslovima, zdravstvenoj zaštiti i obrazovanju. Takođe, ako se osvrnemo na eru nacističke Njemačke, znate da su postojale kampanje protiv Jevreja. Čak i oni Nijemci i ljudi sa teritorija pod njemačkom okupacijom koji nisu bili naročito antisemitistički nastrojeni, shvatili su da bi mogli izvući korist od patnje Jevreja, pošto bi, kada ovi budu istrebljeni i protjerani, njihova imovina, kuće, prodavnice, restorani, mogli postati vlasništvo njihovih susjeda ili lokalnih građana, tako da bi oni koji nisu jevrejskog porijekla, zapravo, mogli profitirati od patnje istrebljenih Jevreja. Ovo se desilo i tokom genocida u Ruandi koja je relativno mala zemlja, sa malom teritorijom, ali sa populacijom u porastu. Činjenica je da je genocid provođen nad pripadnicima plemena Tutsi, ali bilo je slučajeva da i neke pripadnike plemena Hutu ubiju njihovi susjedi, pripadnici istog plemena, da bi uzeli njihovu imovinu, kuće, zemlju, stoku i predmete. Poenta je da nisu isključivo naši

parohijalni stavovi, naši stereotipi u pitanju već da u određenim slučajevima postoji motivacija za mržnju drugih ljudi i ograničavanje njihovog pristupa pravima, dobrima i imovini. Veoma je bitno shvatiti da kod većine, ponekad, postoji motivacija da vrše diskriminaciju nad manjinama jer katkad upotreba govora mržnje donosi profit većini, pa zbog toga prava manjina trebaju biti zaštićena zakonom i od strane državnih struktura. I još jed-

nom, poznati su nam primjeri sa početka 90-tih godina prošlog vijeka kada se nekoliko multietničkih država raspalo - Čehoslovačka, Sovjetski savez i Jugoslavija. Ranije, u 19. i početkom 20. vijeka znamo za raspad Osmanskog carstva kao i austrijske i ruske imperije. Ipak, ostaje pozitivna poruka da postoje društva u kojima različite grupe mogu živjeti zajedno, koegzistirati i ostvarivati suživot u miru i dalje želeći da sačuvaju zajedništvo. Jedan od ovih slučajeva je Portoriko. Možda znate da je Portoriko dio Sjedinjenih Američkih Država kao slobodna pridružena teritorija SAD-a, ali ne spada među njene države. U pitanju je jedno karipsko ostrvo - stanovnici pričaju španski, a tokom rata između Španije i SAD-a krajem 19. vijeka ovo ostrvo osvojile su

američke trupe zajedno sa Kubom i Filipinima. Iako su Kuba i Filipini sada nezavisne zemlje, Portoriko je još uvijek dio teritorije SAD-a. Do danas su u Portoriku održana tri referenduma za nezavisnost od SAD-a i uspostavljanje nezavisne države. Manje od 4% Portorikanaca glasalo je za nezavisnost, dakle, dosad su Portorikanci konstantno glasali protiv nezavisnosti svoje zemlje - oni bi radije ostali dio Sjedinjenih Američkih Država. Ove godine američki Kogres odredio je da do kraja iduće 2012. godine građani Portorika trebaju donijeti konačnu odluku da li žele da njihova država bude nezavisna ili da bude dio Sjedinjenih Američkih Država, a ako odluče ostatи dio SAD-a, da li žele da očuvaju sadašnju situaciju ili bi radije postali američka država. Istraživanja javnog mnijenja pokazuju da bi većina Portorikanaca glasala za prijedlog da Portoriko postane država u sklopu SAD-a, pedesetiprva država, ako se ovo ostvari. Takođe, postoji sličan problem recimo sa Škotima u Ujedinjenom Kraljevstvu. Iako je Ujedinjeno Kraljevstvo ponekad teška unija Engleza, Velšana, Škota i Iraca u Sjevernoj Irskoj, pošto se građani Ujedinjenog Kraljevstva koji nisu engleskog porijekla ponekad razlikuju po jeziku, mentalitetu, kulturi, ipak Škoti, Velšani i ostale grupe koje nisu engleskog porijekla, za sada, još uvijek održavaju uniju unutar Ujedinjenog Kraljevstva. Građani Škotske imaju svoj autonomni parlament u Edinburgu još od 1991. godine, a ovaj škotski parlament ima moć da odlučuje o bitnim pitanjima relevantnim za Škotsku u oblastima obrazovanja, zdravstva i drugih sektora društva. Zatim, imamo Belgiju, jednu prosperitetnu zemlju u zapadnoj Evropi. Prije nekoliko godina tadašnji premijer Belgije izjavio je da Belgijanci nemaju ništa zajedničko osim, citiram: „kralja, fudbalsku reprezentaciju i neke vrste piva“. Ovo odražava tenzije između dvije jezičke grupe u Belgiji, govornike francuskog jezika Valonce i Flamance koji govore holandski. Iako ove grupe govore različitim jezicima i iako su među njima u prošlosti postojale izvjesne tenzije i konflikti, a ponekad se politička stabilnost u Belgiji čini krhkonom, ove dvije jezičke grupe, ipak i dalje održavaju zajednicu Belgije koja je, kao što znate, zemlja domaćin mnogim međunarodnim institucijama kao što su Evropska Unija, NATO i druge međunarodne strukture. Ovi primjeri Portorika, Škotske i Ujedinjenog Kraljevstva te Belgije pokazuju da je moguće da ljudi sa različitim identitetima, bilo da su to etnički, vjerski ili jezički identiteti, žive zajedno i održavaju jedinstvo društva. Ali postoje i drugi primjeri mirne koegzistencije na Balkanu, u našem regionu jugoistočne Evrope. Srećom postoje takvi primjeri. U tom smislu možemo razmišljati o poziciji Turaka u Bugarskoj. Turci su najveća etnička manjina u Bugarskoj i iako se etnički, jezički i vjerski razlikuju od Bugara, nije bilo nekih značajnijih konfliktova između etničkih Bugara i Turaka koji žive u Bugarskoj. Takođe, postoji slična situacija kod Mađara u Rumunskoj ili primjer, možda malo bliži Bosni i Hercegovini, to je Makedonija. Iako su postojale tenzije između Makedonaca i Albanaca u Makedoniji, ove dvije etničke grupe u Republici Makedoniji ipak uspijevaju da žive u miru. Dakle, na građanima Bosne i Hercegovine je da izaberu koji će put slijediti. Da li će to biti put Engleza, Velšana i Škota u Ujedinjenom Kraljevstvu, te Flamanaca i Valonaca u Belgiji, ili će pak slijediti sudbinu Kipra koji je bio i ostaje podijeljen između Turaka i Grka. Znate da se samo grčki dio ostrva smatra dijelom Evropske Unije, a ne i sjeverni, turški dio Kipra.

Ima još jedan način da se izbjegne govor mržnje i neprijateljstvo među ljudima, a to je iniciranje interkulturalnog dijaloga, pod kojim se najčešće podrazumjeva razmjena ideja i stavova između društva i njegovih manjinskih i imigrantskih grupa, kao i među zemljama u svijetu politike, diplomacije, u kulturi i medijima. Možda znate da su ove ideje o interkulturalnom dijalogu navedene u tzv. Bijeloj knjizi o interkulturalnom dijalu koju je izdalo Vijeće Evrope 2008. godine. Moje konačne riječi bile bi da monstrumi etničke i vjerske mržnje nažalost i dalje postoje. U jednom zdravom i tolerantnom društvu oni su, uglavnom, samo sjene koje žive u svom tamnom svijetu i ne mogu prodrijeti u naš svijet i nanijeti nam zlo. Ipak, ako naši političari, naši pisci i mediji budu hranili ova čudovišta govorom mržnje, izjavama i sloganima koji provociraju neprijateljstva, agresiju i mržnju, ta čudovišta će narasti, postati realna i prodrijeti u naš svijet sijući mržnju, destrukciju i smrt. Groblja koja okružuju Sarajevo svjedoče o ovome. Mržnja se može iznova vratiti, ali to zavisi od naše mudrosti kao ljudskih bića, od naše tolerancije prema drugima i uprkos našim različitim etničkim ili religijskim identitetima, od naše sposobnosti da pronađemo mostove među kulturnama i civilizacijama. Naš razum i tolerancija mogu učiniti da čudovišta mržnje ostanu zaključana u svom svijetu tame i ostanu тамо bez mogućnosti da uđu u naš svijet. Ako ostvarimo i prakticiramo umjetnost tolerancije, naša djeca će moći učiti o etničkom čišćenju, genocidu i ubistvima potaknutim etničkom mržnjom isključivo iz historijskih knjiga i muzeja. Čudovišta mržnje zauvijek će ostati zaključana u svom tamnom svijetu.

Nada Ler Sofranić: Ja sam doktor Nada Ler-Sofranić, bekgraund socijalna psihologinja, inače sam aktivistkinja u civilnom sektoru i jedna od predлагаčica zakona protiv diskriminacije u Bosni i Hercegovini. Sada govorim kao osoba koja se bavila i bavi predrasudama i stereotipima i to negativnim predrasudama i stereotipima i primjećujem da tu postoji konfuzija u definiciji govora mržnje. Šta, zapravo, govor mržnje jeste? Ta konfuzija se, prije svega, odnosi na tumačenje govora mržnje kao jednog netolerantnog dijaloga između dva subjekta koja se međusobno mrze i to je najčešći način interpretacije govora mržnje koji je, po mom mišljenju, krajnje problematičan. Zato bih željela da nam ovim svojim prilogom, na neki način, pomognem da bolje definišemo govor mržnje. Čuli smo ove evropske dokumente, standarde, deklaracije i tako dalje i oni su odlična legislativna podloga za reakciju na govor mržnje. Ali htijela bih ovdje da naglasim da je govor mržnje instrument, akcija,

dakle, djelovanje nečega što postoji kao socijalno-psihološka pretpostavka u mentalitetu ljudi, a to su negativne predrasude i stereoptipi, i to je već iskazivanje tih stereotipa i predrasuda. Negativne stereotipije i predrasude se, prije svega, odnose, i to naglašavam, na one kolektivite i na one osobe koje su lišene moći u jednom društvu. Dakle, to nije ravnopravni dijalog dva subjekta koji se mrze nego je to ne-tolerancija i agresija prema subjektima koji nemaju društvenu moć. U sociološkom smislu riječi, to ne moraju uvijek biti manjine. Žene u tom pogledu nisu manjina, one čine polovinu čovječanstva, ali je seksizam izražen riječima u javnom prostoru govor mržnje zato što su žene kao kolektivitet lišene moći, lišene moći u javnom prostoru, na radnom mjestu, u politici, obično su žrtve nasilja i tako dalje. Mislim da će nam lakše biti da identifikujemo govor mržnje ako znamo da je to akt prema «socijalno slabijim kategorijama». Druga stvar koju želim naglasiti je da, iako je neko spomenuo da je legislativa problematična i da ne možemo zakonom spriječiti predrsude i ono što je u glavama ljudi, možemo spriječiti diskriminatorno djelovanje, a to je govor mržnje. Zakon treba da postoji, da bude oštar, pogotovo tamo gdje je govor mržnje sredstvo izazivanja etičkih, rasnih i drugih sukoba i sredstvo podjarivanja i dovođenja u još gori položaj onih koji u tom položaju jesu. I najzad da kažem nešto o čemu ovdje treba jako voditi računa. Neće ni legislacija, ni legislativa, neće ni pojedinačne odnosno sporadične partikularne akcije puno toga promijeniti ako se ne digne glas protiv kulture nasilja koja vlada u ovom društvu. Ta kultura nasilja je proširena, manifestuje se svakodnevnim aktima nasilja, dakle, ne nasilničkim govorom, nego fizičkim aktima nasilja prema raznim subjektima kao osobama kolektiviteta. I problem je dokle god funkcioniše takvo jedno društvo koje toleriše pa čak i njeguje kulturu nasilja. Naravno, ja ne optužujem medije, mada su mediji jedno od sredstava preko kojih se ona može dalje širiti i podsticati. Jer, dokle god nama ne smeta kad prolazimo pored, recimo, fudbalskog stadiona i čujemo "Cigani, cigani!" i smatramo to navijačkim folklorom, mi smo na strani kulture nasilja i govora mržnje. Ovo govorim i iz perspektive dopredsjednice Žalbene komisije Vijeća za štampu. Mi svakodnevno dobijamo puno žalbi građanki i građana na nešto što jeste govor mržnje, ali ne može samo Žalbena komisija Vijeća za štampu da izlazi sa svojim odlukama koje, na kraju krajeva, i nemaju dejstvo u smislu sankcioniranja. Zato je rješenje da se atakuje, da se cilja u centar koji proizvodi kulturu nasilja u ovom društvu, a to su, ustvari, oni centri koji imaju najviše moći u našem društvu.

Bissera Zankova: Htjela bih se zahvaliti dr. Kirilovu na veoma zanimljivoj i sveobuhvatnoj prezentaciji sa mnogo primjera. Imam tri veoma kratka komentara i pitanja, pa bih bila veoma zahvalna ako bi dr. Kirilov mogao dodatno komentirati moje opaske. Kao prvo, spomenuo je spone između odgovorne politike i uspješne borbe protiv govora mržnje, xenofobije i netolerancije. Takođe je pomenuo vezu između opasnih posljedica govora mržnje i djelovanja određenih nacionalističkih i fašističkih partija u Evropi, ali šta je sa populizmom i kakva je veza između populističkih stranaka, populističkih pokreta i govora mržnje? Kakvu korist njima donosi govor mržnje i kakve im prilike pruža? Drugo, spomenuto je da se u preporukama Vijeća Evrope, kao i u zakonima koji treba da budu usvojeni, trebaju navesti dobre definicije govora

mržnje, šta je to govor mržnje, šta znači govor mržnje? Da li je to prerestriktivno, pošto će se javiti novi oblici mržnje, netolerancije i neprijateljstava i kako možemo prevazići ograničenja koja su, čini mi se, prirodno sadržana u zakonima i međunarodnim dokumentima. Kad se dokumenti i zakoni usvoje, oni ne mogu obuhvatiti sve različite vrste iskaza ili fenomena koji se mogu javiti kasnije. Ja tu vidim jednu neusklađenost pa me interesuje šta Vi mislite o tome? Treći komentar tiče se toga da se trebamo bolje upoznati da bismo živjeli u miru i harmoniji. Šta je u tom smislu uloga humora, šale i preuveličavanja? Ja mislim da u ovome leži pozitivan potencijal.

Borka Rudić: I ja bih pitala profesora, s obzirom na činjenicu da se vrlo često govori o medijima kao poligonu za širenje govora mržnje, šta Vi kažete svojim studentima, šta da rade kada vide političara koji daje izjave koje su pune govora mržnje, da li da te izjave direktno prenesu ili se svojim djelovanjem kao novinari bore protiv govora mržnje. Dakle, da li da budu dio tog procesa tako što će javnost obavjestiti objektivno ili će naći neke druge načine da sami ne šire jezik mržnje? To je praktična dilema i za nas ovdje u Bosni i Hercegovini, odnosno za novinare koji se svakodnevno susreću sa govorom mržnje.

Svetlozar Kirilov: Vi ste inteligentni, vi ste obrazovani, vi ste moje kolege - ljudi koji rade u akademskom svijetu, medijima, pa nisam ovdje da vas podučavam ili da vam dajem odgovore, već sam htio čuti vaša mišljenja, vaše ideje. Zato ću biti kratak i osvrnuti se na Borkino pitanje. Ja kao sociolog predajem studentima žurnalistike na Univerzitetu u Sofiju u Bugarskoj, najprestižnijem Univerzitetu u mojoj zemlji, a uz to i najprestižnijem studiju žurnalistike u Bugarskoj. Kada političari koriste govor mržnje ili huškački jezik, mediji mogu izvještavati o tome, jer to i jeste posao medija, ali ja savjetujem, odnosno podučavam svoje studente, da ovo, takođe, treba biti popraćeno komentarom od strane medijskog radnika, od strane novinara ili nekog eksperta koji iskazuje drukčije mišljenje ili ukazuje zašto su te izjave pogrešne, destruktivne ili netolerantne. Možda ste upoznati sa slučajem u Danskoj s početka 1990-tih o kojem se raspravljalo u Vijeću Evrope. U Danskoj je djelovala ekstremna rasistička grupa pod imenom Zelene jakne, a jedan danski novinar je intervjuirao njihove članove koji su tokom intervjeta koristili riječi i iskaze protiv manjina i imigranata. Odlučeno je da nije u pitanju širenje govora mržnje od strane medija odnosno novinara jer je u pitanju bila izjava člana ove grupe, koja je bila popraćena komentarom novinara koji je imao drukčije mišljenje o izjavama članova ove ekstremne rasističke grupe. Oba Biserina pitanja su komplikovana ali sad ću se kratko osvrnuti na jedno od njih. Kako definirati govor mržnje i da li to nameće prevelike restrikcije na slobodu govora? Trebali bismo u našim medijima i novinarskoj praksi izbjegavati upotrebu iskaza koji provociraju, odnosno nameću kolektivnu krivicu, kolektivnu odgovornost i kolektivnu kaznu.

Nada Dalipagić: Ja sam Nada Dalipagić, odvjetnica iz Mostra, iz Hercegovine. Htjela bih prokomentirati jedan dio izlaganje gospodina Kirilova, dio koji se odnosi na dilemu da li legislativa ili ne govora mržnje. Za mene kao pravnika tu nema nikakve dileme, znači mora biti jasno regulirano sve ono što nije dobro i mora imati svoju sankciju. Donošenjem Zakona o kleveti u kojem nema kaznene odgovornosti već pos-

toji naknada štete otvorena je i rasprava da li je to dobro, da li je dobro ukidanje kaznene odgovornosti za uvredu i klevetu i to će ostati dilema. U Kaznenom zakonu Bosne i Hercegovine i Kaznenom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine postoji izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razora i netrepljivosti i za ovo kazneno djelo, koje je opisano kao javno izazivanje ili raspirivanje nacionalne, rasne ili vjerke mržnje, razora ili netrepljivosti među konstitutivnim narodima i ostalima, kao i drugima koji žive i borave u Bosni i Hercegovini, predviđena je kazna zakona od tri mjeseca do tri godine. Ako je ovo počinjeno zlouporabom položaja, kazna zakona je od jedne do deset godina. Smatram da je ovo dobra zaprijećena kazna i da naši sudovi već imaju praksu u ovakvim slučajevima. Treba poticati medije da objavljiju pravomoćne sudske presude, odnosno odluke kako bi se javnost upoznala da se ljudi kažnjavaju po ovom osnovu i da sudovi imaju izuzetno dobру praksu. Dakle, to je poticaj medijima da to objave i da se zna za postojanje takve vrste odluka.

I na kraju, želim iskazati jedan osboni stav. Naime, mene su jako rastužili vaši primjeri koje ste danas naveli u svezi sa govorom mržnje, ali me je, prije svega, rastužila jedna izjava, ovdje citirana, nekog iz zapadne Hercegovine. Šta želim reći? Osruđujem svaki govor mržnje od bilo koga i bilo gdje, ali mislim da treba razmišljati o tome kada se navode određeni primjeri koji se vezuju za određenu regiju, da u tim primjerima ne bi došli u situacija neodgovornog podlijeganja stereotipima. Dakle, ne želim vam uputiti nikakva kritiku, naprotiv, mnogo sam naučila iz vašega izlaganja, ali mislim da treba biti jako oprezan prilikom izražavanja određenih primjera i vezivanja za regiju, a ne za osobu.

Borka Rudić: Dakle, riječ je o izjavi koju je snimio novinar Reutersa u zapadnoj Hercegovini i Vi ste citirali tu izjavu.

Dušan Babić: Želio bih da kažem nešto kratko, kao forma replike. UEFA je javno objavila da se bori protiv rasizma, ksenofobije, netolerancije i tako dalje. Međutim, postoji klub u mjestu Široki Brijeg čiji se navijači zovu Škipari. To je jasna aluzija na proustašku orijentaciju. Naime, kad je rat već bio završen, oni su išli po škipama, po jamama, po pećinama i danas ovi sa ponosom nose taj naziv škipari.

Ljiljana Zurovac: Ja sam Ljiljana Zurovac, izvršna direktorica Vijeća za štampu u Bosni i Hercegovini i biću vaša moderatorica na ovoj sesiji. Počeli smo dobru diskusiju na kraju prve sesije, tako da nam je ostalo još šta za reći. Zamir Mehmeti, član Regулаторне agencije iz Makedonije.

Zamir Mehmeti: Ja dolazim iz postkonfliktne države, kao i većina ovdje na Balkanu. Kada nam govor mržnje postane trend, to me uplaši i mislim da to je veoma tragično. Ispričaće jednu situaciju vezanu za Makedoniju i s tim u vezi otvoriti jedno pitanje. U Makedoniji postoji jedna od nacionalnih televizija, a ukupno ih je pet, koja cijelo vrijeme širi govor mržnje. Znate da imamo etničke probleme između Makedonaca i Albancima. Jedan od glavnih urednika te televizije, koji je i urednik vijesti, on i prezentuje vijesti. I to radi na potpuno neprofesionalan način, non stop širi govor mržnje prema Albancima. U cijeloj situaciji, tragično je što on nije sam, a meni je najtragičnije to što državne institucije u Makedoniji ne preduzimaju nešto kao bi spriječili taj go-

vor mržnje. U tom kontekstu je i moje pitanje. Naime, kako možemo da se borimo, mi i studenti koji studiraju novinarstvo, protiv govora mržnje kad svakodnevno imamo govor mržnje?

Ljiljana Zurovac: Šta makedonska Regulatorna agencija radi kako bi sprječila govor mržnje u Makedoniji?

Branko Radovanović: Pa, spomenuću jedan ekces, za vrijeme fudbalske utakmice između Makedonije i Albanije kada su u Prilepu vikali: «Mrtav Šiptar je dobar Šiptar». To je grozno. Što se tice Agencije, ja ču vam reći da mi preuzimamo sve moguće aktivnosti, mjere, ali mi nemamo kaznenu politiku i ne možemo da se bavimo kaznama. Moje lično mišljenje je da je to nivo svesti, to je stanje, to je masovna supkultura koja obuhvata određenu kategoriju ljudi. Slažem se sa profesoricom Nadom Ler-Sofranić da je to problem socijalne psihologije, da je to problem formiranja stavova-ličnih, kolektivnih i grupnih i kolektivne svesti. Jedan od osnovnih načina jeste da se podigne nivo profesionalizma jer bi na taj način počeli da radimo kao novinari koji obezbjeđuju dobru, provjerenu istinu, nasuprot laži i govora mržnje. Treba da govorimo istinu, ali ne istinu induciranoj politikom ili interesima kojekakvih tajkuna, nego da se stvari situacija, da se ostvari milje u kojem će novinari imati i vaspitnu ulogu. Jer novinarstvo u Makedoniji je, kao i svuda, zapalo je u jednu veliku crnu rupu u kojoj se ne prepoznaje novinarstvo. Postoje problemi, imamo crnu situaciju u određenim sredinama i određenim situacijama, a iz toga se jedino može izaći govorom istine. Govor istine i govor mržnje su dva suprotna, divergentna elementa. I još nešto. Ja sam pratio rat u Bosni i Hercegovini, nekoliko puta sam tokom rata dolazio ovdje. Jednom prilikom, pita me kolega s ovdašnje televizije kako je u Makedoniji, hoće li da bude rata? Ma ne, kažem ja njima, nema veze, to su krotki ljudi. I u istom trenutku sam shvatio da sam rekao takvu glupost koja me može koštati i ugleda među kolegama. Koliko sam ja poznavao ovdašnju situaciju, koliko sam se družio sa ljudima ovdje, od Bosanaca nije bilo krotkijih ljudi, a vidite šta se desilo. I to se desilo u Makedoniji. Međutim pitanje koje ja sebi postavljam: «Je li mržnja prethodila ratu ili je mržnja proizvod rata?». Moje je mišljenje da je mržnja bila sama sebi proizvod u kabinetima političara, da su to prihvatali mediji i nama je vrlo elegantno i lako da se mi na svu elokvenciju popunimo prljavim metaforama koje ništa drugo ne izazivaju nego multipliciraju mržnju, multipliciraju sukobe. Još samo nekoliko riječi na koje me inicirala cijenjena profesorica Sofranić. Ima jedna teorija koja polazi od toga da je posljednji stadij do početka rata rat između medija, odnosno medijska kampanja. Tu treba dobro razmisliti kada se o tome govori, jer mediji su upotrebljeni. Ne mislim da su mediji, u stvari, jedni protiv drugih zbog toga što se ne slažu u rađenju stvari već zbog toga što se sudaraju interesi različitih političkih slika, i to se svuda pokazalo. Dakle, ako ćemo da razgovaramo o tome kako se izvući, ja mislim da vraćanje profesionalizmu i novinarskom moralu je jedini put. Sjećam se, i u Crnoj Gori kad je bilo ono na Prevlaci, ljudi kažu ovako: «Vidi bre kakvi su, popalili kuću, pobili, mislim ne pričaju o tome da su popalili kuće i da su pobili ljudi, nego kako su pokrali belu tehniku i televizore». Oni se ubajaju tamo, a kažu kako su krađe i pljačke nemoralan akt.

Milan Šutalo: Ja sam Milan Šutalo, urednik sam portala Dnevnik.ba i htio bih reagirati na ovo što je kolega Dušan Babić rekao da u Širokom Brijegu postoji klub navijača Škripari i to bi valjda trebala biti potvrda, ilustracija da je to ustaški kraj. Ako bi tako zaključili, onda bi za Sarajevo mogli zaključiti da je to grad zla ili grad manijaka, za Zenicu da je grad robijaša i tako dalje. Znamo kakvi su sve navijački nazivi i uglavnom imaju negativne prefikse. Međutim, želim se referirati na izvrsne definicije profesorice Nade Ler- Sofranić o tome što je govor mržnje i kako nastaje. Profesorica Sofranić je rekla da, upravo, širenje predrasuda i negativnih stereotipa o nekom kraju, nekom narodu, nekoj zajednici i skupini proizvodi ili potiče govor mržnje i mislim da je ovo što ste Vi gospodine Babiću rekli, zapravo, širenje tih negativnih stereotipa o jednom kraju i da je to nešto protiv čega bi se svi, zapravo, trebali boriti. U ovom vremenu imamo fašizaciju svih onih koji drugačije misle ili iznose političke ili druge ideje koje se razlikuju od drugih i mislim da je upravo to govor mržnje.

Ljiljana Zurovac: Naravno da treba i ovome razgovarati ali ako budemo sada proširili diskusiju, otići ćemo negdje drugo, a naša uvažena prezentatorica gospođa Ana Weber, pravna savjetnica Ureda za ljudska prava Vijeća Evrope govori upravo o standardima Vijeća Evrope za promoviranje kulture tolerancije i borbe protiv govora mržnje.

Ana Weber: Sada ulazimo u pravnu sferu i iako sam pravnica, nastojat ću da ne zadijem previše u tehničke detalje i da vam prezentiram šta Vijeće Evrope radi na polju borbe protiv govora mržnje. Glavno pitanje ovdje glasi: kako uspostaviti ravnotežu između suprotstavljenih prava- s jedne strane prava na slobodu izražavanja, a s druge prava na zaštitu od diskriminacije? Kako se Vijeće Evrope, a pogotovo Evropski sud za ljudska prava bori protiv rasizma i netolerancije,štiteći, pri tome, slobodu izražavanja. Osvrnut ćemo se na nekoliko presuda koje je donio ovaj sud koje su ponudile neke smjernice o tome kako razriješiti ovaj sukob. Na nivou Vijeća Evrope glavna odredba je, naravno, član 10 Evropske konvencije o ljudskim pravima, a tu imate stavak 1 koji štiti pravo na slobodu izražavanja. Već je spomenut još jedan instrument iz ove oblasti, spomenuo ga je ministar pravde, kao i prethodni govornik, a to je naravno Preporuka o govoru mržnje namijenjena zemljama članicama, usvojena od strane Odbora ministara Vijeća Evrope. U osnovi, ova definicija nudi različite kategorije govora mržnje: poticanje rasne mržnje, dakle mržnje na rasnoj osnovi, zatim imate poticanje mržnje na vjerskoj osnovi i posljednja kategorija bili bi ostali oblici mržnje zasnovani na netoleranciji, iskazani kroz agresivni nacionalizam i etnocentrizam. Nešto što nismo ranije pomenuli, a

smatram da, takođe, predstavlja važan element govora mržnje, jeste govor zasnovan na agresivnom nacionalizmu i etnocentrizmu. Odbor ministara u ovoj preporuci savjetuje zemljama članicama kako trebaju djelovati, koje konkretne korake trebaju poduzeti, posebno u legislativama, za borbu protiv govora mržnje. Iako se ovo ne spominje u preporuci, mislim da bismo trebali spomenuti i homofobni govor, koji se, takođe, može smatrati govorom mržnje, iako u vrijeme kad je ova preporuka usvojena nije bio eksplicitno naveden u preporuci. Kako na osnovu ovoga Evropski sud za ljudska prava rješava konflikt između prava na slobodu govora i prava na zaštitu od diskriminacije? Već smo spomenuli da je glavni problem u identificiranju govora mržnje određivanje granice između govora mržnje kojeg ne pokriva pravo na slobodu izražavanja i ostalih oblika iskaza koji bi, zapravo, trebali biti zaštićeni pravom na slobodu izražavanja. Jedan od načina, alata kojima se Evropski sud za ljudska prava koristi da bi se uhvatio u koštac sa pitanjem slobode govora jeste jedan drugi član Evropske konvencije o ljudskim pravima, član 17 - zabrana zloupotrebe prava. U osnovi, zamisao je da se pomoći ovog člana 17 aplikantima može uskrtiti pravo da se pozovu na član 5, na pravo na slobodu izražavanja, kada pokušavaju koristiti ovaj član radi zloupotrebe drugih prava. Dakle, svrha ove odredbe jeste izbjegavanje ovakve zloupotrebe. Da bi vam ilustrirala kako član 17 funkcioniра, kako ga Evropski sud koristi, htjela bih ovdje pomenuti slučaj Norwood protiv Ujedinjenog Kraljevstva, odluku koju je Evropski sud usvojio 2004. godine. U slučaju Norwood, Evropski sud trebao je razmotriti presudu protiv aplikanta koji je na prozor zalijepio ogroman poster koji distribuira Britanska nacionalna stranka, znači nije u pitanju samo ovaj poster, već i drugi posteri u istom duhu koje je izradila Britanska nacionalna stranka. Na posteru koji je u ovom slučaju postavljen bila je fotografija tornjeva blizanaca u plamenu, popraćen tekstom: „Izbacimo islam iz Britanije, zaštitimo britanski narod“ i simbolom polumjeseca i zvijezde u znaku zabrane. Aplikant je osuđen zato što je postavio ovaj poster, pa se obratio Evropskom sudu, uložio je tužbu, navodeći da mu ova presuda uskraćuje pravo na slobodu izražavanja. Sud je odlučio da takav jedan generaliziran i vehementan napad na jednu vjersku grupu, povezivanje čitave grupe sa teškim terorističkim djelom, nije u skladu sa vrijednostima koje navodi i štiti Konvencija pominjući toleranciju, društveni mir, nediskriminaciju. Slučaj je proglašen neprihvatljivim na osnovu člana 17 jer je u pitanju bila vrsta iskaza kakvu ne štiti član 10. Aplikant, stoga, nije mogao tvrditi da mu je ugroženo pravo na slobodu izražavanja, pošto ovaj poster očito nije bio nešto što bi se moglo naći pod zaštitom člana 10. Mislim da je ovdje veoma zanimljiva napomena Vijeća Evrope da ovaj poster dovodi u vezu vjersku grupu sa terorističkim činom, bez ikakve distance ili objašnjenja.

Vratimo se na član 10 Evropske konvencije o ljudskim pravima; ako se Sud ne pozove na zloupotrebu prava, onda se postavlja pitanje kako ispitati, kako primjeniti ovaj član 10. U stavku 2 člana 10 navedene su određene indikacije o ograničenjima koja su prihvatljiva kada je u pitanju sloboda govora. U članu 10, takođe, se naglašava da uživanje prava na slobodu izražavanja sa sobom nosi dužnosti i obaveze. To je, zapravo, jedina odredba u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima u kojoj se navode ove ideje o dužnostima i odgovornostima. Sud tako mora odgovoriti na niz pitanja kada

razmatra slučajeve u vezi sa članom 10, a prvo pitanje je: da li član 10 štiti ovaj iskaz? Postoje razne vrste iskaza koje može štititi član 10, ne samo članci u novinama ili posteri, već i fotografije, tv ili radio emisije. Sloboda umjetničkog izražavanja, takođe, je zaštićena, na primjer karikature. Dakle, član 10 pokriva veoma široke kategorije iskaza. Sud, zatim, razmatra da li je došlo do intervencije od strane javnih vlasti. Intervencije se javljaju u vidu osude aplikanta, novinara ili pak nekih političara koji mogu biti osuđen zbog svojih izjava, može doći do zabrane neke publikacije, cenzure filma. Dakle, opet imate različite kategorije intervencije. Naravno, potrebne su pravne odredbe koje reguliraju uplitanje u nečije pravo na slobodu izražavanja, a ovakve intervencije trebaju služiti jednom ili dva legitimna cilja navedena u članu 10. Ovi ciljevi su veoma široko definirani, tu možete naći nacionalnu bezbjednost, teritorijalni integritet, javnu sigurnost, zaštitu morala, reputacije i prava drugih, tako da Evropski sud, najčešće, brzo poduzima ove prve korake. Sud može lako odrediti da li je došlo do intervencije propisane zakonom i da li je ona u skladu sa legitimnim ciljevima navedenim u ovom članu. Problematičniji je posljednji korak, odnosno ono što mi nazivamo testom proporcionalnosti, pri čemu sud treba da istraži da li je intervencija bila neophodna za jedno demokratsko društvo. U pitanju je takozvana margina procjene. Sud zemljama članicama dozvoljava marginu procjene kada poduzimaju određene mjere radi postizanja pomenutih ciljeva. Kada je ova margina procjene veoma široka, sud daje značajno diskreciono pravo koje dozvoljava zemljama članicama da prilično slobodno usvajaju neke mjere. Nasuprot tome, u slučajevima za koje sud odredi veoma usku marginu procjene, kontrola suda biće veoma stroga, znači zemlje članice neće imati toliku slobodu da usvajaju mjere na državnom nivou. Nadam se da je ovo jasno, malo je teško shvatiti sudsku praksu, ali kada shvatite ovaj koncept margine procjene nadam se da će ostalo biti malo jasnije.

Što se tiče poticanja mržnje, sud je identificirao različite faktore, dakle postoje različiti faktori koje će vam prezentirati, a koje morate imati na umu da biste mogli odrediti da li pred sobom imate primjer govora mržnje kojeg ne štiti član 10 ili je dotični iskaz zaštićen članom 10, da biste mogli povući granicu između onoga što je dozovljeno, onoga što je prihvatljivo u jednom demokratskom društvu, i onoga što u bilo kojem slučaju ne bi trebalo biti prihvaćeno. Prvi faktor, a mislim i glavni, najbitniji faktor jeste da se upitamo: šta je aplikantov cilj? Spomenula sam ga i ranije, a ovaj slučaj je naveo i prethodni govornik, slučaj Jersild protiv Danske iz 1994. godine. Radi se o intervjuu koji je aplikant, gospodin Jersild vodio sa članovima danske grupe Zelene jakne koji su tokom ovog intervjua govorili izrazito rasističke stvari. Aplikant je osuđen za pomaganje i olakšavanje emitiranja rasističkih izjava, te se obratio Evropskom судu pozivajući se na kršenje člana 10. Sud je odredio da se aplikant bavio specifičnim aspektima stvari od velikog javnog značaja i da, sagledan u cjelini, program nije mogao ostaviti utisak da ima za cilj promoviranje rasističkih stavova i ideja. Sud je ovako razgraničio između izjava koje su direktno dali članovi grupe Zelene jakne i novinara koji je radio svoj posao i distancirao se od komentara članova ove grupe tako da, prema mišljenju suda, aplikant nije djelovao sa rasističkim ciljem, pa se njegova presuda ne čini neophodnom u jednom demokratskom društvu. Član 10

takođe je prekršen, pa je sud odredio da je došlo do intervencije koja jeste propisana zakonom i u skladu sa legitimnim ciljevima, ali potrebno je odrediti da li je to neophodno. U ovom slučaju, sud je procjenio da nije bilo neophodno da ovaj novinar bude osuđen jer je radio svoj posao. On sam nije dao rasističke komentare, to su izjavile osobe koje je on intervjuirao i nije trebao biti osuđen zbog toga. Zato je ovaj slučaj vodeći na polju govora mržnje, pošto je sud očito ukazao da moramo uzeti u obzir šta je bio aplikantov cilj - da širi rasističke komentare ili nešto drugo. Još jedan bitan faktor koji moramo uzeti u obzir jeste kontekst slučaja, odnosno gdje je iskaz o kojem se govori izrečen, kada itd. Radi ilustracije, htjela bih navesti još jedan slučaj-Leroy protiv Francuske iz 2008. godine. U ovom slučaju razmatrala se aplikantova presuda za saučesništvo u odobravanju terorizma, zbog objavljivanja jednog crteža koji je imao veze sa napadima na tornjeve blizance 11. septembra. Na crtežu je bio prikazan napad na tornjeve blizance sa potpisom „Svi o ovome sanjam, Hamas je to i učinio“. Francuski sud je donio presudu protiv aplikanta, pa je on uložio tužbu Evropskom sudu, koji se u svojoj presudi detaljno osvrnuo na kontekst ovog slučaja. Kao prvo, naglasio je datum objavljivanja, to je bio 13. septembar, dva dana nakon napada, kao i regiju gdje je objavljen taj crtež. U pitanju je, naime, baskijska zemlja, dakle politički osjetljiva regija. Sud je odredio da su crteži u ovoj publikaciji izazvali određenu reakciju javnosti koja bi mogla dovesti do nasilja i utjecati na javni mir u ovoj regiji. Časopis u kome je objavljen ovaj crtež nije imao veliki tiraž ali se radi o publikaciji objavljenoj u regiji u kojoj su ovakva pitanja sama po sebi osjetljivija. Stoga je sud odredio da nije došlo do kršenja člana 10, odnosno da su francuske vlasti s pravom osudile aplikanta, posebno uzimajući u obzir kontekst ovog slučaja.

Postoje zaista različiti faktori koje sud uzima u obzir i koji se moraju kombinirati jer se ne može samo jednim faktorom objasniti da li nešto predstavlja kršenje člana 10 ili ne. Drugi je primjer sadržaj izjava. Sud tako pridaje posebnu važnost političkom diskursu, političkim debatama, a u ovoj je oblasti doseg restrikcija slobode govora neznatan. Pozicija aplikanta, takođe je značajna, da li je to novinar, političar, državni službenik, nastavnik, dakle postoje različite kategorije. Ovdje ću navesti samo jedan slučaj protiv Belgije, slučaj Ferret protiv Belgije. Gospodin Ferret bio je predsjedavajući jedne političke partije Le Front national u Belgiji i osuđen je za javno širenje diskriminacije i mržnje na osnovu distribuiranih letaka koje je partija podijelila tokom

izborne kampanje u Belgiji. Ovi letci predstavili su imigrante kao osobe sklone kriminalu, zloupotrebi socijalne pomoći te je, prema riječima suda, namjera ovih letaka bila da ismijavaju imigrante. Dakle, on je osuđen, uložio je žalbu Evropskom sudu tvrdeći da je njegovo pravo na slobodu govora ugroženo, da je on samo želio distribuirati letke, zbog čega je osuđen. U glavnoj izjavi suda se kaže: «od ključnog je značaja da političari, kada govore u javnosti, izbjegavaju komentare koji bi mogli doprinijeti netoleranciji». Sud je, na osnovu ovoga, zaključio da nije došlo do kršenja člana 10, da je ovakva presuda političaru zbog distribuiranja letaka koji su uvrijedljivi prema imigrantima neophodna u jednom demokratskom društvu. Drugi faktor jeste širenje i potencijalni utjecaj izjava koji se razlikuje, u zavisnosti od toga da li se radi o novinskom članku ili tv emisiji sa velikim brojem gledalaca. Konačno, značajne su priroda i ozbiljnost ove intervencije, odnosno presude, recimo, da li se radi o novčanoj kazni ili kazni zatvora, da li je u pitanju visoka ili umjerena kazna. Sve ove stvari Sud treba uzeti u obzir, a ako se radi o zatvorskoj kazni, potrebna je stroga supervizija. Sud se nerado odlučuje na izricanje takvih kazni zbog efekata zastrašivanja koje one mogu imati po novinare. Ako postoji mogućnost da će biti zatvoreni zbog onoga što pišete, veća je vjerovatnoća da će sud presuditi da je došlo do kršenja člana 10. Nasuprot tome, ako se radi o umjerenoj novčanoj kazni, sud radije priznaje da je to bilo neophodno u jednom demokratskom društvu. Sve ove faktore treba kombinirati, treba ih zajedno posmatrati da bismo pokušali povući granicu između onoga što jeste prihvatljivo i onoga što predstavlja kršenje člana 10 Evropske konvencije o ljudskim pravima.

Htjela bih, takođe, spomenuti i slučajeve koji se tiču napada na vjerska uvjerenja. Sudska praksa se značajno razlikuje kada su u pitanju osude zbog napada na vjerska uvjerenja. Postoje dvije vrste sudske prakse, u zavisnosti od toga da li je napad rasno motiviran ili se tiče vjerskih uvjerenja. Evropski sud navodi da vjernici moraju prihvati i tolerirati da drugi poriču njihova vjerska uvjerenja. Ovdje je glavni argument Evropskog suda da u Evropi ne postoji jedinstvena koncepcija zaštite prava drugih u vezi sa napadima na vjerska uvjerenja. A kako u Evropi ne postoji jedinstvena koncepcija u vezi sa ovim, sud zemljama članicama dozvoljava široku marginu procjene. Navest će slučaj Otto-Preminger institut protiv Austrije iz 1994. godine. Ovaj slučaj se tiče cenzure filma Das Liebeskonzil koji je Otto Preminger institut namjeravao prikazati u Innsbrucku. Problem je bio u tome što se ovaj film bavi rimokatoličkom vjerom na jedan kritičan način, pa su neki ljudi u ovoj regiji to protumačili kao napad na njihova uvjerenja. Oni su se tako obratili državnom судu, koji je naložio da film bude zaplijenjen i da se ne prikaže u ovom institutu. Institut je onda uložio žalbu Evropskom sudu, a zanimljivo je što je Sud presudio da nije došlo do povrede člana 10, odnosno da su vlasti s pravom zaplijenile film, što je bila mjera sa dalekosežnim posljedicama pošto film zbog toga nije mogao biti prikazan. Ovo je učinjeno i pored toga što se ulaz u kino naplaćivao, što je postojalo dobno ograničenje, što je film bio namijenjen odrasloj publici i što je u promotivnom materijalu za ovu projekciju naglašeno da se radi o jednom kritičkom djelu. I pored svih ovih mjera koje je Institut poduzeo, Sud je odredio da u ovom slučaju nije došlo do kršenja prava, te da su vlasti jednostavno mogle zaustaviti projekciju zaplijenom filma. Ovo je

učinjeno na osnovu široke margine procjene, pošto su u pitanju bila vjerska uvjerenja u regiji gdje su ona još uvijek veoma snažna, te zato što je većina populacije bila rimokatoličkog porijekla. Zbog svega ovoga, Sud je odredio da nije došlo do kršenja člana 10. Iako je ovo je slučaj iz 1994. godine, još uvijek je prisutan određeni utjecaj ovog slučaja u presudama koje se tiču vjerskih osjećanja, a sud nevoljko nameće jedinstvenu koncepciju kada se radi o ovim pitanjima. Zato smatram da je važno da ne posmatramo samo praksu ovog Suda već i da se osvrnemo na komplementarni rad ostalih tijela Vijeća Evrope. Ukratko ću samo spomenuti Venecijansku komisiju, Evropsku komisiju za demokratiju kroz pravo, koja je objavila izvještaj o odnosu između prava na slobodu izražavanja i prava na religiju, a mislim da su zaključci ovog izvještaja posebno zanimljivi. Venecijanska komisija navodi da poticanje na mržnju, što uključuje i mržnju na vjerskoj osnovi, treba biti podložno krivičnim sankcijama. Bez sumnje, u krivičnom pravu trebaju postojati odredbe koje se tiču poticanja na mržnju što treba da uključuje i mržnju na vjerskoj osnovi. S druge strane, nije neophodno niti je poželjno uključiti krivično djelo uvreda na vjerskoj osnovi. Mišljenje Evropskog suda je da vrijeđanje vjerskih osjećanja ne treba biti uključeno u legislative zemalja članica zato što vjernici moraju tolerirati kada drugi poriču njihova vjerska uvjerenja. I konačno, nisam spomenula djelo bogohuljenja koje, prema mišljenju Venecijanske komisije, treba ukinuti i ne vraćati u nacionalne legislative. Govorili smo o pravu na slobodu izražavanja i slobodu religije, a konačno, postoji jednako važna preporuka koju je usvojio ECRI- Evropski komitet za borbu protiv rasizma i netolerancije, još jedno nadzorno tijelo Vijeća Evrope. U opštoj preporuci za politike broj sedam(???) pobrojani su različiti elementi koji trebaju biti usvojeni na nacionalnom nivou za borbu protiv rasizma i diskriminacije na rasnoj osnovi. U ovoj preporuci detaljno su navedene specifične odredbe krivičnog prava koje trebaju biti uključene u krivične zakone zemalja članica i koje se, u osnovi, svode na sljedeće: trebaju biti kažnjeni svi oni činovi javnog poticanja na nasilje, kao i javnog poricanja i pravdanja zločina genocida. Znači, imate zaista čitavu iscrpnu listu stvari koje trebaju biti uključene u legislative zemalja članica za borbu protiv rasizma i diskriminacije na rasnoj osnovi.

Na kraju, želim spomenuti i svoj ured, ja, dakle, radim u uredu Komesara za ljudska prava Thomasa Hammarberga, a sloboda medija je jedan od prioriteta našeg djelovanja. Što se tiče konkretno slobode izražavanja i govora mržnje, možda ste vidjeli naše nedavne izvještaje o Bosni i Hercegovini i Srbiji koje smo objavili 2011. U oba

izvještaja naći ćete dio posvećen govoru mržnje uz komesarove preporuke u vezi sa tom tematikom. Takođe smo objavili i komentar pod naslovom „antygypsy“ stereotipi u evropskim medijima na čemu, inače, puno radimo, a uskoro ćemo objaviti knjigu koja prati niz predavanja o slobodi medija, a gospođa Dunja Mijatović je jedan od saradnika. U ovoj knjizi ćete naći i dio posvećen etičkom novinarstvu, pitanjima samoregulacije, što su i teme koje bi mogle biti zanimljive za ovu diskusiju.

Ljiljana Zurovac: Bila je ovo zanimljiva prezentacija i nama novinarima, a posebno advokatima i sudijama. Član 10 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i sloboda sve češće se u našem regionu pominje kao nešto što treba slijediti, ne samo u pravnoj regulativi već i u onome što je medijski posao. Stoga je dobro što možemo i mi imati dobre primjere primjene člana 10 i ostalih popratnih članova koji garantiraju slobodu govora, ali isto tako traže i odgovornost uz tu slobodu. Za cijeli region, odakle i dolazi većina učesnika, zanimljiva je ova pozicija aplikanta. Ona se odnosi na poziciju političara koji istupaju u javnosti i koji bi trebalo da izbjegavaju bilo kakve izjave koje će uzrokovati netoleranciju. U stvari, ono što se pojavljuje kao govor mržnje u medijima, u velikom obimu dolazi, upravo kroz izjave javnih ličnosti i političara u cijelome našem regionu.

Ismeta Dervozić: Ja sam Ismeta Dervozić, članica sam Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine i članica sam Komiteta, Podkomiteta za medije pri Vijeću Evrope. Ovdje razgovaramo o temi koja se na mnogim poljima i na različite načine odražava na funkcioniranje društava u kojima živimo i u kojima radimo. Čini mi se da sam ja ovdje jedina osoba iz politike ali moram reći da sam ja sa svojim beckgroundom duboko u medijima jer sam 35 godina radila u radio – televizijskim sistemima pri javnim emiterima, kao urednica, kao producentica, kao izvršni producent, kao rukovodilac određenih programa tako da poznajem način na koji funkcioniraju medijski sistemi u Bosni i Hercegovini, a čini mi se da je slično i u regionu. Referirala bih se na ono što Ljiljana rekla komentirajući izlaganje uvažene gospođe Weber.

Odgovornost političara za izgovorenu riječ, u prostoru u kojem mi živimo, je sigurno i veća u odnosu na političare koji žive u nekim društвima u kojima je sistemski bolje uređena pravna legislativa koja, osim što kao takva postoji, ona i djeluje. Vi u Bosni i Hercegovini imate primjere da se donose određene presude. Ja ne bih rekla da je naša legislativa loša. Ne bih rekla da naši sudovi ne reagiraju na probleme o kojima mi govorimo ali se te presude ne implementiraju. Društvo, političari, sistem, na to ostaju nijemi i to ne komentiraju, ne podržavaju niti traže izvršenje presuda koje bi, na određeni način, mogle doprinijeti spoznaji o važnosti i odgovornosti izgovorene riječi i o posljedicama koje ona može proizvesti u društvu. Mi imamo situacija da javni emiteri među svojim uposlenicima imaju profesionalce koji autocenzurom, nažalost, zbog sistema u kojem rade i žive doprinose da se određena situacija održava i promovira. Reći ću i konkretan primjer. Mediji u Bosni i Hercegovini ne žele objaviti izjavu političara koji govoriti mirno, razumno, artikulirano, sa ciljem da se određeni problem može otvoriti ili riješiti. Mediji u Bosni i Hercegovini žele jeftinu senzaciju, žele ono što će njima donijeti malo više gledalaca na rejting listama. Ja sebe ubrajam u one

koji pažljivo biraju riječi koje upotrebljavaju u svojim javnim istupima iz više razloga. Znam gdje živim, znam način na koji su se stvari desile na ovim prostorima. Dakle, mi koji govorimo mirno, koji govorimo konstruktivno, koji govorimo u interesu onoga što je opći interes u društвima u kojima mi živimo, nemamo prostora u medijima. Mi nismo zanimljivi kao političari koji govore u interesu zbližavanja. U tom smislu postoji odgovornost novinara profesionalaca zbog njihove autocenzure, zbog prostora u kojem oni rade, zbog uticaja koji imaju mediji u kojima oni rade. Određene finansijske strukture obezbjeđuju tim medijima njihov život i rad i ne može se ni na koji način amnestirati ta uloga medija. Ali ona nije, čini mi se, presudna. Ako mi dozvolite još samo u nekoliko rečenica da analiziram uticaj svakog od nas pojedinačno u društvу u kojem mi živimo. Svakodnevno se susrećemo sa primjerima u kojima mi ne djelujemo, ne reagiramo i na određeni način ne želimo biti involvirani. Mi kažemo da obrazovanje započinje u porodici, od prvog dana kada se rodimo, da vaspitanje započinje u porodici, da mi kao članovi društva vaspitavamo jedni druge, korigiramo jedni druge i na taj način stvaramo bolje okruženje u kojem živimo. Kao da smo svi u borbi za sitne vlastite interese odustali od te opće slike, a nemamo generalnu spoznaju da mali interesi ali zajednički mali interesi spojeni na jednom mjestu mogu donijeti tu kritičku, potrebnu masu da bismo lakše prošli kroz ove probleme o kojima danas govorimo. Nije to samo problem regionala, mi smo svjesni da je ovo problem kojim se bavi Evropa i svijet, da je ovo problem koji je eskalirao u posljednjih 10 godina. Stoga i nije čudno da, recimo, Vijeće Evrope stvara Podkomitet za medije koji će se početi ozbiljnije baviti upravo težinom izgovorene riječi. Ja plediram na sve nas koji smo u poziciji, koji smo u mogućnosti, služeći se mogućim pravnim osnovama, da u našim istupima pokušamo pokazati vlastitim primjerom u kakvom društvу želimo da živimo, da pokažemo kako se može sankcionirati ono šta sve naše živote čini lošim, umanjuje kvalitet našeg življenja i onemogućava nas u našim budućim nastojanjima. Želim zahvaliti organizatorima na organizaciji ove konferencije i na pozivu i nadam se da ćemo, evo svako od nas pojedinačno, učiniti maksimalno što možemo da kod nekog slijedećeg susreta govorimo o nekim boljim primjerima.

Ljiljana Zurovac: Roger Waters ima jednu divnu pjesmu, kaže Each candle makes changes. Svako od nas neka upali jedno malo svjetlo i to će biti puno svjetla da uspostavi ravnotežu mraka koji nas je prekrio u ovome regionu.

Nada Dalipagić: Nemam, zaista, šta dodati na ovaj izvanredan presjek presuda i stavova Evropskog suda za ljudska prava ali, obzirom da, procjenujem da se radi o izuzetno stručnoj osobi zamolila bih za komentar. Naime, kada novinar ima opravdani cilj, kada je u pitanju nešto značajno za javnost i kada su uloženi razumni napor u potvrđivanju činjenica, mediji se neće smatrati odgovornima čak i u slučaju da se ispostavi da su činjenice bile potpuno netočne. Molila bih gospođicu Weber da ovo prokomentara, sa stanovišta prakse Evropskog suda za ljudska prava. Da pojasnim, znači da Europska konvencija štiti ne samo suštinu iznesenih ideja, nego i novinarsku slobodu koja uključuje i određeni stepen pretjerivanja, čak i provokacije. U skladu s tim, interesira me šta to sud smatra, šta je to opravdani cilj, koji je to opravdani cilj, ako se iznese neistina?

Anne Weber: Mislim da ste već ponudili odgovor samim pitanjem, kad ste rekli da sud prihvata određenu dozu provokacije i preuveličavanja. Pogotovo ako govorimo o jednoj karikaturi, sud će provoditi manje strogu kontrolu jer trebamo prihvati da smo sposobni da se upustimo u debatu, uz određenu dozu provokacije ili preuveličavanja. Što se tiče toga da li su činjenice kojima se novinar služi tačne ili ne, to je teško pitanje. Ja sam govorila o sadržaju iskaza, komentara, ako pogledamo sudsku praksu, posebno u smislu nečega što bi se moglo nazvati pitanjem od opštег javnog interesa. Zatim, margina procjene koja je dozvoljena zemljama članicama veoma je uska jer sud smatra da je potrebno omogućiti da se o ovakvim pitanjima od opšteg interesa razgovara otvoreno, da se ulazi u javnu debatu veoma slobodno, bez bilo kakvog uplitanja od strane države. Drugo pitanje je da li ćemo se bazirati na činjenicama koje jesu ili nisu istinite. Šta je istina? Ako je to pitanje od javnog interesa, onda različita stanovišta trebaju biti iskazana, bilo to zasnovano na istinitim činjenicama ili ne. Dakle, moj odgovor zavisi od toga da li govorimo o stvarima koje spadaju u pitanja od javnog interesa o kojima se treba slobodno razgovarati ili ne.

Ljiljana Zurovac: Vlasnica i glavna i odgovorna urednica Radio Čapljina Ivanka Džajić.

Ivana Džajić: Dolazim iz medija koji ima dugu tradiciju od 35 godina. Mali smo medij koji djeluje na prostoru od stotinjak kilometara, ali dosta se toga zanimljivoga i dolje dešava pa hoću da ovaj razgovor svedem na konkretnu lokalnu razinu. Puno smo čuli o zakonskom okviru, o legislativi, dakle o svemu što možemo nazvati pravni okvir. Svi smo, nekako, na istom tragu- da ima govora mržnje i da taj govor mržnje treba sankcionirati. Mislim da je gospođa Dunja Mijatović rekla da u BiH imamo vrlo dobar zakonski okvir i ja moram reagirati na to. Meni kao novinarki se čini da to uopće nije dobro. Zakon koji u sebi ne sadrži i sankcije i ko će, kada i kako reagirati kada se taj zakon krši, gdje nema precizne konkretizacije, gdje se točno ne zna ko u kom vremenu mora reagirati na reagiranje, na mržnju, na pojavu mržnje, nije dobar. Navest ću jedan primjer, nešto što se dogodilo prošle godine u čapljinskoj općini. Naime, neko je zapalio jedan dio prostora u džamiji u Višićima, i odmah smo otišli na lice mjesta, konsultirali smo sve koji bi mogli nešto o tome znati, od policije, sudstva, ljudi koji tu žive i nositelje vlasti. Među njima je bio i predsjednik Općinskog vijeća, dakle, prvi čovjek zakonodavne vlasti na lokalnoj razini, koji je pripadnik bošnjačkog naroda, Musliman. On je rekao da je to što se desilo istjerivanje Bošnjaka- Muslimana s tog područja, plus to je, kaže, strašno od naših susjeda, a susjedi su Hrvati. Pitala sam ga kako zna, od kud mu takvo nešto da je to mogao učiniti samo Hrvat. Možda je to baš učinio neko od Muslimana Bošnjaka. (???) On je rekao: „Ne, ne. Vi ne poznajete dovoljno našu vjeru. To jedan vjernik nikada ne bi učinio jer je to za nas sveto mjesto“. Provedena je istraga i pronađen je počinitelj. Radilo se o čovjeku koji je radio posao pripreme mrtvaca za pokop i kome nisu mjesecima platili za taj posao. On je bio Bošnjak Musliman. Srećom da taj prelijepi objekt nije izgorio, reagiralo se i požar je ugašen na vrijeme. Nakon što je otkriven počinitelj, ja sam željela da predsjednik Općinskog vijeća opet da izjavu, pa da se, na neki način, ispriča. On to nije učinio. Nije to učinio ni sa govornice Vijeća, gdje je imao priliku, ali su učinili iz neke druge

stranke koja je isto, možemo reći, većinski bošnjačka, a koji su smatrali da treba reagirati. Dakle, da je neko zatražio snimku te izjave sa Radio Čapljine, mi bi to dali. Da li je to trebalo da uradi radio?! Ma, nije trebao. Neko je tu trebao poduzeti mјere da se osudi način takvog javnog istupanja političke ličnosti. Mi smo pokušali dobiti izjavu, nismo dobili ni pisani ni usmenu izjavu, ali ostaje jedna gorčina. Da zaključim, mislim da mi imamo zakonske okvire ali sve dok se ne osigura da reagira neko po službenoj dužnosti, neko ko poznaje pravne okvire i ko je obvezan da to uradi, mi dotle nećemo imati prave rezultate.

Ljiljana Zurovac: Hvala na komentaru i primjeru upravo ovoga o čemu smo govorili-širenja, provociranja, netolerancije na bazi izjave javne ličnosti, bez činjenica.

Dragana Nikolić-Solomon: Ja sam Dragana Nikolić-Solomon, šefica medijskog odelenja OEBS-ove misije u Srbiji. Navešću jednu malu ilustraciju kako stvari stoje u Srbiji. Helsinški komitet za ljudska prava proveo je višegodišnje istraživanje o toleranciji među srednjoškolcima na teritoriji Srbije. Porazno je što jedna trećina srednjoškolaca ima ekstremno šovinističke stavove, naročito prema Romima, 27 % ih je homofobično, a 40% ispitanika smatra da je homoseksualizam bolest, dok 43% te dece smatraju da je jedina funkcija žene u Srbiji da rađa kako bi povećala naciju. Dakle, kad govorimo o tome kako da se borimo protiv govora mržnje, ja se slažem sa Dunjom kad kaže da mediji nisu jedini uzrok svemu ovome, da postoje i kultura i obrazovanje i tradicija i vaspitanje u familiji. Zaista mislim da imamo ozbiljan problem među mladim ljudima i verujem da je situacija slična svuda na Balkanu. Stoga, samo medijskim zakonima i standardima nećemo moći pobediti. Ja ne vidim pluralizam u srpskoj štampi, ne znam šta misli običan građanin koji živi u Beogradu, da li on uopšte zna šta rade ljudi u Sandžaku, čime se bave, koji su im snovi i kako žive ili kako žive ljudi na jugu Srbije, recimo?

Bissera Zankova: Ova je diskusija veoma zanimljiva, prisutni su ljudi sa različitim praksama, iz različitih zemalja, kultura i tradicija. Smatram da se uloga standarda Vijeća Evrope i drugih organizacija sastoji u tome da se poboljšaju novinarske slobode, a neki to ne vide tako. Mi razmjenjujemo stavove i praksu u različitim zemljama, a željela bih poručiti novinarima da razmisle, jer je novinarstvo vrijedna profesija, novinari su ambasadori među kulturama, oni su ambasadori tolerancije i moraju prakticirati i potencirati kritičko mišljenje. Dakle, novinari bi trebalo da razmisle da li standardi Vijeća Evrope, standardi Evropskog suda za ljudska prava, mogu poboljšati njihov rad. Osvrnimo se iz ove perspektive i unutar jednog takvog konteksta na princip Vijeća Evrope - kako se kvalitet novinarskog rada može popraviti i da li standardi Vijeća Evrope mogu doprinijeti poboljšanju novinarstva i medijske profesije?

Mehmed Halilović: Dakle, u ovom dijelu razgovaramo o regulativi i naravno, o praksi. Ja ću da vam predstavim paneliste. To su: gospođa Bissera Zankova iz Bugarske, medijski ekspert, Boro Kontić direktor Medija Centra-Sarajevo, Helena Mandić direktor odjela za emitovanje Regulatorne agencije za komunikacije Bosne i Hercegovine i gospođa Kristina Todorović iz beogradskog YUCOM-a. Nakon izlaganja naših panelista, nadam se da ćemo, kao i u dosadašnjem radu, u sličnom tonu nastaviti i ovu

raspravu.

Bissera Zankova: Ja ću govoriti o nacionalnoj regulativi i praksi i mislim da je ovaj panel, takođe, veoma bitan. Dakle, govorićemo o tome kako su međunarodni standardi i principi transponirani u nacionalne legislative, okvire politika i praksu.

Zadržaću se posebno na bugarskom modelu, na primjerima iz Bugarske. Za početak, htjela bih reći da se u Bugarskoj regulativa koja se tiče manjinskih prava, diskriminacije, posvećenosti medija toleranciji, te zabrani govora mržnje sastoji od prava zakona i pravila različitog doseg, kao i međunarodnih principa koji služe kao izvor inspiracije i nude smernice za razvoj legislative. Bugarska je dio svih bitnih međunarodnih i regionalnih instrumenta koji osiguravaju zaštitu ljudskih prava. Dva politička čina su od ključnog značaja

za izgradnju nove bugarske demokratske države i legislative. To je usvajanje ustava iz 1991. godine, nakon demokratskih promjena i ratifikacija Evropske konvencije o ljudskim pravima i fundamentalnim slobodama čime je Bugarska postala članica Vijeća Evrope 1992. godine. Dakle, 2012. Bugarska će proslaviti 20 godina članstva u Vijeću Evrope. Još jedan dokument koji smatram da je od ključnog značaja jeste Okvirna konvencija o zaštiti nacionalnih manjina. Bugarska je pristupila toj Konvenciji 1999. godine, međutim, njen pristup nije prošao glatko. Bio je to period tranzicije iz totalističkog u demokratski sistem kada je bilo potrebno uložiti značajne političke i društvene napore radi uspostavljanja fundamentalnih ljudskih prava i vrijednosti. Nakon što je Bugarska potpisala ovu konvenciju 1997. godine, 50 poslanika je dovelo u pitanje njenu kompatibilnost sa nacionalnom legislativom, a naročito sa ustavom. Ustavni sud Bugarske presudio je u korist pristupa ovoj konvenciji i donio je odluku da princip nacionalnog jedinstva ne isključuje postojanje vjerskih, jezičkih ili etničkih razlika među građanima Republike Bugarske, što je uočljiva karakteristika savremenih društvenih struktura. Tako je, pomoću ove odluke, Ustavni sud transponirao koncept pluralističkog drušva u nacionalni pravni sistem i praksu. Osnovne ustavne odredbe navode princip jednakosti, zatim, tu su i odredbe koje navode slobodu izražavanja i pravo da se traže, primaju i šire informacije, kao i slobodu udruživanja, mišljenja i religije. Sloboda izražavanja i sloboda udruživanja se, međutim, ne mogu koristiti na način koji bi poticao animozitet, mržnju ili nasilje prema pojedincima. Ustav, stoga, predviđa da se ne mogu osnivati partije na etničkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi, kao i da nije prihvatljivo osnivanje partija koje imaju za cilj dolazak na vlast nasilnim putem. Htjela bih se malo zadržati na odredbama iz krivičnog zakona u koji je, od maja 2011, uključen još jedan amandman. Kao prvo, naš krivični zakon donesen je 1968. godine i od tад су izglasani brojni amandmani, a ima i jedan novi o kojem se trenut-

no raspravlja i koji je u fazi pripreme. Još uvijek postoji krivično djelo, pogotovo u javnim odnosima, koje garantuje jednak tretman i toleranciju građanima različitog rasnog ili etničkog porijekla, vjerskih uvjerenja i političkih stavova. Krivični zakon, takođe, predviđa slučajeve sa otežavajućim okolnostima kada organizirana grupa počini zločin protiv jednakosti, te vjerske i političke tolerancije. Propisane kazne pokazuju odlučnost zakonodavaca da se ovakva djela tretiraju kao zločini sa teškim rizikom po javnost. Član 162 Krivičnog zakona posebno navodi zabranu mržnje na rasnoj ili etničkoj osnovi. Na ovaj član donesena su tri amandmana. Prva odredba koja je bila aktuelna do 2009. godine, zabranjivala je rasnu i nacionalnu netrpeljivost, mržnju i diskriminaciju. Nakon 2009. godine zabrana se odnosi na nacionalna, rasna i etnička neprijateljstva, mržnju i diskriminaciju. A od maja 2011., doseg ove odredbe proširen je tako da uključuje nasilje, mržnju i diskriminaciju zasnovanu na rasnoj, etničkoj, rodnoj ili bilo kojoj drugoj osnovi, u skladu sa bugarskom legislativom i međunarodnim sporazumima. Pošto se zabrana odnosi i na primjere govora mržnje u medijima i informacionim sistemima cilj zakonodavaca je, naizgled, proširenje dosega odredbe i pokušaj susprezanja govora mržnje koji se širi putem medija i Interneta. Doseg odredbe koja je sada na snazi, ipak je preširok i ne sadrži jasne kriterije za razgraničavanje između različitih djela i njihovih posljedica. Zatim, postoji ozbiljan rizik od efekta zastrašivanja, pošto se ova odredba lako može iskoristiti protiv kritički nastrojenih novinara. Ovi rizici i konkretni stavovi naglašeni su u pismu koje je Predstavnica OSCE-a za slobodu medija gospođa Dunja Mijatović uputila bugarskom ministru spoljnih poslova Nikolaju Mladenovu. U ovom pismu gospođa Mijatović naglašava sljedeće: hapšenje novinara zbog njihovog izvještavanja je pretjerano i krši međunarodne standarde za slobodu izražavanja, te da su ovaj zakon i njegovi amandmani u našem krivičnom zakonu izglasani bez javne debate ili učešća relevantnih medijskih organizacija. Tako da možete uzeti u obzir ovaj primjer, ovu činjenicu, kada pokušavate unijeti izmjene u zakone.

Htjela bih navesti još neke podatke koje smo dobili od Vrhovnog kasacionog i tužilačkog vijeća, odnosno statistike o presudama u vezi sa zločinima pod članom 162 zabrana rasne i etničke mržnje, uključujući primjere širenja mržnje kroz medije i informacione sisteme, kao i na vjerskoj osnovi. Godine 2002. na primjer, prema obje odredbe, samo je jedna osoba osuđena za diskriminaciju na rasnoj osnovi, odnosno za poticanje rasne diskriminacije, a dvije osobe su osuđene zbog poticanja mržnje i diskriminacije na vjerskoj osnovi. Takođe 2009. godine samo je jedna osoba osuđena za prvo krivično i jedna za drugo krivično djelo, a tokom prve polovine 2010. godine samo je jedna osoba osuđena zbog poticanja vjerskih animoziteta i mržnje. Ovo sve pokazuje da se obje odredbe ne koriste u velikoj mjeri i da nisu uobičajene na bugarskim sudovima. Nakon tragičnih događaja u selu Katunica u septembru 2011. godine došlo je do velikih tenzija između Bugara koji žive тамо i romske zajednice. Okružni sud izrekao je uslovnu kaznu u trajanju od 10 mjeseci dvadesetogodišnjem mladiću, zato što je potakao na mržnju veliki broj ljudi otvorivši posebnu stranicu na Facebooku pod nazivom „Pobijmo Cigane“. Njegov kompjuter je takođe zaplijenjen. Nakon nereda u Katunicama i protesta koji su uslijedili u Varni, ovaj mladić kreirao je

ovu stranicu na Facebooku i objavio fotografiju koja je poticala na mržnju i nasilje. Takođe je pozvao na okupljanje sa oružjem u centru grada, a 77 osoba potvrdilo je da će se pridružiti planiranoj akciji. Iako je on tvrdio da se samo šalio, tužilac je naveo da je grupa na Facebooku kreirana u trenutku nabijenom tenzijama i strahom, u okolnostima koje bi mogle dovesti do mnogih tragedija širom zemlje. Takođe trebamo imati na umu da se ovo odvijalo u predizbornom periodu, da je u toku bila predizborna kampanja. Mladić se možda jeste ponio frivolno, što ne mijenja intencionalnu prirodu ovog čina. Presuda još nije konačna, mladić je podnio žalbu na nju, ali nam ovo, ipak, može poslužiti kao primjer prve važeće sudske presude izrečene u skladu sa novom, izmijenjenom legislativom i odredbama.

Bugarski krivični zakon sadrži i posebne odredbe koje zabranjuju poticanje na terorizam, terorističku propagandu i upotrebu Interneta u svrhe terorizma. Međutim, ne postoji pravna definicija termina „teroristička propaganda“. Sada bih htjela da vam skrenem pažnju na Zakon o zaštiti od diskriminacije koji predstavlja značajan korak naprijed u procesu usklađivanja bugarske legislative sa međunarodnim standardima iz oblasti jednakosti, jednakih mogućnosti i jednakog tretmana. U sklopu ovog člana postoji opšta zabrana direktne i indirektnе diskriminacije na različitim osnovama, a novinari takođe mogu preuzeti zadatku da iniciraju postupke pred komisijom. Aplikacije koje fizička ili pravna lica ulože komisiji mogu pokrenuti proceduru zasnovanu na istraživanjima novinara. Materijali prikupljeni u radu istraživačkog novinarstva mogu služiti kao pokretač takvih procedura, međutim ispitivanje anonimnih podataka je zabranjeno. Od 100 žalbi uloženih komisiji tokom 2009. godine, 66 je bilo protiv različitih medija, a 37 % žalbi odnosi se na diskriminaciju na etničkoj osnovi. Takođe bih željela napomenuti da je bugarska Komisija za zaštitu od diskriminacije objavila pregled sudske prakse koji je dostupan na engleskom i sadrži 32 odluke između 2006. i 2008. godine u vezi sa slučajevima od velikog značaja za bugarsko društvo na osnovu godina, spola, seksualne orijentacije, etničkog porijekla, vjere, invaliditeta, kao i višestruke diskriminacije. Ovdje bih htjela navesti dva primjera iz prakse naše Komisije protiv diskriminacije. Ono što je dobro kod ove Komisije jeste činjenica da primjenjuje evropske standarde i norme i što se u obrazloženjima odluka poziva na evropske zakone, preporuke ili praksu Evropskog suda za ljudska prava. Na primjer, časopisu Telegraph Daily izrečene su restriktivne administrativne mjere zbog objavljinjanja članka pod naslovom „100 000 za romsku nevjестu“, podnaslov - Djevojka mora biti mrlja i znati da krade. Uvodni odlomci objašnjavaju detalje o romskom običaju da se plati za četrnaestogodišnju nevjestu koja mora poticati iz ugledne porodice, biti lijepa i spretna džeparošica. Mjere koje je Komisija izrekla ovom časopisu zahtjevale su da glavni i odgovorni urednik objavi odluku Komisije, kao i naučne i ekspertske ispravke teksta koji na jedan iskrivljen način predstavlja etnokulturološke tradicije Roma, nalazući da se uvedu odgovarajuće metode i mehanizmi za samokontrolu protiv diskriminacije u medijima i da Komisiju redovno obavještavaju o provođenju samoregulacije. U drugom slučaju koji, takođe, smatram zanimljivim, žalba direktora romske informacione agencije De factoria protiv bugarske nacionalne televizije Kanal 1, odbačena je kao neosnovana. Zanimljivo je da je aplikant u zahtjevu Komisiji za

zaštitu od diskriminacije tvrdio da je generalni direktor bugarske nacionalne televizije izvršio diskriminaciju odbivši da prihvati njegov prijedlog da razmotri mogućnost emitiranja programa na romskom jeziku i tako uskratio romskoj zajednici priliku da redovno prima program na svom maternjem jeziku. Možemo, naravno, diskutirati o ovim slučajevima i o ovim odlukama. Generalno, postoje pozitivni pomaci, ne samo u regulativi i legislativama, već i u samoj izradi politika. Zadnjih nekoliko godina, usvojen je niz zakona, kako pravnih tako i zakona o politikama, ali za medijske profesionalce najbitniji je Zakon o radiju i televiziji usvojen 1998. godine, koji sadrži brojne odredbe protiv upotrebe govora mržnje u medijskim sadržajima. Ovlašteno regulatorno tijelo koje kontrolira da li audiovizuelni medijski operateri ispunjavaju svoje obaveze jeste Vijeće za elektronske medije, a prema izvještaju stručnjaka iz nadzornog ravnateljstva ovog tijela, postaje sve teže ustavoviti slučajevi direktnе diskriminacije u medijskoj prezentaciji, nasuprot primjerima suptilnijeg, sumnjivog djelovanja koje ne spada u doseg određenih pravnih odredbi. Za takve slučajevе kažem da se nalaze između onoga što jeste i što nije dozvoljeno, pa je o njima teško donijeti odluke. Takvi oblici diskriminacionog govora ili poruka mržnje mogu se smatrati modifikacijom tradicionalnih diskriminatornih izjava i predstavljaju takozvano poticanje na netoleranciju. Za sada ne postoji takvo krivično djelo u legislativi, medijima, niti u krivičnom zakonu, ali stručnjaci za monitoring iz Vijeća za elektronske medije naglašavaju da je problem kada mediji, makar indirektno, potiču na netoleranciju. U periodu 2002.-2008. godina, Vijeće za elektronske medije izreklo je sedam kazni na osnovu zaštite nepovredivosti građana, pet za programe koji sugeriraju etničku netoleranciju, tri za programe koji iskazuju političku netoleranciju, dva za primjere vjerske netolerancije i dva za netoleranciju općenito. Prema podacima koje je prikupilo Vijeće za elektronske medije, od svih ovih zabilježenih i registriranih djela, najveći dio usmјeren je protiv turske etničke manjine, na drugom mjestu su djela usmјerenena protiv Roma, a najmanje ih je protiv Jevreja. Ponekad su ova djela kompleksne prirode, mogu na primjer biti usmјerenena protiv Turaka i Roma, ili protiv Turaka i Jevreja. Inače, u poređenju sa ostalim oblicima, prevladava vjerska netolerancija koja se iskazuje kroz različite medijske programe, a posebno suprotstavljenost između Hrišćanstva i Islama.

Htjela bih spomenuti još jednu stvar, a tiče se samog kvaliteta prezentacije medijskih sadržaja. Stereotipi su veoma široko rasprostranjeni, a manjine su nedovoljno predstavljene u medijima. Ovaj faktor utiče na generalnu kulturu tolerancije, medijsko obrazovanje i praksu. Manjine predstavljaju 15% populacije, a njihovo prisustvo u medijima je neznatno i iznosi samo 1 do 3%. A reći ću samo nekoliko riječi o kakvим je stereotipima riječ, kad su recimo, Romi i Turci u pitanju. Publikacije o Romima se fokusiraju, s jedne strane na kriminal, siromaštvo i nasilje, a s druge, na njihove praznike, tradiciju i muziku, dok se život turske manjine povezuje sa njihovim političkim aktivnostima, kao i sa aktivnostima stranke Pokret za prava i slobode. U istom kontekstu, izbjeglice su meta predrasuda i rasizma koji je široko rasprostranjen na internetskim forumima. Takođe, postoje medijski izvori koje rade za određene nacionalističke stranke. Na primjer postoji TV kanal pod imenom SKAT, kojem je izrečena novčana

kazna zbog upotrebe govora mržnje u njihovim programima.

I još bih spomenula jedan aspekt o kojem nismo do sada govorili, a to je problem stereotipa koji se koriste da bi se izgradila slika ljudi sa drukčjom seksualnom orijentacijom, dakle gej populacije, lezbejki i transrodnih osoba. Stručnjaci tvrde da je tolerancija prema ovim ljudima na posebno niskom nivou i da njihovi problemi skoro nikako nisu predstavljeni, da su sasvim marginalizirani od strane medija. Pošto mediji osiguravaju ograničen prostor za debate o ovim pitanjima, ona ostaju na periferiji pažnje javnosti. I moje završne riječi tiču se rodnih stereotipa tačnije predstavljanja žena u medijima. Njihova slika je veoma osiromašena, jednodimenzionalna, naročito u reklamama koje se prikazuju na elektronskim medijima. Dakle, puno toga treba uraditi u svrhu poboljšanja medijske prezentacije i to ne samo kroz zakone, odnosno pravne okvire, već i kroz samoregulativu i novinarsku praksu.

Mehmed Halilović: Dobili smo jednu, zaista cijelovitu, sliku regulative i prakse u Bugarskoj. Nadam se da ćemo na isti način nastaviti razgovor sa narednim primjerima iz Bosne i Hercegovine, odnosno Srbije. Dajem riječ gospodi Heleni Mandić, koja predstavlja ovdje Regulatornu agenciju za komunikacije Bosne i Hercegovine i ima bogato iskustvo u ovom domenu.

Helena Mandić: Kroz dosadašnje diskusije smo više puta pomenuli definiciju govora mržnje i mislim da nema potrebe da to sad ponavljam ali u najkraćem, to je govor kojim se potiče na diskriminaciju i/ili nasilje prema osobi ili grupi radi različitih karakteristika, koje ih svrstavaju na stranu nekih drugačijih, nekih drugih. Napomenut ću da je Regulatorna agencija za komunikacije od samog osnivanja, dakle od 1998. godine kada je nastala Nezavisna komisija za medije, prvi regulator u regionu nadležan za elektronske medije, a kasnije je, spajanjem nadležnosti sa Regulatornom agencijom za telekomunikacije, postala jedan od prvih konvergentnih regulatora, mogu reći, i u Europi, a ne samo u regionu. U regionu svakako prvi. Agencija je od početka u svojim regulatornim dokumentima imala odredbe koje se tiču govora mržnje i te odredbe su bile poseban predmet našeg interesovanja. Značajno je naglasiti i momenat osnivanja Regulatornog tijela, dakle 1998. godine, neposredno nakon rata, u vremenu kada su međuetničke tenzije bile još uvijek izuzetno visoke. U tom prvom periodu rada Agencije, dakle u prve tri godine od 1998. do 2001. godine zabilježeno je 18 slučajeva govora mržnje. Iako bi se realno moglo očekivati da nakon rata, ipak, dođe do smirivanja tenzija, ti slučajevi su često bili vezani za pozivanje na nasilje. I u tim slučajevima je Regulatorna agencija za komunikacije reagovala sa novčanim ka-

znama, a u nekoliko situacija su bile izrečene i sankcije momentalne suspenzije dozvole za emitovanje. Dakle, to su bili nekakvi specifični slučajevi u tom periodu kada se mogla, po skraćenom postupku, izreći suspenzija dozvole na određeni period. Definicija govora mržnje je, dakle, od početka u našim pravilima. A što se tiče sadašnje situacije, mi smo upravo usvojili novi regulatorni okvir u kojem smo gotovo u potpunosti harmonizirali naša pravila sa direktivom u vizuelnim medijskim uslugama i definicijom govora mržnje. Nešto je unaprijeđeno, a uveli smo i neke stvari koje ranije nisu bile eksplicitno pomenute, a sada jesu kao što je poticanje na diskriminaciju zbog invalidnosti, posebnih potreba, dobi, seksualne orientacije, društvenog porijekla i tako dalje. Znači, mimo poticanja na međuetničku mržnju. Već sam pomenula da je u prve tri godine rada Agencije zabilježeno dosta slučajeva govora mržnje, da bi, otprilike, od 2001. godine opadao broj slučajeva. Recimo, 2002. godine imamo samo jedan slučaj, u 2003. niti jedan. Od 2004. do 2010. godine zabilježeno je 13 slučajeva što je, ipak, manji broj s obzirom vremenski period u kojem se to dešava. Međutim, mislim da ovdje u Bosni i Hercegovini, ovakav presjek slučajeva jasno reflekira političku situaciju u zemlji. Imamo taj postratni period u kojem su tenzije izuzetno izražene, imamo period od početka 2000-tih godina kada je zemlja kretala naprijed i kada je opšta klima u društvu bila puno pozitivnija, pa su i mediji to reflektivali, a od 2004. godine kreće period, nekakve, možemo je nazvati, Ustavne krize. A od 2006. godine se kreće u smjeru opštег beznađa, ali nećemo širiti temu u tom smjeru. Ono što Regulatorna agencija za komunikacije uvijek uzima u obzir prilikom razmatranja ovakvih slučajeva koji se tiču govora mržnje jeste urednička odgovornost. Pomenjuću jedan slučaj koji je bio jako značajan za naš rad. To je slučaj iz 2001. godine kada je u Banja Luci bilo postavljanje kamena temeljca za obnovu poznate džamije Ferhadija kada je došlo do strašnih nereda i nasilja, a jedan čovjek je podlegao povredama. Dan nakon toga, u radio programu jedne lokalne stanice, to je bio program u kojem se slušaoci javljaju, izneseno je niz uvredljivih i huškačkih poruka protiv jednog naroda. Moderator programa ne samo da nije pokušavao zaustaviti širenje takvih poruka nego ih je, naprotiv, i podsticao. I to je dovelo do izricanja sankcije protiv ove radio stanice. Ta radio stanica je, nakon žalbene procedure, pokrenula postupak pred Domom za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, koji je funkcionsao u to vrijeme dok Bosna i Hercegovina još uvijek nije bila članica Vijeća Evrope, pošto ljudi iz Bosne i Hercegovine nisu imali pristup Sudu za ljudska prava u Strazburu. Dom za ljudska prava je bio sastavljen od domaćih i međunarodnih stručnjaka, a pod međunarodnim mislim na sudije iz Strazbura. Dom za ljudska prava je u ovom slučaju odlučio da nije bilo kršenja prava na slobodu izražavanja, odnosno da su mjere koje je Agencija poduzela, bile opravdane u datom trenutku.

S druge strane se suočavamo sa onim fenomenom o kojem smo prethodno raspravljali, a to je situacija u kojoj se mediji nalaze kao kanali za prenošenje određenih poruka, dakle nisu autori i ni na koji način ne produbljuju negativne posljedice takvih poruka. I tu ću izdvajati slučaj iz 2010. godine koja je bila izborna godina. U programu lokalne radio stanice, u periodu kada još nije počeo izborni period, jedan političar je u intervju za taj radio dao jednu prilično kontraverznu izjavu komentarišući da li pri-

padnica manjinskog naroda može da bude urednica na javnom servisu ili ne. Izjava je sama po sebi kontraverzna, međutim nju je dao političar, gostujući u programu. Voditelj programa ni na koji način nije produbio, potencijalno negativne, posljedice takve izjave tako da je Agencija smatrala da stanica nije prekršila odredbu koja se tiče govora mržnje. Eventualna odgovornost za izrečeno je trebalo da bude utvrđena na nekim drugim adresama. Imamo i jedan nedavni slučaj bitan za naš interni rad ali mislim da je dobro da i javnost bude upoznata s tim. Radi se o prigovoru koji se ticao izrečenog mišljenja voditeljice jutarnjeg programa. Ona je, u jednom prilično neobaveznom tonu, prokomentarisala informaciju o paru homoseksualaca koji su sa svojim djetetom otputovali, komentarišući da nema ništa protiv gey populacije, ali da se snažno protivi da oni usvajaju djecu. I prigovor koji je nama stigao bio je usmjeren na to da ovakva izjava potiče na diskriminaciju. Mi smo smatrali da nema osnova za to jer je voditeljica iznijela svoje mišljenje. Ona nije pozivala na diskriminaciju, nije rekla ništa protiv toga, samo je rekla šta ona misli. Svi imamo pravo na svoje mišljenje i imamo pravo da to mišljenje iznesemo. Krivični zakoni u Bosni i Hercegovini, i na državnom i na entitetskom nivou, poznaju institut govora mržnje, ali on se vrlo rijetko u regulatornom okviru zove govor mržnje. Dakle, krivični zakoni kažu da je zabranjeno izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razora i netrepljivosti. Važno je u kontekstu ove priče pomenuti da, recimo, Federalni krivični zakon i Državni krivični zakon poznaju i teži oblik ovog krivičnog djela koji se ogleda kroz zloupotrebu položaja. Spomenuću još jedan slučaj kada je iskorišten insert iz filma „Konačan pad“, i scena kada dolazi do panike u rukovodstvu Trećeg Rajha, to je sinhronizovano na naš jezik ali u jednom satiričnom tonu, kao komentar na rezultate vanrednih lokalnih izbora u jednoj opštini u BiH. Taj video klip je prvi put emitovan u jednom političkom magazinu, možda mu nije bilo mjesto u tom političkom magazinu ali s obzirom na satirični ton, nismo smatrali da je bilo kršenja kodeksa o emitovanju programa. Sljedeći dan je taj isti klip emitovan u centralnom Dnevniku javne TV stanice, i tada smo smatrali da nije bilo kršenja kodeksa ali smo izdali saopštenje za javnost u kojem smo naznačili zloupotrebu centralne emisije vijesti za prenošenje satiričkih poruka koje imaju svoje mjesto i svoje vrijeme.

Međutim, ono što mene jako brine, a mislim da će se složiti sa mnom, je sljedeće; pokušavamo maksimalno da poštujemo slobodu izražavanja i da se, što je moguće više, njeguje samoregulacija medija, da ne moramo mi tu stajati sa strane sa nekom strašnom sankcijom kao prijetnjom. I preventivno reagujemo slijedeći evropsku praksu da treba biti oprezan sa zabranama i kažnjavanjem takve vrste učešća u javnoj debati. Poznati profesor medijskog prava i etike Dirk kaže da je procesuiranje potrebno i može imati efekte samo u posebnim okolnostima napadnog i ponovljenog poticanja nasilja i mržnje ili diskriminacije. Političke ideje, koliko god bile za nepoštivanje, ne mogu biti zabranjene, a pogotovo ne kriminalizacijom. One moraju biti pobijeđene na političkim forumima i u debatama razvijanjem vrijednosti demokratije u okviru politike, obrazovanja, medija i civilnog društva. Ja se slažem sa ovim, međutim brine me naša realnost. A to je da političari često daju izjave koje su, najblaže rečeno, kontroverzne, kao da svjesno rade na izgradnji straha od svega što je drugačije kako bi

se sve snage fokusirale na zbijanje nacionalnih redova. Svaki napad na pojedinca iz određenog naroda koji se može ticati njegovih eventualnih postupaka koji se tiču obavljanja poslova koji mogu biti na granici zakonitosti- to se proglašava napadom na narod. Bojim se da civilno društvo ostaje nijemo. Ovdje je pomenuto da govor mržnje cvjeta tamo gdje dobri ljudi ostaju tihi. Bojim se da ćemo sa ovom tišinom doći u situaciju gdje je najveći govor mržnje ne ono što je djelo izravnog informisanja i falsificiranja već opšta praksa koja to pretvara u nešto samo po sebi prihvatljivo. Ne to da se jednoga ili dvojicu potakne na paljenje kuće, nego da stotine hiljada smatraju to manje-više normalnim. Mi puštamo da se razvija politička debata, međutim razvija se u negativnom smjeru i ne znam kakve to dalekosežne posljedice može imati. Mislim da je ovaj primjer koji je kolegica iz Čapljine spomenula, jedan od onih koji mogu da ilustruju ovako nešto. Nažalost, mi još uvijek živimo u društvu u kojem će

svaki napad na vjerski objekat biti automatski pripisan onim drugima. Bez ikakvog provjeravanja, samo se ide na napad na druge i drugačije.

odnosi na zabranu rasne, nacionalne i vjerske mržnje i netrpeljivosti. Ovakva formulacija u naša četiri krivična zakona, jer imamo još jedan za distrikt Brčko, je manjkava utoliko što ograničava govor mržnje samo na teren rasne, etničke i vjerske mržnje, a sve ostalo ne tretira. Ali i to što je moguće primjeniti u praksi se ne primjenjuje.

Boro Kontić: Ja bih svoj dio počeo ličnim primjerom. Jučer sam, među ostalim porukama koje sam dobio, dobio i poruku od jednog meni do tada nepoznatog čovjeka koji se zove Majkl Spajs. On šalje poruku iz lista New Yorker i moli za neku vrstu pomoći. Naime, taj list u narednim brojevima treba da objavi jednu priču koja govori o Sarajevu za vrijeme rata koju je napisao sarajevski književnik sa američkom adresom Aleksandar Hemon. Moli nas da im provjerimo neke činjenice koje on objavljuje u svom tekstu. Zainteresovale su ga dvije stvari: da li je sarajevski dnevni list Oslobođenje 1991. godine objavilo informaciju o tome da se snage JNA razmještaju u području BiH, što je ukazivalo na mogućnost i neminovnost rata, i drugi podatak je bio da provjerimo da li je 2. maja 1992. godine bombardovana glavna željeznička stanica u Sarajevu. I pošto je sada tu upetljian Aleksandar Hemon koji je naš i moj stari prijatelj, upustio sam se u ovu avanturu, a uzgred Medija centar ima i pristojan arhiv,

uključujući i stare novine, pa je bilo prirodno da to pogledam. Tako da sam jučer izgubio jedan dio svog radnog vremena pokušavajući da mu pošaljem što precizniji odgovor na ta dva upita. Između ostalog sam konsultovao i Mehmeda Halilovića i još dvojicu novinara ratnog i predratnog Oslobođenja te još jednog reportera. Ova trojica su bili članovi uređivačkih tijela. A novine od 3., 4. i 5. maja sam imao pa sam mogao lično da ih pogledam. Ni Mehmed ni ovi ostali nisu mogli da mi pomognu, ili se ne sjećaju ili nisu sigurni itd. Ali sam ipak uspio da mu pošaljem informaciju da je zaista u proljeće 1991. godine Oslobođenje objavilo informaciju koja se odnosila na naše ljudе, neki čuveni projekat RAM u kojem je to otkriveno. I Oslobođenje je to zais-ta objavilo, to je taj pokušaj Armije da zaokruži dva prostora Hrvatske i BiH. Ali nisam mogao da pronađem informaciju da je 2. maja 1992. bombardovana stanica. Grad jeste bombardovan tog dana, ali za stanicu ne postoji podatak, mada jeste bombar-dovana nekoliko puta kasnije, a jedan je dio i zapaljen. Međutim, u novinama tri dana poslije ne postoji nijedan podatak koji je pokazivao da je željeznička stanica bombar-dovana baš tog dana. Ja čak stanujem nekoliko stotina metara od stanice i znam da su tog dana padale granate okolo ali nisam siguran za stanicu. Na ovom primjeru sam htio da vam ukažem koliko zna biti komplikovano odgovoriti na veoma jednostavne upite. Inače, kažu da je jedan od važnih pravila dobrog novinarstva da ljudi ne pišu o onom što znaju nego o onome što mogu da dokažu. Ovi su ljudi toliko insistirali na tih nekoliko detalja. Vratiću se kasnije ovoj priči, sada ču da uđem u glavnu temu.

U BiH i u medijima zaista postoji govor mržnje ali mislim da nije dominantan. On je kao neka vrsta tihe Zubabolje, zaboli pa prođe i računate da ne trebate ni otići zuba-ru. Ali uvijek postoji opasnost da se to završi nekom operacijom. MC i CRD su prije godinu dana imali jedno istraživanje koje se odnosilo na prisustvo govora mržnje u medijima u BiH. Izvještaj predstavlja analizu dva događaja. U prvom slučaju se radilo o pokušaju održavanja odnosno neodržavanja Queer festivala seksualnih manjinskih grupa u Sarajevu i kako su mediji izvještavali prije i u toku nastale situacije. U drugom slučaju je analiziran jedan incident u Širokom Brijegu kada je ubijen navijač Sarajeva i nije održana utakmica. Ako nekoga to interesuje, taj izvještaj postoji na našoj web stranici. U tim zaključcima se spominje govor mržnje, ponekad je vidljiv, a ponekad zamotan u takve rasprave da ga je teško prepoznati. Ono što posebno definiše go-vor mržnje u BiH je naše ratno naslijeđe i dominacija nacionalističkih i patrijarhalnih matrica koje na više načina odražavaju pa i opravdavaju govor mržnje protiv svega i svih koji se u određenom kontekstu mogu smatrati kao drugačiji. U BiH postoji regularni proceduralni okvir za prevenciju i reagovanje na govor mržnje. Ono što kod nas nedostaje je analiza koja bi pokazala kakve su to sve forme u kojima se pojavljuje govor mržnje. Da li se radi o otvorenom pozivanju na nasilje, huškanju ili se radi o suptilnijim formama izražavanja netrpeljivosti, šta su izvori govora mržnje, da li su mediji ti koji snose najveći teret odgovornosti ili su u pitanju neki drugi akteri na javnoj sceni i konačno zašto se vrlo malo ili nikako ne govori o žrtvama i posljedi-cama govora mržnje? Naš problem nije kada se pojavi govor mržnje i ono što uslijedi nakon toga, naš je problem gotovo redovno čutanje većine na ovo što se dešava. Nedavno je u Sarajevu objavljen jedan tekst koji neću citirati. Radi se o paroli kojom

se izražava negativan stav prema jednoj od nacija koje žive ovdje. Novine su javile o tome, čak prikazale kako je izgledala ta parola, pravi govor mržnje uz podsjećanje na prošlost. Nakon nekoliko dana, rečeno je da je policija istražila slučaj i ispostavilo se da je izvršilac trinaestogodišnjak. Ono što je bila intencija u tom tekstu je, otprije-like, da su svi sretni što je taj slučaj napokon riješen na takav način. U pitanju je neki maloljetnik i možemo odahnuti. Nedavno je kod nas objavljen tekst pod naslovom "44 eksperta razvratu" (list Saff – o.p autora, koji magistre naziva pederima) o podjeli magisterskih diploma na Rodnim studijama ovdje na Sarajevskom univerzitetu. Taj list se kontinuirano bavio ovom temom i sjećam se, kad je bio taj neodržani Queer festival, da je glavni i odgovorni urednik tog lista, objašnjavajući svoju poziciju, rekao prav i zdrav na tv-u da su oni privatan medij i da nemaju nikakvu obavezu da objavljuju dva izvora. Niko ni u toj emisiji nije reagovao. Dakle, to je glavni i odgovorni urednik novine u zemlji u kojoj postoji ne znam koliko kodeksa i pravila. Ono što je meni zanimljivo kod govora mržnje je da to najčešće nisu novinarski tekstovi. To su emocije i izražavanje mišljena, to nema uvijek toliko veze sa činjenicama ali kad pogledate bilo koji od tih tekstova, vi vidite da su to tekstovi koji imaju nepotpune podatke, netačne činjenice, pogrešne citate.

Sad bih se vratio na početak priče i američkog novinara koji me kontaktirao. Oni tu bitku za tačnost vode, između ostalog, da ne bi bili predmet nekog sudskog postupka. Ali uvijek je inzistiranje na provjeri činjenica i tačnosti jedno od rješenja kako izbjegavate bilo kakvu manipulaciju ili izvrtanje istine. Jedna poslovica kaže da izgovorenim riječ ne mogu ni četiri konja stići. Ukazuje na dvije stvari; da problemi sa izgovorenim riječima nisu od jučer, i drugo da kada biste tu poslovicu uveli u današnje vrijeme pa rekli trkači automobil, suština bi ostala ista. Kada se jednom riječ izgovori, ona se više ne može uhvatiti. Mislim da bi ljudi iz medija mogli da urade dvije stvari: inzistiranje na profesionalnim pravilima (izvori, provjera, vjerodostojnost itd), a s druge strane, ne treba zaboraviti da će nam se ravnodušnost u javnosti prema izlivima mržnje svaki put kad ne reagujemo obiti od glavu.

Mehmed Halilović: Sad ćemo iz BiH preći preko Drine do pravnice u Komitetu pravnika za ljudska prava u Beogradu, Kristine Todorović.

Kristina Todorović: Na osnovu svega što sam čula, primećujem da je situacija u BiH i u Srbiji relativno slična. U uvodnom dijelu ču se osvrnuti na pojam govora mržnje koji ne bih sada ponavljala jer je vrlo sličan onima koje su prethodni panelisti pomenuli. Izdvojila bih samo da se on definije kroz dva elementa. Prvi element je negativna posljedica koju govor mržnje ima, a to je stvaranje prezira i negativnog stereotipa prema određenom licu ili grupi lica, podsticanje neprijateljstva, diskriminacije, pozivanje na nasilje. Te ranjive grupe predstavljaju drugi element kroz koji se vidi pojам diskriminacije i on se određuju na osnovi ličnog svojstva kao što su rasa, nacionalna ili etnička pripadnost, vjeroispovjest, jezik, pol, seksualno opredjeljenje. Što se tiče pravne regulative, želim pomenuti neke dokumente kojima se mi iz Komiteta koristimo u borbi protiv govora mržnje. To su dokumenti različite pravne snage koji su kod nas ratifikovani u skladu sa Ustavom i neposredno se primjenjuju.

To su, što se tiče UN-a, Povelja, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Pakt o građanskim i ljudskim pravima, Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije. Što se tiče Savjeta Evrope, najznačajniji dokument je Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda koju najčešće koristimo i koja otvara put za postupanje sa govorom mržnje pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu, konkretno na osnovu člana 14 koji zabranjuje diskriminaciju. U kontekstu domaćeg pravnog poretka, na prvom mestu je Ustav Republike Srbije koji članom 21 zabranjuje diskriminaciju i kroz brojne druge, propisuje slobodu savjesti, isповјesti, slobodu udruživanja itd. Tu je i Zakon o radiodifuziji koji direktno zabranjuje govor mržnje. Članom 38 govor mržnje je zabranjen i definisan kao objavljivanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, veri, naciji, etničkoj grupi, polu ili zbog seksualne opredeljenosti bez obzira na to da li je objavljinjem ove informacije učinjeno krivično delo. Postupak po ovom osnovu pokreće se po privatnoj inicijativi i može se odnositi na zabranu ponovnog objavljinjanja takve informacije kao i objavljinjanje presude kojom je ta zabrana izrečena. Pored toga, Zakonom o oglašavanju zabranjen je govor mržnje tako što njegov član 7 propisuje zabranu diskriminacije. Dalje bih se nadovezala na krivični zakon Srbije, koji još ne sadrži izričitu odredbu koja zabranjuje govor mržnje. Naš krivični zakonik je pretrpio određene izmene tek tri godine nakon donošenja, a one su bile rezultat potrebe da društvo odgovori na nove pojave kriminaliteta, da se odgovori na ekonomske, socijalne, političke i druge promene. U odnosu na neko prethodno stanje, učinjen je veći broj izmjena i dopuna kako u opštem tako i u posebnom delu krivičnog zakonika i to na način da je propisan novi broj krivičnih dela tako što su postojeća krivična dela izmenjena ili dopunjena ili su menjane propisane kazne odnosno zakonski okviri u pravcu njihovog pooštovanja. Ja bih navela nekoliko krivičnih dela kojima se, na poseban način, sankcioniše govor mržnje. To su dela koja sadrže oblik diskriminacije, netolerancije, poticanje na nasilje iz mržnje i zločin iz mržnje, s tim da nijedno od navedenih ne predstavlja direktno krivično djelo govora mržnje što znači da нико још не може biti osuđen za govor mržnje. Ta krivična dela su povreda ravnopravnosti, slobode ispovedanja vere i vršenja verskih obreda, izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti kao i rasna i druga diskriminacija. Malo bih se zadržala na ovome iz člana 387 Krivičnog zakona Srbije. Ovaj član je pretrpio određene izmene tako što je dopunjena inkriminacija, a Republika Srbija ga je preuzeila, ratifikovanjem određenih međunarodnih dokumenata. Odredbe ovog člana su u skladu sa Konvencijom o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije UN-a iz 1965. godine. Pored postojeća tri, uvedena su dva nova člana tako da se članom 4 definiše širenje rasističke propagande, a član 5 sankcioniše pretnju da će se izvršiti krivično delo iz rasističkih pobuda. Član 4 je za nas bio jako važan jer smo na osnovu njega podneli brojne prijave, a on glasi: ko širi i na drugi način čini javno dostupnim tekstove, slike ili svako drugo predstavljanje ideja ili teorija koje zagovaraju ili podstrekavaju mržnju, diskriminaciju ili nasilje protiv bilo kojeg lica ili grupe lica zasnovanih na rasu, boji kože, verskoj pripadnosti, nacionalnosti i etničkom poreklu ili nekom drugom ličnom

svojstvu kazniće se zatvorom od 3 meseca do 3 godine. Ovaj član nam je dao osnov da pokrenemo brojne krivične prijave koje smo podnosili zbog ispisa grafita usmerenih na podsticanje mržnje i nasilja, najčešće prema populacijama LGBP, ali i pripadnicima nacionalnih manjina. Ovaj smo član koristili i kada smo pisali prijave zbog pojavljivanja brojnih facebook profila kojima se poziva na nasilje protiv branitelja i braniteljki ljudskih prava. Čim je stupio na snagu, mi smo se, najčešće, protiv govora mržnje borili vođenjem postupaka na osnovu Zakona o javnom informisanju kao i podvođenjem tih ponašanja pod krivično delo nasilničkog ponašanja. I pored brojnih zakona u medijskoj sferi koji zabranjuju govor mržnje još uvek se, kako u štampanim tako i u elektronskim medijima, koristi govor mržnje. Čak se radio stanice sa nacionalnom frekvencijom masovno služe govorom mržnje, a da pri tome Komisija za radiodifuziju i Ministarstvo kulture koje je direktno nadležno da vrši nadzor nad Zagonom o informisanju nije reagovalo i ne reaguje na ove pojave. Uzroci nereagovanja su ili odobravanje tog govora mržnje kao nekog nužnog patriotizma što je jako loše ili je to neprepoznavanje govora mržnje zato što je njegova svakodnevna upotreba dovela do toga da se smatra prihvatljivim. Govor mržnje je prisutan i danas u društvu i na svim nivoima vlasti, a prisutan je čak i u sudskoj vlasti. Primećuje se u sudskim presudama gde se govor mržnje pravda, ne sankcioniše se jer se presude pozivaju na patriotizam, slobodu izražavanja, ispoljavanja itd. Čak se i nosioci javne vlasti često pogrdno izražavaju o manjinskim grupama. Najčešće se to odnosi na Albance koje nazivaju šiptarima ili Rome ciganima. Imali smo slučaj bivšeg savetnika premijera koji je izjavio da on to ne radi zato što oni sami sebe nazivaju tako već u nameri da ih vređa. Govor mržnje je veoma izražen u odnosu na LGBP populaciju, naročito na branioce i braniteljke ljudskih prava, na sve one koji se zalažu za općeprihvaćene evropske vrednosti. I

NVO su često na meti kao i male verske zajednice koje se često nazivaju sekta-ma. Govor mržnje se ne prepoznaje u dovoljnoj meri niti se shvata ozbiljno. Posljedica je da smo imali, recimo, preimenovanje bulevara Zorana Đindića u Beogradu u bulevar Ratka Mladića. I sve je to bilo odobreno, kao da je to legitimna politička borba. Niko nije bio sankcionisan za to. Svedoci smo raznih uzvikivanja i nošenja parola na utakmicama i to je problem sa kojim se jako dugo borimo. Imamo na utakmicama plakate na kojim piše „nož, žica, Srebrenica“, „smrt šiptarima“ itd. To je sve posljedica nepostupanja vlasti po međunarodnim dokumentima, po sopstvenim dokumentima i Ustavu, neuvažavanje preporuka i rezolucija međunarodnih organa i tela. Ali pre svega, ovo je posljedica nedostatka političke volje da se uspostavi vrednosni sistem koji će značiti istinsku toleranciju i koji će biti protiv diskriminacije. Ono što predstavlja

poseban problem je nametanje od strane političkih elita govora mržnje kao patri-otizma, a s duge strane, i kod običnog sveta imamo shvatanje govora mržnje kao vr-hunskog čina patriotizma, naročito sada u vezi sa situacijom oko Kosova ili pristupa Srbije EU. U vezi sa tim, često se održavaju protesti desničarskih grupa kao Obraz ili Naši koji se štite tzv. legitimnim ciljem, a to je da izražavaju negativni stav zbog ulas-ka Srbije u EU. Svako ima pravo da se izjasni, međutim ono što često čujemo na tim protestima je da je EU neprijateljski entitet kojom upravljaju korumpirani političari, da EU ima za cilj da uništi nacionalne države i zameni ih imperijom kojom upravljaju samopostavljene birokrate ili da EU navodi nacionalne elite na izdaju naroda. Onda to, zaista, predstavlja govor mržnje koji se bazira na najnegativnijim stereotipima i predrasudama i to, pre svega, prema braniteljima ljudskih prava koji se zalažu za ula-zak Srbije u EU. Imamo problem sa ideološkim, političkim i kritičkim stavom koji predstavlja jednu od osnovnih evropskih tekovina. NVO pa i YUKOM često podliježu optužbama da imaju za cilj da se, zbog zalaganja za borbu protiv govora mržnje, bore protiv slobode izražavanja, što naravno, nije istina. Paktom o građanskim pravima ili Evropskom konvencijom o ljudskim pravima predviđena je mogućnost, ukoliko je to potrebno, ograničavanja slobode izražavanja radi nacionalne bezbednosti, za sprečavanje kriminala, za zaštitu morala, ugleda ili prava drugih.

Ali mislim da postoji rešenje, a sastoji se u konstantnom pritisku na državne organe da se prihvate vrednosti koje su definisane međunarodnim dokumentima. U Srbiji se dešava da se govor mržnje još uvek naziva- pravom na iznošenje stava. Dakle, i dalje se suočavamo sa napadima na pripadnike LGBT populacije, na pripadnike romske za-jednice i drugih nacionalnih manjina u Srbiji, imamo česte pokušaje ubistva i napade na novinare, pretnje i pritiske na branitelje ljudskih prava, i sve to predstavlja nepri-hvatljivu stvarnost u Srbiji. Što se tiče prakse, postoji jedna presuda za govor mržnje koja se ne bazira na krivičnom zakonu zato što za to ne postoji zakonska mogućnost. Radi se o presudi koju je podnijela Gay-straight alijansa protiv online izdanja časopisa Press, poslije negativnih komentara u članku o jednoj gay osobi. Presuda je prvostepena, a postupak je vođen na osnovu Zakona o javnom informisanju i o zabrani dis-kriminacije. Utvrđeno je postojanje govora mržnje ali presuda još nije pravosnažna. Mislimo da same najave otvaranja istrage kao i istrage koje traju beskonačno nisu do-voljne da ubede sve građane da su sigurni od napada ekstremističkih grupa i drugih pojedinaca koji upotrebljavaju nasilje prema onima koji im se ne sviđaju. Mi smo zahtevali od organa da, kroz prijave i obaveštenja, obezbede efikasnu zaštitu ljudskih prava svih manjinskih grupa i građana bez obzira koliko su te grupe nepopularne kod većine stanovništva. Potrebno je da društvo reaguje kako pravnim tako i drugim sredstvima. Svi oni koji su spremni da protiv drugih upotrebe nasilje ne smiju se kri-ti iza prava za udruživanje. Pozivanje na linč i govor mržnje su propisana krivična dela. Predstavnici verskih zajednica kao i mediji ne mogu se oslobođiti odgovornosti za govor mržnje koji je kod nas propisano i kažnjivo delo, pravdajući se slobodom izražavanja ili slobodom udruživanja.

Mehmed Halilović: Jedno pitanje. Znači li to da imate samo jednu prvostepenu pre-sudu, da su ostale krivične prijave odbačene?

Kristina Todorović: Da, postupci su još u toku.

Mehmed Halilović: Na osnovu izlaganja naših panelista imamo cjelovitu sliku i pre-gled iz Bugarske, BiH i Srbije sa nekim zajedničkim karakteristikama ali i razlikama koje se tiču, prije svega, odnosa, nazovimo je, političke elite koja sama ne doprinosi ispunjavanju obaveza koje ima prema međunarodnim standardima u području legislativne, novih zakona i drugih mjera koje moraju biti preduzete. Istovremeno, kao što je ovdje istaknuto, na političkoj sceni imamo najizraženije forme govora mržnje koje su često potpuno neskrivene i naravno nesankcionisane. Ako se i sankcioniraju, to su elementi i pojave govora mržnje u medijima i regulatorna i samoregulatorna tijela imaju određene ingerencije i postižu određen rezultat. U BiH, kada je u pitanju RAK, jednom postignut izvanredan rezultat ne dozvoljava da se na tome stane već je to i obaveza da se ostane jednako budno i odgovorno u odnosu na takve manifestacije. Čuli smo da često imamo manipulaciju pojmom govora mržnje i da se ona u javnosti i medijima na puno načina, čak i u stručnim krugovima, poistovjećuje sa nekim drugim manifestacijama koje mogu predstavljati neukost i neprofesionalizam, klevetu u najvećem broju slučajeva u BiH, ali ne i govor mržnje, a da se, s druge strane, ono što je pravi govor mržnje ni na kakav način ne sankcionira niti se javnost o tome određuje. Čuli smo i da je problem u odsustvu aktivnog stvaranja klime tolerancije. Toga nemamo. I ta šutnja koja je ovdje spominjana zasluguje da se o njoj govori jer vidimo, posebno u bivšoj Jugoslaviji, šta je do sad učinio i čemu je vodio govor mržnje. Što se tiče regulative i mjere u kojoj ona postoji na zakonskom nivou, ipak se ne primjenjuje dovoljno, nema procesuiranih slučajeva ili su pojedini slučajevi tek u nekakvom postupku. Osim u Bugarskoj gdje smo čuli da ima i okončanih postupaka u karakterističnim slučajevima. Ima još nešto o čemu nismo detaljnije govorili, a u pitanju je medij koji danas omogućava najviše govora mržnje, a to je Internet. Dobro bi bilo da u ovom preostalom vremenu čujemo nešto o tome. Ja bih zamolio da nam i ostali, u kratkim crtama, predstave tu sliku u vlastitim zemljama sa stanovišta regulative i prakse, tako da obogatimo naša saznanja.

Dušan Babić: Prije toga bih samo htio malo da pojasnim ono što je spomenula Helena Mandić vezano za video klip. Taj video klip je korišten u političkom magazinu „60 minuta“ koji je zadnjih godinu dana 80 posto programa posvetio ataku na politiku RS-a, koju ni u snu ne branim. U klipu su nacističke glavešine u Hitlerovom bunkeru, a titlovano je primjerom sa izbornog debakla u Bileći i od Dodika. To je potpuno odsustvo senzibilnosti i to je, po meni, bio primjer jezika mržnje. Jer predstavnika jednog naroda uporediti sa nacistima od kojih su Srbi doživjeli genocid u II svjetskom ratu, je sramno.

Mehmed Halilović: Mislim da ovu temu više ne bi trebali proširivati i to je mišljenje koje možemo uvažavati i osporavati. Ja imam drugačiji stav pošto mislim da je to bilo u programu autorskog karaktera, sa sarkastičnim sadržajem itd. uz odgovorajuću navjavu. Uz to, taj video klip je korišten desetine puta, istina, ne na javnim, nego komercijalnim televizijama svugdje u svijetu na političke teme. U Hrvatskoj, dok je Sanader bio na vlasti, u Velikoj Britaniji dok je Major bio na vlasti, ali mislim da ne zasluguje da

danas tu temu više otvaramo. Možemo sa RAK-om dogovoriti da se jednom otvori javna debata. Volio bih da čujemo neka druga zapažanja.

Maja Gregorić: Ja sam Gregorić Maja, iz Ministarstva pravosuđa Republike Hrvatske. Želim da prenesem naša iskustva u pogledu sankcioniranja zločina iz mržnje. Govor mržnje kao takav ne postoji u novom kaznenom zakonu. Mi smo prije dva tjedna, to je bilo posljednje zasjedanje Sabora, usvojili novi kazneni zakon koji će stupiti na snagu 2013. godine. Slijedi jednogodišnji prijelazni period da se pripreme sudovi i institucije na primjenu odredaba novog kaznenog

zakona. Govor mržnje je ukomponiran u kazneno djelo zločina iz mržnje. Mislim da smo mi posljednjih nekoliko mjeseci napravili puno u tom pogledu s obzirom da je prije godinu dana formirana i radna skupina za praćenje zločina iz mržnje. Njen zadatak je bio izrada protokola o postupanju prilikom zločina iz mržnje. Taj je protokol stupio na snagu u travnju ove 2011. godine. On je važan jer uključuje u interakciju više državnih institucija. Potrebno je reći da naš Ured pučkog pravobranitelja ima važnu ulogu ali isto tako i Ured za ljudska prava koji je, zapravo, centralno tijelo gdje se prikupljaju svi podaci vezani za zločine iz mržnje. Ministarstvo pravosuđa, MUP i državno odvjetništvo, svaki za sebe, prati zločine iz mržnje u svojim fazama. Dakle, ukoliko dođe do javnog skupa odnosno nemilih događaja poput situacije na gay pride-u u Splitu, prvo imamo postupanje MUP-a koje podiže kaznene prijave i daje statističke podatke koliko kaznenih prijava je podignuto za zločin iz mržnje. Nakon toga ide faza istrage. Tu je državno odvjetništvo koje daje statističke podatke koliko je optužnica podignuto, Na kraju je ministarstvo pravosuđa koje daje svoj track record kako se piše) o sudskim postupcima zločina iz mržnje, to je ta finalna faza. Izradili smo i jedan statistički obrazac za praćenje tih postupaka iz kojeg je moguće vidjeti točno na kojim sudovima se odvijaju postupci, i nekakvi detalji, koliko je osoba okrivljeno i na kraju podaci o samoj presudi. Prema najnovijem trek rekordu zločina iz mržnje, za sada su na općinskom građanskom sudu u Zagrebu donesene dvije nepravomoćne presude za zločine iz mržnje i nijedna nije vezana za nedavne događaje gay pride-a. Što se tiče tog događaja, podignuto je oko 70 kaznenih prijava, mislim da će od toga biti 30 optužnica i biće zanimljivo kada uđu u samu fazu sudskog postupka kako će biti jer će to biti prve presude za zločin iz mržnje na tom gay pride-u. Ono na što smo iznimno ponosni je da smo u novi zakon implementirali djelo zločina iz mržnje na način da smo u općem dijelu definirali zločin iz mržnje. Donijeli smo i kazneno djelo povreda ravnopravnosti gdje smo diskriminatorske osnove izjednačili sa zakonom o suzbijanju diskriminacije. Ovo je važno zbog praćenja statistike s obzirom da je ministarstvo pravosuđa do sada pratilo statistički obrazac za kaznena i prekršajna

djela, povrede temeljem zakona o suzbijanju diskriminacije. A sad će to isto pratiti povredu kaznenog zakona s tim što će samo praćenje biti lakše jer su te diskriminatore osnove izjednačene. Uveli smo u zakon i kazneno djelo izazivanje nereda i ono se odnosi na nasilje prema drugim osobama ili stvarima ili prijetnju kod ugrožavanja javnog reda ili poticanja mnoštva na nasilje. Za to je propisana kazna zatvora do 3 godine. Postoji i novo kazneno djelo poticanje na nasilje i mržnju. Tu možemo naći implementirano djelo- govor mržnje kojim će biti obuhvaćen onaj "ko putem teksta, TV-a, računara ili mreže na javnom skupu ili na drugi način, javno potiče ili javnosti učini dostupnim letke, slike ili druge materijale kojima se poziva na nasilje ili mržnju usmjerenu prema skupini ljudi ili pripadniku skupine zbog rasne, vjerske ili nacionalne/ etničke pripadnosti, podrijetla, boje kože, spola, spolnog opredjeljenja, rodnog identiteta". To nam je važno jer su, na neki način, LGB udruge sudjelovale u kreiranju ovog zakona na što smo iznimno ponosni. Oni su sugerirali da bi trebalo ubaciti i rodni identitet. Ono što smo uskladili s međunarodnim dokumentima jeste kazna zatvorom za onoga ko javno odobrava, poriče ili znatno umanjuje djelo genocida, agresije, zločina protiv čovječnosti i ratnog zločina usmjerena prema skupini zbog neke njihove pripadnosti. Što se tiče kaznenog djela zločina iz mržnje, on je opisan već u općem dijelu, a ono što je specifično jeste da se takvo postupanje može uzeti kao otrgnuta okolnost za neka druga kaznena djela. Na primjer, u glavi 10. novog zakona je navedena kaznena mjera protiv života i tijela. Tu spadaju: teško ubojstvo, sakačenje ženskih spolnih organa, teška tjelesna ozljeda itd. Kod svih tih kaznenih djela, ukoliko se utvrdi da su ona počinjena iz mržnje, može se propisati stroga kazna. To bi bilo u najkraćim crtama.

Borka Rudić: Pošto pravimo zaključke, odnosno prijedloge sa ove Konferencije, želim da naglasim da se svi osjećate pozvanim da predlažete šta bi se moglo raditi u budućnosti kako bi se poboljšalo tretiranje govora mržnje, kako u zakonodavnom aspektu tako i u smislu smanjenja govora mržnje u javnom prostoru. U tom kontekstu sam htjela predložiti da, bez obzira što mi svi kažemo da imamo dobro zakonodavstvo, ipak bi trebalo razmišljati o tome da se govor mržnje definira kao krivično djelo. Nova praksa kod nas u BiH i jezik mržnje u javnom govoru traže da se i to precizno definiše.

U BiH se često izjave koje mogu biti uvreda tumače kao govor mržnje. Kleveta se, ponekad, u javnosti interpretira na takav način i mislim da bismo time pomogli i možda pravno sankcionirali istinski govor mržnje koji evidentno postoji u javnom prostoru. Ono što je problematično je da nema djelovanja po službenoj dužnosti. Više puta smo istakli da to moraju da rade državni organi, pravosuđe, institucija ali bih ovo djelovanje po službenoj dužnosti proširila na sve segmente društva, i regulatorne i samoregulatore koji po službenoj dužnosti trebaju reagovati ne očekujući posebne prijave ili žalbe. Trebali bi djelovati preventivno što je izostalo, recimo, u slučaju Queer festivala u Sarajevu gdje se duži vremenski period i u medijima i kroz istupe vjerskih vođa i političara, pripremala atmosfera nasilja prema sudionicima Festivala. Vrlo često se pokušava kritika ponašanja pojedinaca iz javnog i političkog života tumačiti kao jezik mržnje i to postaje sastavni dio novinarstva kod nas, da

jedna strana brani takva ponašanja i takve govore, a druga strana to osuđuje. Ovdje se pokušava, kroz legitimnu politiku ponašanja i odluka osoba koje su u vlasti i koje imaju moć, kazati da se protiv njih vodi nacionalna kampanja, da se govori jezikom mržnje, vrijeda na nacionalnoj osnovi, da se cijeli narod proglašava fašističkim itd. Djelovanje po službenoj dužnosti postalo bi praksa samih novinara i medija. Ako se desi da se preko medija prenosi nešto što bi se moglo okarakterisati kao govor mržnje, da pokušamo educirati novinare i urednike da sami otklanjam negativne posljedice medijskih sadržaja koji u sebi imaju te elemente. Vrlo je rijetko izražena takva vrsta samokritike. To jeste termin koji rabimo iz prošlog komunističkog sistema, ali bi u ovakvim okolnostima dobro došao.

Bissera Zankova: Moj cijenjeni kolega iz Bosne rekao je da se krivične sankcije trebaju izricati u posebnim slučajevima. Mislim da bismo svi ovo trebali imati na umu kao i to da u nekim slučajevima, iz različitih razloga, nastojimo imitirati ove odredbe, odnosno transponirati direktno iz jedne zemlje u drugu, uključiti određene direktive u domaću legislativu. Stoga ove odredbe, a naročito krivične odredbe, moraju biti dobro osmišljene i rezultat široke debate. Mislim da nezavisno od toga da li radimo na krivičnoj legislativi ili samoregulativi, moramo razmisljati o energičnoj diskusiji i javnom mnijenju. Htjela bih takođe ovo povezati sa evropskim normama i riječima Evropskog suda da je šokantan, uvredljiv ili uznemiravajući govor takođe zaštićen. Ovdje govorimo o slobodoumnosti bez koje je demokratija nemoguća. Ali šta podrazumjeva slobodoumnost, razmislimo i o tome, insistirajmo na toj slobodoumnosti, inače nećemo imati pluralizam i demokratske vrijednosti. I konačno, razmislimo o toleranciji, o diskusiji u javnom domenu inspiriranoj medijima. Promislimo, iz jedne pozitivne perspektive, o djelovanju medija i njihovih aktivnosti. Bila bih veoma zahvalna kada bismo u zaključcima ove konferencije naglasili pozitivnu ulogu medija u smislu tolerancije, razvijanja interkulturnalnog dijaloga i spajanja ljudi.

Helena Mandić: Ne bih se trebala u zaključnim primjedbama vraćati na pojedinačne slučajeve ali moram. Spomenuto je izyještavanje o Queer festu. Mi smo, zapravo, uradili monitoring elektronskih medija u tom periodu. Bilo je govora mržnje ali je on bio iznesen u debatnim programima tako da su u jednom programu bila data suprostavljena mišljenja. Stanice nisu ni na koji način poticale na nasilje. Bio je jedan slučaj gdje su u toku debatnog programa koji je urađen po pravilima profesije, u krolu emitovane SMS poruke koje su gledaoci slali i mi smo tu izrekli dosta visoku novčanu kaznu jer su te poruke, očigledno, isle bez ikakve kontrole. Tu je bilo strašnih poziva na nasilje i ispostavilo se da se na dan otvaranja Festa, zapravo i desilo nasilje. U medijima se često, gospođa Dervoz je to spomenula, stvari obrađuju senzacionalistički. Mislim da bi i mediji mogli da doprinesu ukoliko bi omogućili nekakav kritički otklon prema ovim kontroverznim porukama koje šalju i političari i javni dužnosnici, da bez nekog velikog komentarisanja, na neki način to smjeste tamo gdje je takvim porukama mjesto. Konačni apel na institucije civilnog društva je da se probude. Mislim da se treba i obrazovni sistem preispitati, da se kroz javni rad kojem se možemo posvetiti, usmjerimo na to da se iz obrazovanja ukloni diskriminacija.

Mehmed Halilović: Mala sugestija organizatorima da na ovakve skupove i rasprave pozivaju svakako predstavnike pravosudnih institucija, ali i tužilaštva i nevladinih organizacija jer to koristi. Mislim da Vijeće i BHN pozivaju sudske i pravničke komisije da je to dobra praksa i može biti samo na opštu korist. Hvala vama na pažnji i sudjelovanju u raspravi.

Ljiljana Zurovac: U nastavku ćemo govoriti o samoregulaciji čime ćemo zaokružiti današnju raspravu. Samo da spomenem da su sa nama gospođa Jovanović- Privredni Sud Dobojskog, gospodin Đurić sa osnovnog suda iz Doboja i gospođa Šain sa Privrednog suda iz Istočnog Sarajeva.

Aida Šain: Možda smo pogriješili što na samom startu nismo rekli da smo prisutni, Inače, vrlo dobra tema, veliki problem, ne samo za nas sudske nego sve koji žele da žive u jednom pozitivnom društvu. Malo je sudska došla ali smo nastojali našim dolaskom da podržimo vaš skup i tu smo na raspolažanju.

Ljiljana Zurovac: Posljednjih 5 godina, VZŠ dosta radi u BiH sa sudsijama i tužiteljima. Do sada je dosta seminara organizirano o slobodi govora, o slobodi medija i članu 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima, a u cilju što bolje praktične primjene Zakona o zaštiti od klevete i tu imamo uvijek izvanrednu posjećenost. Sada ću vam sa zadovoljstvom predstaviti naše uvažene govornike koji će govoriti o ulozi samoregulative u borbi protiv govora mržnje. Gospodin Stephen Pritchard, časopis The Observer iz Velike Britanije, inače bivši predsjednik ombudsmana za medije, gospođa Nina Porra, generalni sekretar Vijeća za masovne medije iz Finske, Gospodin Ognian Zlatev, direktor centra za razvoj medija u Sofiji u Bugarskoj i član upravnog odbora etičkog vijeća. Govorićemo i o slučajevima govora mržnje koje VZŠ u BiH prima od građana i na koji način se nosi s tim.

Stephen Pritchard: Moram reći kako mi je velika čast biti ovdje i htio bih posebno čestitati osobama koje su pripremile priručnik Živjeti zajedno, mislim da je to jedan izvanredan dokument. Razmišljam sam nešto o tome kako bi, da se ova konferencija održava u Britaniji, u publici bili uglavnom muškarci. Nadam se da ne mislite da sam snishodljiv kada kažem: čestitke ovom regionu što ima toliki broj žena na tako puno visokih mjestima u medijima i zakonodavstvu. Mislim da je to izuzetno bitno i definitivno jeste nešto iz čega bi Britanija mogla puno toga naučiti. Ako ćete mi na trenutak dozvoliti da diskriminiram na rodnoj osnovi, mislim da su stvari o kojima smo danas razgovarali produkt muškoguma i mislim da je ovo veoma zanimljiva i bitna tačka o kojoj bismo trebali malo više diskutirati kasnije. Priručnik Živjeti zajedno naglašava da Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije poziva na uspostavljanje sveobuhvatnog pravnog okvira radi postizanja ravnoteže između slobode izražavanja i

prava na zaštitu od diskriminacije i ističe značaj nametanja krivičnih sankcija za one koji šire nasilan i teško uvredljiv govor mržnje. Priručnik, takođe, prepoznaće da mediji nisu odgovorni kada iznose na vidjelo i analiziraju fenomen govora mržnje. Drugim riječima, rasizam je nedopustiv, ali o njemu se može izvještavati. Šta je sad tu uloga štampe? Sloboda izvještavanja povlači sa sobom obavezu da se ponašamo odgovorno. Pitanje je kako samoregulirana štampa može doprinijeti promjenama u kulturnama koje se odveć lako uzajamno vrijeđaju. Moj posao u časopisu Observer koji izlazi nedjeljom, uglavnom, se sastoji od rada sa onima koji se osjete povrijeđenim nečim što je o njima objavljeno u ovom časopisu. Smatraju da nisu dobro predstavljeni i želete ispravku, smatraju da časopis više ne djeluje u skladu sa svojom liberalnom reputacijom. I obraćaju se meni, kao uredniku za komunikaciju sa čitateljima, ombudsmanu ovog medija, da presudim o njihovim žalbama, objavim ispravke, pojašnjenja ili napišem kolumnu o tome kako je časopis uradio tu priču u printanom obliku i online. Moj posao, međutim, nije samo da riješim zbrku nakon objavljivanja već i da spriječim primjere loše prakse prije nego što se i dogode. Tako da, zajedno sa kolegama iz našeg sestrinskog časopisa The Guardian, radim na izradi i revizijama uredničkog kodeksa ponašanja za naše novinare. On djeluje u saradnji sa nacionalnim kodeksom ponašanja za novinare, koji važi širom Ujedinjenog Kraljevstva i veoma je sličan onom koje vodi bosanskohercegovačko Vijeće za štampu. Ovo je odlomak o rasu iz kodeksa mog časopisa: "U pravilu, ne objavljujemo nečiju rasu, etničko porijeklo ili religiju, osim ako ta informacija nije relevantna za priču. Ne pišemo o rasu osumnjičenih osim ako etnički identitet nije dio opisa koji bi mogao pomoći njihovoj identifikaciji ili ne predstavlja značajan aspekt priče, na primjer, ako je u pitanju zločin iz mržnje". Ovo je slično onome što se navodi u državnom kodeksu u kojem se kaže: "Štampa treba izbjegavati predrasude, uvredljive pomene rase, boje kože, religije, spola, seksualne orientacije, kao i bilo kakve fizičke ili mentalne bolesti te invaliditate jedne osobe. Ovakve detalje treba izbjegavati osim ako nisu istinski relevantni za priču". Dakle, mi našim novinarima namećemo obavezu da rasu, religiju i seksualnu orientaciju ne navode u izvještavanju. To se može činiti očitim u jednom relativno tolerantnom i multikulturalnom društvu kao što je Velika Britanija ali u evropskim zemljama gdje su etnička pripadnost i religija okidači za konflikte, zasigurno predstavlja dobru praksu za medije da ove podatke ignoriraju, osim ako nisu direktno relevantni za priču. Možda mislite da je ovo generalna praksa u britanskim medijima, ali često to nije tako. Prošle sedmice je jedan večernji tabloid objavio članak o jednom predstavniku u Domu lordova, drugom domu našeg parlamenta, koji je na odsluženju kazne zbog prijave lažnih troškova. Njega je ovaj tabloid opisao kao „prvog crnog člana Doma lordova“ u slučaju da možda niste razumjeli sliku crnog čovjeka u članku. Njegova rasna pripadnost nema apsolutno nikakve veze sa krivičnim djelom koje je počinio, a ipak, jednom rečenicom, časopis je uspio da naglasi netačni koncept da su crni ljudi skloniji krađama. Kad su u pitanju printani mediji koji imaju web stranice na kojima ljudi mogu ostavljati komentare na članke, potrebno je biti još oprezniji. Navesti u članku da je osoba o kojoj pišemo jevrej npr. ili musliman, ili da je irskog porijekla ili da je homoseksualac, kada ta informacija nije ni najmanje relevantna za

priču, predstavlja kraticu ka govoru mržnje i prijetnjama. Časopisi su odgovorni za svoje novinarsko djelovanje, kao i za hosting ovakvih razgovora. Takva odgovornost nameće troškove za nove uposlenike, jer je potrebno zaposliti moderatore koji nadziru te razgovore i interveniraju u slučajevima pojave uvreda i govora mržnje. Ovaj, relativno novi, demokratski pristup novinarstvu je dobrodošao, on pruža građanima priliku da se bave raznim temama i ne dozvoljava medijima da imaju zadnju riječ, ali takođe pruža brojne prilike onima koji žele vrijeđati druge. Kako onda da se uhvatimo u koštač sa tim kao jedan časopis koji prakticira samoregulaciju? Na Web stranici koju dijelimo sa Guardianom, guardian.co.uk, navodi se šta se očekuje od onih koji se žele uključiti u diskusije na ovim zajedničkim threadovima. Postoje 10 jednostavnih smjernica za koje očekujemo od svih učesnika da ih se drže, a ja ću nabrojati četiri o kojima bismo mogli razmisliti u vezi sa diskusijama koje smo vodili danas. Ovo su smjernice, zapravo više od smjernica, ovo očekujemo od ljudi koji ostavljaju online komentare na našoj web stranici. 1. Debate i neslaganja su dobrodošle, međutim lični napadi i besmislene uvrede nećemo tolerirati. 2. Iako znamo da ljudi mogu imati snažna osjećanja prema nekim temama o kojima se raspravlja na siteu, razmotrit ćemo uklanjanje bilo kojih sadržaja koje bi drugi mogli smatrati izrazito uvredljivim ili prijetećim. 3. Zadržavamo pravo da preusmjerimo ili prekratimo razgovore koji postanu zapaljivi. 4. Nećemo tolerirati rasizam, seksizam, homofobiju i druge oblike govora mržnje i sve komentare koji bi mogli biti interpretirani na taj način. Dakle, prepoznajemo razliku između kritike upućene nekoj vlasti, organizaciji, zajednici ili uvjerenju i napada na ljude na osnovu njihove rasne pripadnosti, vjere, spola, roda, seksualne orientacije, invaliditeta ili godina. Zamisao je da navedemo komentatore, ljudе koji sjede u svojim spavaćim sobama u pidžami u tri ujutro, da provode neku vrstu samoregulacije, da preuzmu odgovornost za održavanje prikladne i konstruktivne sredine, što će samo po sebi proizvesti bolji nivo diskursa. Učesnicima koji na jedan ozbiljan način, uporno ili namjerno ignoriraju ove standarde, jednostavno uskraćujemo pristup stranici.

A šta je sa izvještavanjem o incidentima govora mržnje? Ovo je kopija jučerašnjeg Guardiana, mislim da je jako zanimljivo da porazgovaramo o ovome na trenutak. Lead na prvoj stranici govori o ubistvu mladića azijskog porijekla u Britaniji. Čitav članak bavi se govorom mržnje, temom o kojoj smo danas raspravljali. Radi se o sudskom slučaju koji je započeo u Britaniji prije 18 godina i još uvijek je u toku. Čini mi se da je od ključnog značaja da mediji imaju pravo govoriti i o terminima govora mržnje u člancima koji se bave tim. Najbitnije je odgovorno izvještavanje. Čitava 18. stranica je posvećena neonacističkoj ćeliji u Njemačkoj, dakle, imamo primjer govora mržnje na djelu. Na 22. stranici nalazi se izvanredna priča o slučaju sa kojim ste možda upoznati, o ortodoksnim jevrejima u Jerusalemu koji su uklonili slike žena sa reklamnih plakata pošto ih smatraju uvredljivim. Mislim da su sve ove priče sasvim legitimne i o njima bi svaki časopis trebao pisati i diskutirati. Ne trebamo uvoditi cenzuru na takve diskusije, već je potrebno izvještavati o tim incidentima na jedan odgovoran način. Taj pristup je, kao i sve procjene vrijednosti vijesti, pitanje konteksta. Ako lider jedne ekstremističke političke organizacije upotrijebi govor mržnje u javnom domenu,

štampa ima dužnost da izvještava o tome, ne trebamo se ustručavati od toga, glasači trebaju u potpunosti biti informirani o politikama onih koji žele njihove glasove. Ne objavljuvaju ovakvih komentare koji su diskriminatorski uskraćujete građanima pravo na informaciju o tome. Osim toga, časopisi pišu iz određene perspektive i veoma je jednostavno objaviti mišljenja koja javno prekoravaju one koji koriste govor mržnje, recimo, u izbornoj kampanji. Časopisi imaju pravo na mišljenje kao i svi drugi, pa je to jednostavno za postići. Isto tako, treba ignorirati upotrebu huškačkog jezika od strane onih koji ne predstavljaju baš nikoga i jednostavno traže publicitet. Bitno je u medijima koristiti neutralan jezik kada govorimo o bilo kome, ne samo o onima koji bi mogli postati žrtve nasilja.

Misljam da mi u medijima trebamo povratiti sampouzdanje po pitanju našeg posla, moramo vratiti samopouzdanje u uređivanje jer to je ono što ljudi očekuju od nas. Danas smo puno toga čuli o tišini koja okružuje ovu temu o kojoj govorimo, ali mi u medijima ne šutimo, mi trebamo iznositi te stvari u javnost i osuditi ih u svakoj prilici. Osuditi i naše kolege ako je to neophodno. Kao glavni akteri u javnom diskursu imamo odgovornost da pažljivim i odgovornim uređivanjem postavimo ton javnim debatama tako da govor mržnje više ne igra ulogu u mijenjanju mišljenja ljudi.

Ljiljana Zurovac: Kao što vidimo, govor mržnje nije specifikum za mlade demokracije i nas na Balkanu već je to nešto što se događa svuda. Dakle, to je i pitanje ljudske svijesti, a ne samo političkog ustrojstva. No, da vidimo kako stvari stoje u Finskoj. Kolegica Nina Porra ima vrlo zanimljivu prezentaciju o situaciji u Finskoj.

Nina Porra: Veoma sam sretna što sam ovdje i što mogu podijeliti misli s vama. Što se tiče Finske, željela bih da počnem stavljajući akcenat na slobodu izražavanja umjesto na govor mržnje. Finska je do 1917. godine bila dio Rusije i u tom periodu vladala je stroga cenzura pa je stampi bilo praktično nemoguće da djeluje. Čini mi da zbog tih historijskih okolnosti, naši zakoni daju poseban značaj glavnim i odgovornim urednicima kad je u pitanju definiranje govora mržnje ili bilo kojih drugih nezgodnih tema. O tome uvijek moramo razmišljati u vezi sa slobodom govora. I u Finskoj sve optužbe za govor mržnje nisu utemeljene, postoje primjeri neukusa ili iritantnih, pogrešnih stavova, ali njih treba tolerirati i oni mogu biti objavljeni.

U Finskoj se situacija zaista značajno razlikuje od onoga sa čim se vi ovdje suočavate i skoro me je stid da to poredim na bilo koji način. Ali i mi u Finskoj imamo manjine, narod Saami na sjeveru i manjinsku grupu koja govorи švedski, tako da nije ni u Finskoj uvijek jednostavno kombinirati interes svih grupa. Ipak, Finska je malo i relativno homogeno društvo što znači da postoji rizik da se svi oni koji dolazi sa strane, a pod ovim podrazumijevam imigrante i razne manjine, ponekad percipiraju kao prijetnja. Novinari rijetko učestvuju u ovim raspravama, u većini slučajeva o tome govore anonimni komentatori i blogeri na netu, koji stvaraju sve više problema u smislu govora mržnje. Dešavaju se greške, da ne spominjemo političare, ali su na jedan način i novinari dio problem jer su bili prepristojni, izbjegavali su sve što bi se moglo protumačiti kao rasistički komentar ili govor mržnje. Zbog toga oni nisu djelovali kao dobri novinari jer postoje teške stvari o kojima se treba raspravljati, o

kojima se trebaju voditi javne debate, a finska kultura je takva da nastojimo da se nikao ne uvrijedi. U stvari, naša kultura je bila takva sve do prošlog proljeća kada su održani izbori i kada je populistička ksenofobna partija sa juga umalo pobijedila na izborima. Oni su sada druga po veličini stranka u Finskoj, a nekad niko nije ni znao za njih. Onda su mediji počeli preispitivati sopstvene politike u kontekstu onoga što se desilo, zašto novinari nisu uvidjeli što se dešava u društvu, da nisu svi ljudi zadovoljni npr. sa emigracionom politikom i sl. Znači, ne valja biti ni odveć pristojan. Teške teme jednostavno neće nestati ako budemo šutjeli o tome, a zadatak novinara jeste da govore i o izazovima, o problemima imigracije i manjina. U tome su novinari u Finskoj donekle zakazali.

Naše Vijeće svake godine primi oko 300 žalbi. Glavne tri pritužbe odnose se na: ugrožavanje ljudskog digniteta, ljudskih prava i upotrebu rasističkog jezika. Ali to nisu i teme sa kojima se najčešće susrećemo. Naš Vodič sadrži 35 smjernica, a stavka 26 odnosi se na upotrebu rasističkog jezika i ugrožavanje ljudskog digniteta. Ovdje smo definirali da etničko porijeklo, nacionalnost, spol, seksualna orientacija, ubjeđenja i druge slične karakteristike ne smiju biti prikazani na neprikladan način.

Kada dobijemo pritužbe o mogućem

ugrožavanju ljudskog digniteta, zapravo se rijetko bavimo njima jer u većini slučajeva smatramo da potpadaju pod sferu slobode govora. A kada ih Vijeće i uzme u razmatranje, veoma rijetko odredimo da je bilo ikakvih problema, jer to relativno rijetko bude tako. Postoji jedan primjer kada jesmo uvažili žalbu. U pitanju je bio anonimni komentar na web-stranici jednog časopisa objavljen samo nekoliko dana na-

kon zemljotresa na Haitiju. Očito je da ako nazovete te ljudе majmunima i kažete da bi ih trebalo ostaviti da umru, to predstavlja govor mržnje. Zašto smo ovo uvažili? Zato što uredništvo nije uklonilo ovaj komentar. Da ga jesu uklonili, ne bismo uvažili ovu žalbu iako se radilo o govoru mržnje, pošto je bilo nekoliko komentara koji su se suprotstavili autoru ovog komentara i oštro kritikovali njegove riječi. Dakle, ono što mi smatramo veoma važnim u našem krivičnom zakonu, kao i u našem kodeksu, jeste da kada su osobe koje ovo objave svjesne što objavljaju, kada znaju i ne djeluju u tom trenutku, slučaj će najvjerovaljnije biti uvažen. Ali ako taj sadržaj uklone, žalba može i ne mora biti uvažena. Međutim, to ni u takvim slučajevima nije očito samo po sebi. Sada ću vam navesti jedan slučaj kada smo tužbu odbacili, kada smo procijenili da nije došlo do kršenja dobre novinarske prakse. U pitanju je bila romska populacija, danas ih ima poprilično iz Rumunije i Bugarske i iz mnogo razloga oni predstavljaju goruću temu. To je tema koja ima veze sa čitavim društvom, mnogi ljudi su zabrinuti zbog toga, političari su uključeni u to, dakle, trebamo o tome diskutirati. Ljudi imaju

pravo da kritiziraju tu situaciju, to što oni dolaze, a društvo se mora brinuti o njima. Dakle, postoje drukčija mišljenja i bitno je da se vodi diskusija, a kritike jesu dio diskusije i ne postoji grupa koja je isključena iz takvih diskusija. Romi se mogu kritizirati isto kao i bilo koja druga grupa. Naravno, u poređenju sa mnogim drugim, oni su slaba društvena grupa, pa možda postoje određene granice, koje takođe trebamo uzeti u obzir, ali zasigurno mogu i oni biti meta kritika. Evo jedan tipični primjer, dva novinara su diskutirala o ovome u jednoj radio emisiji i jedan od njih zauzeo je kritički stav, dok je drugi, zapravo, štitio i branio Rome. Dakle, u takvom kontekstu možete koristiti relativno oštar jezik, možete biti veoma kritični, ali bitno je gdje i u kakvom kontekstu će se to objaviti, kao i naknadne reakcije ljudi. Međutim, problem je veći kad se osvrnemo na online sadržaje pa je veoma važno razmisliti šta se dešava na Internetu. Iz mnogo razloga, naše tradicionalne smjernice kao takve ne funkcioniраju sasvim u online svijetu. Jer su one, prije svega, namijenjene novinarskim sadržajima, a ne sadržajima koje kreiraju korisnici zbog čega se teško uhvatiti u koštač sa problemima na tom polju. Takođe, postoje i poslovni razlozi jer uredništva prodaju broj klikova, odnosno koliko često ljudi posjećuju web-stranicu i otvaraju određene naslove i priče. Što je naslov provokativniji to će više osjećanja izazvati, bilo pozitivnih ili negativnih pa je veća vjerovatnoća da će te sadržaje ljudi i pročitati. Znači, isplati se objavljivati naslove koji su rasistički, seksistički ili kakvi god jer će ljudi, i ako ne podržavaju te stavove, otvorit tekst zato što to provocira osjećanja. Mi smo u Vijeću zaključili da ne želimo izostaviti online sferu iz naših smjernica, pa smo, nakon godinu dana rada sa glavnim i odgovornim urednicima, našim smjernicama dodali aneks. Ovaj aneks je prilično nov, stupio je na snagu tek početkom oktobra 2011.godine i on će nam pomoći da se uhvatimo u koštač sa govorom mržnje na Internetu. Aneks sadrži pet paragrafa čija je suština da se spriječi mogućnost da naše regulative kontroliraju uredničke politike koje nisu odgovorne za komentare ali imaju odgovornost da reagiraju na njih, da moderiraju, zašto jesu odgovorni. Jedini slučajevi kada se mi možemo uključiti i reagirati na sadržaje tiču se zaštite privatnosti ili zaštite ljudskog digniteta, što ukjučuje govor mržnje. A o čemu se radi u tim paragrafima? Prvi paragraf definira šta mi smatramo govorom mržnje. Ugrožavanje ljudskog digniteta uključuje, na primjer, sadržaje koji potiču na nasilje i mržnju prema pojedincima ili grupama, što podrazumjeva prijetnje, odnosno realni rizik da se ljudi osjete ugroženim. Mislim da ovo predstavlja neki minimum koji nam je potreban za definiranje govora mržnje, taj aspekt nasilja ili određenih prijetnji. Zatim, potrebno je ukloniti komentare koji sadrže takve elemente, a javnosti uvijek treba pružiti priliku da bude obaviještna o ovakvim neprimjerenim sadržajima. Uskratiti javnosti takvu mogućnost predstavlja kršenje dobre novinarske prakse, znači javnost mora igrati ulogu u rješavanju problema. Takođe, neophodno je jasno razgraničiti između medijskih sadržaja i sadržaja koje su kreirali korisnici, tako da javnost uvijek zna ko je za šta odgovoran. Smatramo da su ovo minimalni zahtjevi za web-stranice na kojima javnost može ostavljati komentare. Ali, ovo je i sami minimum koji važi za sve medije u Finskoj- štampu, tv, radio, internet, a uredništva su slobodna da uspostave striktna pravila. I oni zaista moraju poštivati ova propisana pravila.

Ljiljana Zurovac: Ono što smo ovdje mogli čuti je da bez kompletног učešćа građanstva koje bi trebalo da ima svijest o potrebi zaustavljanja govora mržnje nećemo moći uraditi puno, to moramo uraditi svi zajedno. Ovo je web stranica VZS na kojoj možete pronaći sve aktualne događaje, sve aktualne i neaktuale slučajeve koje je od 2000.-te godine imalo VZS, od govora mržnje do povrede privatnosti, diskriminacije, povrede prava djece i maloljetnika i raznih drugih kršenja Kodeksa za štampu, uredničke odgovornosti i općih odredbi. Detaljno je objašnjeno koji je članak u pitanju, kada je objavljen, ko se žalio, zašto se žalio i kakva je odluka i zbog čega donesena. Također, koliko je demantija i reagiranja objavljeno u medijima. Imamo veliki porast objave demantija kao i objave odluka žalbene komisije. To je jako važno jer ako ne budu objavljivane odluke žalbene komisije i ako demantiji nisu objavljeni, to ne dolazi do javnosti i onda ostaje ona prva grozna informacija u kojoj su prekršeni razni članovi Kodeksa. Zanimljivo je pogledati pregled slučajeva govora mržnje koje je VZS u 11 godina dobilo. Ukupno je 31 slučaj prihvaćen i utvrđen je govor mržnje. Ne računam žalbe koje su stizale kao govor mržnje, a zapravo su bile uvrede. Po godinama imamo: 2001. godine 2 slučaja, 2002. također 2 slučaja, onda u 2003., 2005., i 2006. godini nemamo ni jedan slučaj govora mržnje. To je onaj period kad smo svi mislili, uključujući i internacionalne organizacije koje su nas podržavale u BiH, da cvjeta profesionalno novinarstvo, zakoni su usvojeni, BiH smo zatvorili kao uspješan projekat. Tokom 2005., a zaključno sa 2006. godinom, svi uredi koji su se bavili medijima su se povukli i otišli. I sve što je postignuto u tom usponu od 4 godine bez govora mržnje počelo je da se ruši zato što smo bili zaskočeni onima koji su čekali da se oslobođimo tih ureda. Mi smo ostali na vjetrometini misleći na medije i medijske organizacije koje se bore za slobodu medija i onda je počelo da se događa ovo: 5 slučajeva govora mržnje u 2008. godini, 6 utvrđenih slučajeva u 2009. godini od 116 prihvaćenih žalbi, u 2010. godini od 115 žalbi 8 slučaja govora mržnje, a u ovoj 2011. godini do sada smo imali 110 prihvaćenih žalbi, a 7 utvrđenih slučajeva teškog govora mržnje. Prošlogodišnji i ovogodišnji slučajevi imaju i drastične posljedice. To nije igra govora mržnje. To su tekstovi koji nanose vrlo ozbiljne posljedice grupi ili individui na koju su upućene. Spomenuću slučaj kolegice Duške Jurišić prema kojoj je, kroz tekstove u štampanim medijima, bio upućen govor mržnje baziran na nacionalnoj osnovi. Dosta je prisutan govor mržnje prema pripadnicima Queer organizacija, ljudima homoseksualne, lezbijske opredijeljenosti. To je govor mržnje, nešto što je i dovelo do fizičkog nasilja prema Queer pripadnicima i građanima koji su došli na otvaranje Queer festival u Sarajevu 2008. godine. Zanimljivo, većinom se ovi slučajevi govora mržnje odnose na jedan od najčitanijih dnevnih listova i na neka njihova izdanja koja se tretiraju kao žuta štampa. Ovdje je spomenut i Saf gdje je došlo do drastičnog govora mržnje. Pri tome je iskazano i nerazumijevanje oko toga zašto VZS uopće reaguje i zašto su se građani bunili na tekst koji je govorio o promociji magistara rodnih studija uz naslov koji glasi: "Promovirana 44 magistra razvrata i pederluka". Koliko ih je, kaže se u tekstu, trebalo, što će reći pedera, da proizvedu 44 magistra. Odgovor urednika je još strašniji od teksta: „Ali oni zaista imaju na rodnim studijima predmet koji proučava homoseksualizam. Gdje smo pogriješili? Zato smo

mi, novinarski prihvatljivim riječnikom, napisali da su promovirana 44 magistra ped-erluka.“ Ovdje se ne radi o grešci nego o tekstu koji je napisan sa punim uvjerenjem. S još većim uvjerenjem nam je objašnjeno kako smo u krivu. S takvim se stvarima borimo na terenu.

Ima nešto što je, iz moje pozicije, zanimljivo za BiH i o čemu smo neki dan govorili u Frankfurtu na 10. medijskim danima koje organizira univerzitet, a gdje smo pozvani da učestvujemo i u radnoj grupi za primjenu člana 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima. Na tom skupu, jedno od pitanja kolega iz Mađarske je bilo: „Kako to da je kod vas u tako podijeljenoj i komplikiranoj zemlji bolje nego u nekim drugim zemljama?“ Ja sam rekla da nije tačno da je bolje. Mi smo ili isti ili gori. Ali ovdje, ipak, postoji neka želja medijskih organizacija da se uhvate u koštac sa svim što se događa. Tu se vraćamo na ovo što je danas rekla naša parlamentarka, svako od nas, nadam se i skupa s članovima Parlamenta, kad je u pitanju govor mržnje treba da doprinese, posebno u izmjenama i dopunama krivičnog zakona. Neću puno govoriti o onome što mi upravo radimo. Kada su u pitanju online mediji, imamo 2 člana. Radimo na tome kako da se ovaj dio govora mržnje i slobode komentiranja samoregulira ili regulira. Kao što vidite, svi imamo iste ideje i nadajmo se da ćemo potaknuti one ljudi koji postavljaju komentare sa govorom mržnje da, ipak, postanu svjesni odgovornosti svojih riječi.

Rekoh da će reći nekoliko naslova tekstova na koje smo reagirali: „Ko Bošnjacima podvaljuje gay okupljanje u Ramazanu?“, „Slobodu ne treba koristiti za promociju toga smeća sa Zapada“. To su tekstovi koje je Boro Kontić pomenuo, a koji su bili predpriprema usijanog neraspoloženja i fizičkog obračuna sa učesnicima Festivala i građanima koji su ga podržavali. „Smiljan Vidić – najveći mrsitelj Hrvata“, cijeli tekst je bio usmjeren protiv tog čovjeka u vrlo huškačkoj retorici dovodeći ga direktno u fizičku opasnost. Tekstovi o jednoj našoj glavnoj i odgovornoj urednicici: „Primila 1000 KM od mrskih muslimana“, „Islamofobično Oslobođenje“, „Puljićev ubica živi na Vracama“ čime je dovedena u opasnost porodica osumnjičenika, uz objavlјivanje fotografije kuće, dakle, slučaj sa upiranjem prsta i jakim govorom mržnje „idite tamo i pobijite tu gamad“. „Diktatorov unuk na školovanju u BiH“ - radi se o slučaju mladiog dečka od 15 godina koji je došao na školovanje u Mostar, i o kršenju ne samo člana 11. našeg Kodeksu za štampu, koji tretira zaštitu djece i maloljetnika, već i raznih drugih članova. U konkretnom slučaju, mnogi mediji, elektronski, štampani i internet, koji su preuzeli ovu priču, su prekršili razne odredbe. Oni su dolazak mladića radi školovanja u BiH iskoristili da uz njegovo ime, prikazujući na TV-u i mjesto gdje će živjeti u Mostaru, i školu u kojoj će biti, u narednih nekoliko minuta emitiraju priču o tome šta je njegov deda diktator radio svome narodu. Poruka je jasna, evo vam unuka tog diktatora, a vi vidite šta ćete s njim u svom malom, jako podijeljenom Mostaru. „Duška Jurišić uklanjala nepodobne Bošnjake“, „Duškla Jurišić je i dalje bjelinja“ neki su od naslova tekstova obojenih nacionalnom mržnjom prema Duški Jurišić kao Srpskinji. Tekst naslovljen „Hajke dinastije Dizdarević“ govorи govorom mržnje o tadašnjem predsjedniku Helsinskih komiteta BiH i njegovoj obitelji isključivo zato što su podržavali kolegicu Jurišić u borbi za svoja prava. Međutim, pored duševne

patnje, patnje obitelji te kolegice, ona je izgubila posao i poziciju iako je dobila proces na sudu prvostepeno, dobila proces i drugostepenom presudom da mora biti vraćena na svoj posao. Ali, da ne bi vratili kolegicu Jurišić na posao, Federalna televizija je, zvanično, ukinula informativni program, odnosno poziciju na kojoj je kolegica prethodno radila. Ovo su neki od drastičnih primjera koji su se u posljednje vrijeme događali, a ne neposredno poslije rata. Ovo su novi proizvodi naših zagađenih, zatrovanih umova govorom, razmišljanjem mržnje o drugom i drugačijem, pa i o samima sebi.

Šta samoregulacija može uraditi? Može što više u javnosti govoriti o opasnostima govora mržnje. Mi smo u VZS jako ohrabreni sve većim brojem žalbi građana koji nemaju nikakve veze sa tekstrom. Na posljednji tekst objavljen u Safu, mi smo imali puno telefonskih poziva, puno pismenih zvanično uloženih žalbi. Ljudi se počinju buditi. Prema tome, samoregulacija, osvješćivanje građana o opasnostima govora mržnje, što više priče o tome u javnosti, animiranje pravosuđa da mijenjamо zakon, da ga primjenjujemo pa kad se nekoliko dobrih kazni odredi za počinitelje govora mržnje, itekako će se drugi zamisliti da li se to isplati. Na prvom sastanku sa kolegama iz online medija vidjeli smo da neki vlasnici i urednici online medija smatraju da se zakon, a naročito Kodeks za štampu, na njih nikako ne odnosi. Da su potpuno slobodni da rade šta hoće. Gospodin Čolak je pomenuo jutros akciju „Niste nevidljivi“, koju VZS provodi zajedno sa pravosuđem. Ne možemo mi utvrditi svaku IP adresu, ne možemo mi utvrditi ko je postavio svaki govor mržnje kao komentar, ali već nakon što smo objavili da ćemo ići u tu akciju, ja sam primjetila stotine komentara u kojim nije zabilježen ni jedan govor mržnje, niti uvreda. Dakle, već je sama najava dala izvjestan rezultat.

Ognin Zlatev: Htio bih započeti svoje izlaganje zahvalom Vijeću za štampu na pozivu, Vijeću Evrope koje je podržalo moje učešće i Udruženju BH novinari. Nije mi teško samo zato što sam zadnji govornik u ovom dijelu, već i zato što je bilo veoma dobrih prezentacija na ovu temu. Zapravo, slušajući sve ove današnje prezentacije, posebno one iz Bosne, iz našeg regiona kojem i sam pripadam, ne vidim neke velike razlike između toga što se dešava u medijima ovdje i što se dešava u našim medijima. Slažem se s Ljiljom kad je rekla da je postojao razvoj do 2004.- 2005. godine, a od tada, što se poklapa sa odlaskom međunarodnih posmatrača iz ovog dijela, stvari su počele nazadovati, naročito u medijima. Ovo je potpuno tačno i u slučaju Bugarske. Zanimljivo je da smo počeli razgovarati o problemu govora mržnje u Bugarskoj puno nakon što je ova debata započela u državama koje se danas nazivaju zemlje zapadnog Balkana. Hvala bogu pa nismo morali proći kroz patnje koje ste vi preživjeli - mislim na rat

devedesetih godina, a to je ipak možda i razlog zašto pitanje govora mržnje nije bio toliki prioritet u očima javnosti, niti se našlo na dnevnom redu medija. Znači, kao što sam rekao, zanimljivo je i paradoksalno da se ovo pitanje, ova tema, počela pojavljivati u našim medijima i društvu 2005. godine kad je postala veoma vidljiva, paralelno sa pojavom jedne političke stranke koja je te godine, za veoma kratko vrijeme, mogli bismo reći, nakon samo 2 mjeseca kampanja na kablovskoj televiziji i nekim web stranicama, uspjela zadobiti značajnu podršku postavši četvrta po redu stranka u bugarskom parlamentu. Ovo su postigli samo zato što su koristili govor mržnje. Pokazalo se da ono što istraživači kažu da je bugarsko društvo izuzetno tolerantno i da nemamo problema sa bilo kakvim različitostima, manjinama itd. da ipak nije do kraja tačno i da nismo toliko tolerantni dok su za dva mjeseca takve izjave privukle takvu podršku javnosti. Može se reći da su mediji, odnosno razumni ljudi u medijima i iz civilnog društva reagovali u skladu sa ovim. Konačno smo u prilici da usvojimo Etički kodeks za naše medije koji je rezultat napora lokalnih i međunardonih stručnjaka. Imali smo tehničku podršku BBC-a, njemačkog Vijeća za štampu, holandskog Vijeća za štampu, pa smo 2004. bili u prilici da usvojimo Etički kodeks za bugarske medije. Moram vam reći da je prije toga, u periodu između 1990. i 2004. bilo sedam pokušaja usvajanja etičkog kodeksa prema kojem bi se svi ili barem većina medija trebali ravnati. Ovo je stranica našeg vijeća za štampu koje se zove Nacionalno vijeće za novinarsku etiku, a tu je naš etički kodeks. U njemu postoje dva člana, član 2.5.1 u kome se navodi da „uvažavamo pravo svih da žive u bezbjednosti, stoga nećemo objavljivati materijale koji potiču na mržnju, nasilje ili bilo kakav oblik diskriminacije, a drugi član je 2.5.2, koji kaže da „nećemo navoditi rasnu, vjersku pripadnost, seksualnu orientaciju i fizičko stanje osobe ako ove činjenice nisu relevantne za suštinu informacije“. Nakon što smo ovo usvoili 2005. godine, te iste godine smo osnovali i medijsko tijelo za samoregulaciju sa zadatkom da prati kako mediji, koji su se obavezali da će se ponašati u skladu sa etičkim kodeksom, slijede njegove odredbe. Vladalo je veliko uzbuđenje u smislu da je ovo nešto novo, postajemo istinski demokratični, slijedimo evropske tradicije itd. Nažalost, ovo se nije obistinilo. Štaviše, na samoj ceremoniji potpisivanja etičkog kodeksa, samo nekih 65% medija u Bugarskoj potpisalo je ovaj etički kodeks. Zbog ekonomskih razloga, finansijske krize, slabljenja marketinškog tržišta kao i naših dragih političara koji su na vlasti od 2005. godine, u ovom trenutku u Bugarskoj imamo dominaciju, odnosno oligopol jedne medijske grupacije koja kontrolira značajan dio časopisa, televizijskih i radio stanica kao i mrežu za distribuciju, a ni jedan se njen medij ne ravnava prema principima etičkog kodeksa. Oni su, zapravo, ti koji su proizveli stotine, zapravo hiljade primjera lošeg novinarstva i govora mržnje. Reći ćete ok, a šta je vaše Vijeće za štampu produzelo po tom pitanju? Nažalost, ne možemo ništa poduzeti pošto, prema našem Kodeksu, imamo nadležnost samo nad njegovim potpisnicima tako da ovima ne možemo suditi. Možemo jedino izdati saopštenje: ti i ti dečki, iz tog i tog časopisa, prekršili su Etički kodeks iako oni nisu članovi, što ne vodi do pozitivnog razvoja situacije. To je jedna stvar. Kao što je spomenuto, u aprilu ove godine usvojen je amandman krivičnog zakona u vezi sa poticanjem na mržnju. Ovaj amandman su orga-

nizacije civilnog društva primile sa puno rezervi. S jedne strane, u postojećem krivičnom zakonu već postoje odredbe u vezi sa poticanjem na mržnju, a ono što su naši parlamentarci učinili sa ovim novim amandmanima jeste da su, zapravo, izmjenili dužinu trajanja zatvorskih kazni, kao i visinu novčanih kazni, što je većina posmatrača i ljudi koje prate medijsku situaciju u Bugarskoj, ocjenila kao očitu prijetnju medijskim slobodama. Usljedila je i reakcija predstavnika različitih međunarodnih medijskih organizacija, na primjer Predstavnice za slobodu medija Dunje Mijatović. Političari, s druge strane, koriste medije, posebno u predizbornom periodu, a naročito ove godine kada su (prije četri sedmice) održani predsjednički i lokalni izbori. Svi kažu da je ovo bila najgora kampanja još od početka perioda tranzicije od 1989. godine. Primjeri govora mržnje bili su sveprisutni. U tom kontekstu htio bih vam pokazati dva primjera, dva kratka video klipa koje smatram ilustracijom kako političari koriste govor mržnje i kako očekuju od novinara da izvještavaju o tome. Mislim da je to veoma podlo jer političari, kada se dese nemiri, krivicu prebacu na medije. Ovo je bio zvanični video klip koji je distribuirala stranka koju sam ranije spomenuo u sklopu kampanje za članove evropskog parlamenta 2009. godine. Nakon kratkog prikazivanja na nekoliko komercijalnih televizija, naše regulatorno tijelo odredilo je da se ovaj klip treba zabraniti i povući. Objasnit ću vam o čemu se radi. U osnovi, vidite slike značajnih evropskih gradova u plamenu, a sada dolazi poenta - ovo bi se desilo da nije bilo Bugara da spriječe tursku invaziju u Evropu. To je u osnovi ideja klipa. Kao što vidite naslov ovdje: „Zaustavimo opet fes!“. Fes je, kao što znate kapa, ali takođe predstavlja i veoma pogrdan naziv za pripadnike muslimanske manjine u Bugarskoj. Ovi su dečki, kao što ste vidjeli, postali veoma popularni i uspjeli su prerasti u stranku sa odlučujućim glasom u našem parlamentu, dakle, uspjeli su poslati svoje predstavnike u evropski parlament. Zajedno sa našim susjedima iz Rumunije, iz stranke gospodina Tudora, oni su osnovali parlamentarnu grupu u evropskom parlamentu, zbog naših i rumunskih nacionalista. Do prije dvije ili četiri godine takva frakcija nije postojala u evropskom parlamentu, ali sad smo tu i ta frakcija postoji. Drugi primjer koji vam želim pokazati jeste reakcija jednog novinara i publike na izvještaje o događajima u Katunicama krajem septembra ove godine. Katunice su relativno veliko selo u centralnoj Bugarskoj gdje živi popriličan broj romske populacije, a bitno je znati da u ovom selu živi i takozvani bugarski kralj Roma, poznat kao car Kiro. Desilo se sljedeće, 23. septembra ove godine, ljudi koji su bili povezani sa ovim carem Kirom, ubili su jednog bugarskog mladića, na jedan brutalan i demonstrativan način. Veliki kombi jednostavno je pregazio tijelo ovog mladića. Tada su stanovnici bugarskog dijela ovog sela počeli protestirati, pa je vijest veoma brzo pukla. Svi su mediji saznali o ovome, došli su u selo i počeli izvještavati šta će se desiti. Sramota je priznati, ali naši novinari nisu bili spremni da izvještavaju o ovakvoj situaciji, zaista nisu znali kako da reagiraju, šta da prikažu, kako uopšte da se osvrnu na problem. Neki su govorili o Ciganima, drugi su pričali o Romima, za jedne su oni bili demonstranti, dobri momci, za druge obrnuto. Novinarka najpopularnije komercijalne stanice u Bugarskoj pokušavala je dobiti što više prostora i bukvalno je išla svuda i izvještavala o ovom događaju koji se doslovno desio tokom noći kad se odvijao

pogrom. Demonstranti su spalili tri kuće cara Kire, uništili mu automobile itd., a svi su ovo pratili, kako na televiziji, tako i na Internetu. Dok se ovo odvijalo neko je, ne znam kako, došao do zaključka da ta novinarka izvještava o ovom slučaju na veoma čudan način, odnosno da brani romskog kralja i ne izražava nikakvo suosjećanje prema rodbini ubijenog mladića. Tokom dvije noći skočila je masovna podrška grupi koja je otvorena na Facebooku protiv novinarke i protiv komercijalne televizije. Na ovoj Facebook grupi novinarki su upućivane čak i fizičke prijetnje, da će je uhvatiti i ubiti, da je prodala dušu Ciganima za novac, da ta televizija nije bugarska televizija, da je to ciganska televizija i slične stvari. To je otišlo toliko daleko da je neko čak izbrisao profil ove novinarke sa Facebooka, nazivajući je rasistom uz tvrdnje da ne izvještava obјektivno i da je pristrana. Naravno, o ovom slučaju smo diskutirali na zasjedanjima našeg Vijeća za štampu da bismo ustanovili kako da odgovorimo na tu situaciju. Na nekoliko zasjedanja prikazali smo izvještaje i ispitali da li je ona zaista izvještavala na pristran način i nismo mogli naći puno primjera izvještavanja koje bi se moglo ocjeniti kao pristrano. Naravno, osjetili smo da novinarka nije bila dobro pripremljena da izvještava u takvim situacijama pa je, recimo, demonstrante kojim su se pridružili fudbalski navijači iz obližnjeg grada Plovdiva, nazvala lumpenima, neobrazovanim pijanicama itd. To je, naravno, bila greška, a oni su to shvatili kao ličnu uvredu: vidite, vrijeda nas na televiziji, na nacionalnoj televiziji, a u isto vrijeme brani romskog kralja.

Ukazaću na još jedan paradoksalan primjer. Asocijacija bugarskih izdavača koja je do skora bila veoma moćna organizacija i koja je, takođe, jedan od osnivača bugarskog Vijeća za štampu, već 10 godina dodjeljuje veliku nagradu za izvrsnost u novinarskom radu. Prije tri godine, ovu nagradu za izvrsnost u novinarskom radu dodijelili su jednom mlađom novinaru koji piše veoma provokativne članke. On, naravno, koristi ovakav provokativan jezik da bi privukao više publike ali su njegovi članci, u principu, veoma dobro primljeni. U trenutku kada je nagrađen za svoj rad tokom čitave godine i kada je nagrada dodijeljena ovom mlađom novinaru, bugarski Helsinski komitet uložio je žalbu pa je Vijeće Evrope uputilo veoma ljuto pismo Asocijaciji bugarskih izdavača i Vijeću za štampu navodeći da je sramota što ohrabrujemo novinare koji pišu takve provokativne članke, ukazujući na jedan određeni članak koji može poslužiti kao dobar primjer upotrebe govora mržnje protiv Roma. U osnovi, postavljen nam je ultimatum da povučemo nagradu ili da se nađemo u fokusu velikog međunarodnog skandala. Udruženje novinara, odnosno Udruženje izdavača odlučilo je da zatraži od novinara da vrati nagradu što je on i učinio. Međutim, glavni i odgovorni urednik njezog časopisa objavio je veoma ljutito pismo u kome navodi da nije dobro da nam međunarodne organizacije određuju šta je ispravno, a šta nije. Mislim da je ovo jedan od najvećih izazova sa kojima se mi u samoregulacijskim agencijama susrećemo danas. Dakle, s jedne strane, kako se nositi sa stereotipima koji su prisutni ovdje na Balkanu i jugoistočnoj Evropi, a s druge strane, kako se nositi sa problemom globalizacije i novih tehnologija koji čine protok novih informacija praktično neograničenim i nepodložnim kontroli. Stoga, trenutno razmišljamo o uključivanju online medija u naše misije jer smo do sada imali posla isključivo sa printanim i elektronskim medi-

jima. Ipak, smatram da su nam potrebne veoma ozbiljne revizije kao prvo, etičkog kodeksa, a zatim procedura i mehanizama za samoregulaciju. Inače će nastupiti anarhija i situacija će se čak pogoršati. Ne bih želio da završimo u situaciji za koju moj prijatelj Remzi Lani iz Albanije kaže: devedesetih je bilo govora mržnje, pogotovo za vrijeme ratova u bivšoj Jugoslaviji, a sada je vrijeme za šutnju mržnje. Nema svrhe da se pretvaramo da problemi ne postoje i da ih samo guramo pod tepih.

Emir Povlakić: Zahvalio bih se organizatorima na ovoj divnoj konferenciji. Obzirom da govorimo u panel diskusiji o ulozi samoregulative, gospodine Pritchard, imam pitanje za vas.. Nedavno smo čuli da su, nakon nemira koji su se dogodile u Ujedinjenom Kraljevstvu prošle godine, uključujući proteste, demonstracije, ulično nasilje, ali i curenje informacija, špijuniranje novinara i političara, neki političari doveli u pitanje ulogu samoregulacije i mehanizama samoregulacije. Zanima me kakva je trenutna situacija po tom pitanju, da li je u pitanju samo provokativna izjava nekog političara ili se zaista nešto ozbiljno dešava u smislu dovođenja u pitanje samoregulacije?

Stephen Pritchard: Trenutno se u Velikoj Britaniji po pitanju samoregulacije zaista nešto jako ozbiljno dešava. Možda ste upoznati sa skandalom u vezi sa nedavno zatvorenim časopisom News of the World, koji se bavio hakiranjem mobilnih telefona građana, znači ne govorimo ovdje o nekoliko ljudi, ovo je bilo na ogromnoj skali. Ništa tu nije bilo od javnog interesa što bi opravdalo ono što su učinili, oni su jednostavno tražili priče. Ovo je izazvalo zgražanje u Britaniji. Ja nisam ovdje da predstavljam potpuno čistu sliku samoregulacije štampe, naprotiv. Šta će se desiti u Britaniji? Održat će se saslušanja i javna istraga koja je, zapravo, već počela. Ali osnovna poenta je da će ova istraga pod lupu staviti sistem medijske samoregulacije u Britaniji koji će se promijeniti i postati jačim. Jedna od posljedica je da ćemo imati Vijeće za štampu koje će, što mislim da je prilično uznemiravajuće, ali s druge strane i neophodno, nametati svim vlasnicima medija obavezu da učestvuju u ovoj medijskoj samoregulaciji.

Postavit ću pitanje vama u publici, je li iko od vas vlasnik časopisa ili neke druge medijske organizacije? Da li je ovdje s nama danas bio neko takav? Jeste?! To je ohrabrujuća vijest. Novinari su veoma hrabri, oni se bore za ono što je ispravno, ali ako njihovi vlasnici nisu spremni da ih podrže, onda imamo velike probleme. Zato u Britaniji insistiramo da svi časopisi budu dio samoregulatornog sistema, međutim, ne postoje sankcije za one koji to napuste. Tako je prije dvije godine jedna velika novinska grupa zaključila da im se ne dopada ono što samoregulatorna tijela kažu, pa su odlučili da ih napuste i ne postoji nikakav način da ih se privoli da se vrate. Siguran sam da se mnogi od vas u regionu suočavaju sa poteškoćama da nagovore medijske organizacije da se uključe u sistem samoregulacije. U Britaniji smo raspravljali kako da ubijedimo konkretno tog vlasnika da se vrati u samoregulativu. Dvije ideje su se pojavile za koje smatram da su vrijedne razmatranja i u jednom širem kontekstu. U Britaniji časopisi ne plaćaju PDV, porez na dodatnu vrijednost, na štamparski papir, pa je prošle sedmice u opštoj raspravi iznesen prijedlog da svima onima, svakom

vlasniku koji nije spremam da bude dio samoregulatornog sistema, nametne porez na papir. To bi ih koštalo puno više novca nego da budu članovi samoregulatornog sistema. To je bila jedna ideja, druga ideja bila je da im se onemogući da objavljaju broj prodanih primjeraka, nad čim kontrolu provode nezavisni revizori. Dakle, ako se neko odluči da napusti samoregulatorno tijelo, broj prodanih časopisa neće se pojaviti u štampi, takođe neće biti provedena revizija te cifre, što znači da se neće moći javiti oglašivaču i reći- prodao sam toliko i toliko kopija.

Ljiljana Zurovac: Naše kolege u Velikoj Britaniji zbilja vode bitku za samoregulaciju. Željka Mihaljević, vlasnica radio stanice i novinarka.

Željka Mihaljević: Ja sam suvlasnica jednog nezavisnog medija u Livnu, Radio studio M. Profunkcionirali smo 1998. godine i niko nije mislio, pa ni mi sami, da ćemo potrajati ovoliko dugo, ali evo trajemo na sreću naših brojnih slušatelja. Dotakli smo se teme koju ćemo u nastavku, vjerojatno, malo više razraditi, a to su online mediji koji su, nažalost, dopustili komentare koji su trovači stvarnosti i trovači naše djece. Ali da kažemo na koji način mediji od Livna prave grad slučaj. Npr, slučaj izgradnje džamije, na koji sam jako osjetljiva. Radi se o prosvjedima protiv izgradnje džamije u novom obliku umjesto da se obnovi onakva kakva je bila prije nego što je narušena. Mediji govore, livenjaci su protiv obnove džamije. I to je u naslovima. Ili još govore, Hrvati u Livnu su protiv izgradnje džamije. Nitko neće da kaže da je to malo seriozniji problem. Često se, kao novinar, pošto radim za više medija, nađem u situaciji da se naljutim na urednike zbog načina na koji obrade prilog, naprave najavu ili kako obrade tekst. I kada vi kao novinar kažete da se na prosvjedima okupilo dvadesetak pripadnika udruga proisteklih iz rata, HVO-a, onda vam urednik nalijepi najavu "šaćica ekstremista iz određenih udruga" što nema nikakve veze sa onim što ide u prilogu. Ta senzacija i pokušaj da privučemo pozornost se loše odražava na kvalitet i profesionalnost medija.

Rekli smo da bi se trebalo malo više pozabaviti sa osobama koje su po službenoj dužnosti pozvane da reagiraju. Ja mislim da je najslabija karika kod nas tužiteljstvo. Jer onoga trenutka kada u jakim elektronskim medijima dođe do jezika mržnje, vi morate reagirati i pokrenuti istragu. Ne morate čekati da vas neko zove. Spomenuli smo slučaj naše Duške Jurišić. Puno puta sam bila izložena tome da mi se prebrojavaju prilozi iz naše Herceg-bosanske županije, onda se ide za tim da se vidi je li Željka napravila više priloga iz hrvatskog Livna, Tomislavgrada i Kupresa ili iz srpskog Drvara, Grahova ili Glamoča. To je strašno, ali to je činjenica da vam prebrojavaju krvna zrnca.

Srđan Puhalo: U RS-u imate pakt unutar medija, nepisana pravila o nenapadanju. Tako da meni uopšte nije jasno kako provesti samoregulaciju kada ne postoji način da sukobite vaša mišljenja i da iz tog sukoba izđe nešto kvalitetno i konkretno?

Ljiljana Zurovac: Samoregulacija ne znači sukob. Mi nemamo problem sa medijima u RS-u što se tiče samoregulacije. Većina njih objavljuje demantije i reagiranje. To je samoregulacija, znači ispravke navoda i odluke o kršenju Kodeksa za štampu pa čak i kada se odnose na njihove greške, kao što je Glas Srpske, Fokus, NN. Samoregu-

lacija je shvatiti kad pogriješiš da si pogriješio i da to popraviš. Da daš moralnu satisfakciju onome koga si oklevetao. Mi smo u julu mjesecu skinuli tužbu od 60.000 KM sa Oslobođenja zato što smo medijacijom uredovali prema Oslobođenju da objave dva velika demantija i ispravke pogrešnih navoda. Već je 6 osoba tužilo Oslobođenje, platili 1.900 KM takse. Ali su ipak odlučili da ispoštuju član 8. Zakona o zaštiti od klevete (član kojim se regulira pravo na odgovor, to jest objevu isprave i demantija; op.a) da se obrate Vijeću za štampu i rekli su da će povući tužbu ako izuredujete da naše reagiranje i ispravke navoda budu objavljene u 2 navrata. Urednica Vildana Selimbegović objavila je na cijelim stranicama, 2 strane u 7 dana, sve ispravke i ljudi su povukli tužbu. To je samoregulacija - sprječiti sudski postupak time da popraviš pogrešku.

Milan Šutalo: Ja sam član Žalbene komisije Vijeća za tisak. Članovi žalbene komisije imaju profesionalni ugled koji uživaju, pa i to utiče da se poštuju odluke žalbene komisije. Članovi komisije, zapravo, odlučuju o tome je li prekršen kodeks ili nije. Riječ je o ljudima koji su i novinari, ali i pravnici, psiholozi, suci itd. Dakle, ne radi se o tome da ljudi iz medija diskutuje o tome ko je prekršio Kodeks pa da iz tog sukoba mišljenja proizađe neka odluka. To je posebno tijelo koje čine ljudi različitih profesija koji se dotiču medija.

Ljiljana Zurovac: Hvala vam lijepo, najiskrenije se zahvaljujem na pažnji, izlaganjima i diskusijama prvog dana Konferencije.

Drugi dan konferencije, 18. novembar 2011.

Borka Rudić: Možemo početi sa drugim danom o govoru mržnje u javnom prostoru. Imamo nove paneliste ovdje, sa nama je kolega Igor Božić koji će biti moderator prve sesije.

Igor Božić: Ja sam Igor Božić, direktor NTV Vojvodina. U Vojvodini živi mnogo nacionalnosti, u našoj TV imamo 9 različitih nacionalnih redakcija. Mi znamo kako je to raditi sa više nacija i šta znači govor mržnje u vrijeme ratova koji su bili. Ja bih ovu sesiju počeo jednim nedavnim istraživanjem Helsinškog odbora za ljudska prava. U Srbiji 36,7% srednjoškolaca ima ekstremno šovinističke i rasističke stavove prema Romima, 27,8% je homofobično, a svaki drugi učenik smatra da je abortus greh. I 9% smatra da žena zaslužuje batine. To istraživanje, između ostalog, pokazuje da 37% njih ima ekstremne šovinističke i rasističke stavove prema Romima. Jedna petina smatra da su pripadnici romske populacije mentalno manje sposobni da uče. Kako u takvim uslovima stvarati atmosferu normalnog odnosa među onima koji će za nekoliko godina postati odrasli ljudi. Pitao bih moju koleginicu Avadani kako ona vidi situaciju u vezi sa romskom populacijom i ovakvim odnosom, u kontekstu podataka koje sam iznio?

Ioana Avadani: Moja bi prezentacija mogla biti veoma kratka, mogla bih samo klimnuti glavom i reći: „Jeste, tako je, slažem se sa onim što ste pričali o Srbiji i regionu,

apsolutno je tako i u Rumuniji". Procenti se, vjerovatno, razlikuju od kategorije do kategorije, ali stvari su, uglavnom, iste. Imamo i neke dobre viesti, imamo na primjer jednu divnu TV kampanju koju je pokrenula TV stanica koja nije među najvećim, ali djeluje na tržištu već godinama i umjerene je prirode. Oni su započeli kampanju pod naslovom „Stanimo u kraj ravnodušnosti, ovoj djeci treba obrazovanje“, misli se na romsku djecu kojoj treba obrazovanje. Program vodi jedna od najuglednijih osoba na televiziji, voditeljica vijesti Kristina Topesu. Glavna ideja jeste da je edukacije ciganske djece jedan od izazova sa kojima se suočavaju socioekonomski, ali i kulturno-etički krugovi u Rumuniji, tako da su oni postavili obrazovanje ove djece u jedan širi kontekst. Ponekad, u okviru glavnih vijesti, oni prikazuju kratke filmove, priloge o dobrom primjerima ili pričama o uspjesima, o divnoj djeci. Neki od ovih priloga su zaista veoma lijepo urađeni. Međutim, put u pakao popločan je dobrom namjerama. Kada vidite promotivni spot za ove priče, glavni argument u korist ove kampanje, kao i čitave aktivnosti, svodi se na to da smo mi već navikli da su oni lopovi, da kradu i ne idu u školu, ali za pedeset godina oni će postati većinski narod u našoj zemlji. Šta je rješenje? Obrazujmo ih. Znači, čak i nešto što je veoma dobro, veoma kvalitetno urađeno iz vizure struke i potaknuto dobrom namjerama, kreće od izrazito tvrdokorne rasističke pretpostavke: oni su ti koji će vladati, oni su ti koji će nam trebati isplaćivati penzije i plate, dakle moramo nešto poduzeti. Hvala bogu što to nije: poubijajmo ih, nego: pošaljimo ih u školu, ali još uvijek negdje u pozadini naših misli, naše kolektivne svijesti, krije se rasizam. Naglašavam riječ „Ciganin“, pošto ih konkretno u ovoj kampanji nazivaju ciganima. U javnoj sferi o romskoj populaciji govori se kao o Romima. Bilo je dosta diskusija oko toga da li je pogrdno nazivati ih Ciganim, čak su i neki od njihovih predstavnika rekli da nije sramno nazivati ovu populaciju Cigani, jer i oni koriste riječ „Ciganin“ kada govorite o sebi. Šta znači jedna riječ? Zapravo, šta znače dvije riječi, na primjer, „smrdljiva ciganka“? Pokušajte pogoditi ko je javno upotrijebio ovaj izraz? Predsjednik Rumunije. Ovo je bio jedan veoma komplikovan slučaj. Parlament je pokrenuo proceduru za impičment predsjednika. Raspisan je referendum, a na dan referenduma predsjednik je otišao u kupovinu. Njegov ured rekao je novinarima da će predsjednik ići u kupovinu kao i vrijeme i mjesto. Novinari su otišli tamo, a jedna novinarka je ušla za predsjednikom u prodavnicu i počela ga ispitivati brojna neugodna pitanja. Neugodna kao, na primjer, šta imate u korpi predsjedniče? Kakvu ste to knjigu kupili, znači niste je već pročitali? Glupa pitanja koja nemaju veze sa njegovom javnom funkcijom. Predsjednik je jedno vrijeme odgovarao na ova pitanja, a zatim je jasno

stavio do znanja da ne želi više razgovarati o tome. Ona je nastavila insistirati, pa je predsjednik zgrabilo njen mobilni telefon (jer je ona ovo snimala telefonom) i stavio ga u džep. Predsjednik nije zaustavio snimanje dok je bio u autu, u vlastitom vozilu, sa suprugom i sa uključenim telefonom. Kasnije je novinarki vraćen telefon, a na snimku su našli sljedeće. Predsjednik je upitao svoju suprugu: „Jesi vidjela kako je bila agresivna ona smrdljiva ciganka?“. Znači, ovo je školski primjer da li je u pitanju javna ili privatna izjava. Ovo je očito izrečeno u privatnom okruženju, ali još uvijek predstavlja rasističku formulaciju. Da li je meni stalo je li moj predsjednik rasista u privatnom životu – neki su rekli da, neki ne. Posebno je bitno što se ovo desilo na dan referenduma kada se raspravljalo o njegovom položaju. Nećemo ovdje razgovarati o novinarskoj strani priče, razgovarat ćemo o onome što je uslijedilo. TV stanice su, naravno, neprestano emitirale diskusije o ovome. Zbog toga je glasnogovornik dao ovako formuliranu izjavu: „Predsjenik žali što je neprikladan izraz upotrebljen u privatnom razgovoru izašao u javnost“. Znači on se nije izvinio što je upotrebio taj izraz, već je rekao da žali što je to otkriveno. Romske organizacije su se žalile na njega Vijeću za borbu protiv diskriminacije koje je ocjenilo da je ova izjava bila pogrdna i rasistička. Predsjednik se onda, pogodite šta, obratio sudu i požalio na Vijeće za borbu protiv diskriminacije. Mislim da je sud na kraju rekao: „Ok, mislimo da je izjava bila rasistička, ali je izrečena u privatnom kontekstu“, tako da su dali dvosmislenu izjavu. Ako pogledate rumunske medije, prema njima su Romi kriminalci, lopovi, organizirani u mafijaškom stilu, nasilnici, ili su prosjaci ili su bezobrazno bogati, prljavi i smrdljivi, a s druge strane nepristojno bogati. Ne žele se obrazovati, odnosno nemoguće ih je obrazovati, promijeniti, nimalo ne poštuju zakone, korumpirani su, ili su podložni korupciji i lijeni su. Jesam li sad rekla nešto što nikada niste čuli o Ciganima u vašem regionu? Ne. Znači, ovo je generalna percepcija. U medijskim sadržajima naći ćete sve manje ovih riječi, ali i dalje ćete naći te ideje. Na Internetu, Romi su, žao mi je, ali to ne mogu ni da ponovim. Možete samo zamisliti kakve je reakcije pokrenula predsjednikova izjava. Čak neke dobre kampanje kao što je ona u organizaciji Prima TV pokreću negativne reakcije. Postoji rješenje. Njega nam je ponudio ovaj gospodin, nekadašnji Ministar spoljnih poslova. Mlad, karizmatičan, historičar, jedan od nas-liberal i on ima rješenje. „Putovao sam od Aleksandrije prema Kairu i slušao vijesti iz naše zemlje“ (u pitanju je bio slučaj u kome je Rom iz Rumunije ubio ženu u Italiji) „bio sam тамо, у сред пустине, и питамо се да ли бисмо могли купити комад ове пустине, египатске пустине и послати овдје све једне који насе срамоте“, rekao je ministar uživo na televiziji. Naravno, opet su NVO reagovale i то не само romske NVO, на шта су нам rekli: „Не брините, још увјек nije kupljena parcela“. Mi smo se onda, naravno, prestali brinuti. „Осим тога, рекао сам ‘сви они који насе срамоте’ нисам рекао Роми, мисlio sam na pedofile i zlostavljače“ pravdao se ministar. Romske organizacije su, naravno, ljutito reagirale, a posebno su Rumuni u Italiju ljutito reagirali, па je ministar spoljnih poslova posjetio Italiju. Ova je fotografija nastala u Italiji, ministra prepoznajete, a gospodin pared njega vođa je Roma koji žive u Italiji, gospodin Argint, gospodin Srebro. Kao što vidite, sve djeluje veoma prijateljski, gospodin Argint je izjavio: „Mi smo mu oprostili, u redu je“. A ono što ne vidite na ovoj slici jeste da se gospodin Argint

nalazi na Interpolovoj listi najtraženijih ljudi. I naravno, ne mogu ga naći. Jesam li rekla nešto što vam ne zvuči poznato? Ne bih rekla. E sad, sve se vraća, sve se plača. U stranim medijima vodi se žestoka kampanja protiv Rumuna. U Italiji nas nazivaju kriminalcima i zlostavljačima djece, kažu da dolazimo iz „ciganzemlje“. U Rimu su neka romska naselja zapaljena, a u Francuskoj postoji jedna TV emisija koja ismijava Rumune. Mi se, takođe, moramo nositi sa deportacijom, sa idejom da se deportuju Romi iz Francuske na osnovu etničkog porijekla, a ne na osnovu kaznene evidence što bi bilo legitimno. Ideja glasi: svi Romi nazad u Rumuniju. Znači, mogli biste pomisliti da smo na osnovu jednakog tretmana naučili nešto. Vjerovatno nismo.

Slijedi nekoliko zaključaka. Iako su mediji, uglavnom, očišćeni od govora mržnje, mišljenje javnosti nije. Veoma rijetko možete naći članke koji koriste čisti govor mržnje, naći stereotipe, neprikladnu upotrebu riječi, ne možete više u medijima naći članke „smrt Ciganima!“. Ne možete više pronaći ovakav uvrijedljiv jezik, ali takvi stavovi su još uvijek tu. Naslov moje prezentacije glasi „Nepoznati počinitelji romskog porijekla“, to je fraza koju je upotrijebio jedan policajac. Radi se o tome da je provaljeno u nečiju kuću, na šta su izjavili da su to učinili „nepoznati počinitelji romskog porijekla“. Ako ne znate ko su počinitelji, kako znate da su bili Romi? Policija ima jasne smjernice da u bilo kom slučaju ne otkriva etničku pripadnost. Iako oni ne posjeduju statistike o etničkoj pripadnosti, glasnogovornik je ipak pustio ovu informaciju u medije. Ako im postavite zvanično pitanje neće vam to reći, ali i dalje ove informacije završavaju u medijima. Proveli smo istu takvu studiju o netoleranciji u društvu usmjerenu prema Romima. Pitali smo građane da li bi dozvolili kćerki da se uda za Kineza ili crnu osobu. Više ljudi je odgovorilo potvrđno na ovo pitanje, nego na pitanje da li bi dozvolili kćerki da se uda za Roma. Više je ljudi bilo spremno živjeti u istom naselju sa Kinezima, crnim ljudima i Arapima, nego sa Romima. Ovo je, vjerovatno, najproblematičniji zaključak. Naime, govor mržnje se, s jedne strane, podigao na politički nivo, a s druge, spustio u komentare na Internetu, na forume, na mjesata gdje urednička kontrola više nije tako efikasna, tamo gdje se ljudi mogu sakriti u anonimnost. Ovo se pitanje nameće svima nama: možemo zabraniti rasističke sadržaje na forumima, možemo izbrisati neprikladne komentare, ali duboko sam ubjeđena da će se oni, ako ovo učinimo, izmjestiti sa regularnih medija na nama nepoznata mjesta za koja ne znamo da postoje. Dakle, mi ih, na neki način, guramo pod zemlju, gdje se mogu razvijati kao podzemna rijeka. Bojim se da će se ovakav diskurs, ako mu ne dozvolimo neku vrstu javnog prostora, pomjeriti na mjesta koja ne pozajemo, pa čemo se kasnije suočavati sa nekim eksplozivnim pojavama. Šta je sljedeće? Čini se da nam treba žrtveno jagnje. Pred Drugi svjetski rat, to su bili Jevreji naravno. Za vrijeme komunizma bili su to kapitalisti, imperijalizam i slično. Početkom devedesetih, nedugo nakon revolucije, imali smo Mađare, oni se bili uzrok svog zla u Rumuniji. Dvijehiljaditih imamo Rome, a ko zna ko je sljedeći. Ako se bavimo Romima, odnosno ako se borimo protiv jezika mržnje usmjerjenog protiv Roma u društvu će se javiti novi „loši momci“. Dakle, tu su: ateisti, nepravoslavci, ne kažem muslimani jer ne postoji antimuslimansko raspoloženje u Rumuniji, gejevi- oni su opasni, oni ugrožavaju našu djecu i društvo zajedno sa svojom priateljima borcima za pravo na

abortus, nad njima treba izvršiti eutanaziju. A sa porastom utjecaja Pravoslavne crkve u društvu ovo su najvjerovalnije mete govora mržnje u budućnosti. Rješenje? Imamo legislativu, imamo Vijeće za borbu protiv diskriminacije, sudove, imamo sude i spremne da rade svoj posao. Provođenje zakona je prvi korak, a Vijeće za borbu protiv diskriminacije prilično je agresivno po ovom pitanju. Politička korektnost - nekad smo se tome smijali, ali to je jedan zamršen krug, dakle nije ni začaran, ni vrlji krug. Ako ljudi natjerate da razmišljaju na politički korektan način, već ste pokrenuli niz mehanizama koji sami od sebe djeluju. Znači, ako ljudima ne dozvoljavate da koriste takve riječi, onda vjerovatno neće ni misliti te stvari. I naravno - obrazovanje. Obrazovanje, drage kolege, je rješenje jer, kao što sam rekla, možemo raditi sa novinarima, možemo zabraniti i kažnjavati upotrebu govora mržnje, možemo propisivati novčane kazne, ali ako društvo to dozvoljava, govor mržnje nastaviti će da se širi u oblicima kojih nismo ni svjesni. Da zaključim, cilj obrazovanja je da naš um učini otvorenim, a sve što nam treba jeste otvoren um, ostalo je samo aspirin.

Igor Božić: Sada bih želio da podsetim na jedan nedavni slučaj, u septembru ove godine kada je u 14 gradova u Bugarskoj došlo do antiromskih protesta zbog incidenta, kada su neki Romi pregazili jednog tinejdžera. Odavno takav slučaj nije viđen, da u jednoj zemlji iskrnsu antiromski protesti koji su se preneli na celu Bugarsku. Tako da bih gospodina Svetlozara Kirilova pitao: Kako je Bugarska izašla iz te pozicije i kako ste uspjeli da riješite tu situaciju?

Svetlozar Kirilov: Želio bih zahvaliti organizatorima ove konferencije, Vijeću Europe, Vijeću za štampu Bosne i Hercegovine i BH novinarima. Ovo je jedan fascinantan događaj i sjajna prilika za nas, medijske radnike, advokate, akademske radnike i aktiviste iz raznih evropskih zemalja da se okupimo ovdje u Sarajevu i razgovaramo na temu govora mržnje. Kao prvo, započet ću prezentaciju s tim da je jugoslovenska kinematografija, kao i kinematografije zemalja koje su nastale nakon njenog raspada, stvorila neke značajne filmove sa puno suošćenja prema Romima. Većina vas možda zna film „I Even Met Happy Gypsies“ čiji je originalni naslov „Skupljači perja“ Aleksandra Petrovića iz 1967. godine, a možda je vrijedno napomenuti da je i režiser rođen u Sarajevu, Emir Kusturica, snimio barem dva filma koja se bave životima Cigana, prvi film, čiji je naslov na engleskom „The Time of the Gypsies“, u originalu „Dom za vješanje“, a kasnije i „Black Cat, White Cat“, odnosno „Crna mačka, Beli Mačor“.

Nažalost, u Evropi, u većini evropskih zemalja, postoji tendencija zamjeranja Romima. Na situaciju u Bugarskoj prethodno se kratko osvrnuo i moj kolega Ognjan Zlatev, odnosno na slučaj u kome je u jednom malom selu, Katunice u blizini Plovdiva koji je drugi po veličini grad u Bugarskoj, vozač minibusa romske nacionalnosti, koji prema navodima imao veze sa romskim šefom kriminalaca, pregazio i ubio devetnaestogodišnjeg etničkog Bugarina. To se desilo 23. septembra ove godine i tada je došlo do finalnog sukoba između ciganske krune na čelu sa carem Kirom, takozvanim carem Cigana, Kirom Raškovim, i grupe seljaka etničkih Bugara. Smrt mladog Bugarina proizvela je ljutnju među lokalnim stanovništvom sela koje je, uz pomoć fudbalskih navijača iz obližnjeg grada Plovdiva, napalo i spalilo tri kuće i nekoliko automobila u vlasništvu porodice romskog cara. Kasnije su Bugari u mnogim građevima širom zemlje protestirali uzvikujući slogan „Cigane u sapuni!“. Vlasti su ipak uspjele izaći na kraj sa situacijom, poslali su policijske snage da štite naselja gdje živi romska populacija u velikim bugarskim gradovima, pa srećom nije bilo poginulih, ili ozbiljnijih incidenata nakon ovog događaja. Priča u drugim evropskim zemljama manje-više je slična. U Češkoj su '90-tih godina prošlog vijeka neki gradonačelnici i javni zvaničnici obećali Romima besplatne aviokarte u jednom pravcu da emigriraju u Kanadu ili zapadnu Evropu, s tim da moraju obećati da se neće vraćati u Republiku Češku. U Slovačkoj, u gradu Ostrovany 2009. godine izgrađen je betonski zid da razdvoji etničke Slovake od njihovih susjeda Roma, nakon što su Romi, navodno, uhvaćeni kako kradu voće i povrće iz njihovih bašti. Takođe je u Slovačkoj jedan aktivista za ljudska prava tvrdio da su doktori u istočnoj Slovačkoj u periodu između 1989. i 2002. godine sterilizirali barem 110 Romkinja protiv njihove volje. Posljednjih godina, nekoliko Roma je ubijeno u navodno rasno motiviranim napadima u Mađarskoj i Rusiji. Mržnja prema Romima buknula je kada su oni emigrirali u zapadnu Evropu. Ima je spomenula slučaj u Francuskoj kada je u ljeto 2010. godine francuska policija počela da demontira romske straćare i da vraća emigrante romskog porijekla u Rumuniju i Bugarsku. Dokument koji je izdao ured francuskog predsjednika Nicolasa Sarkozyja ovako prikazuje romske kampove u Francuskoj, citiram: „(to su) izvori ilegalnog krijumčarenja, duboko šokantnih standarda života, eksploracije djece za prošenje, prostitucije i kriminala“. Takođe, istraživanja javnog mnijenja provedena u Francuskoj u to vrijeme, pokazala su da 2/3 ispitanika odobrava Sarkozyjev strogi pristup borbi protiv kriminala i protjerivanje Roma. Osvrnimo se na ranije slučajevе u Italiji iz 2007. i 2008. godine koje je, takođe, spomenula Ima, nakon smrti Italijanke koju je navodno ubio Rom iz Rumunije. Ovaj događaj imao je za posljedicu potez tadašnje italijanske vlade koja je pokušala da istjera emigrante iz Rumunije, od kojih su mnogi romskog porijekla. A prema istraživanju javnog mnijenja koje je provelo italijanski časopis La Republica u maju 2008. godine, 68% Italijana željelo je da Romi budu izbačeni iz Italije, bili to Romi porijekom iz Italije koji žive tu vijekovima, ili novoprdošli Romi iz Rumunije i Bugarske. Isto istraživanje je pokazalo da 81% ispitanih Italijana smatra Rome jedva ili nimalo dopadljivim, a 64% imalo je ovakav stav i prema Rumunima koji nisu romskog porijekla.

Mislim da mi, u stvari, ne poznajemo istinski Rome i zbog toga je moguće širenje

raznih stereotipa i predrasuda. Ja sam terenski sociolog koji često posjećuje romska naselja, sastajem se i razgovaram sa bugarskim Romima koji tamo žive, pa sam donekle upoznat sa životom romske zajednice, da tako kažem, iz prve ruke. Iako je tema veoma komplikovana, postoji nekoliko grupa Roma u Evropi koji se razlikuju po jeziku i tradiciji, a neke od ovih grupa čak gaje negativne stereotipe o drugim romskim grupama. Jedna od ovih grupa su takozvani Vlah Romi, porijeklom iz Rumunije, druga grupa su larli koji mislim da se u Jugoslaviji nazivaju Jarli ili bijeli Cigani, zatim grupa Gitanos ili Kale koji žive u Španiji i južnoj Francuskoj. Takođe, postoje Romani Chals, to su Cigani koji žive u Engleskoj i Sinti koji predstavljaju veoma komplikovan slučaj jer oni odbijaju romski identitet. Stoga se termin Ciganin, iako postoji tendencija da se smatra uvrijedljivim, može koristiti jer je širi od termina Rom, pošto neke od ovih grupa, pogotovo Sinti, odbacuju romski identitet. Takođe, druge romske grupe ne smatraju Romima one grupe koje ne govore romski jezik.

Kako objasniti siromaštvo, nezaposlenost i negativne stereotipe o Romima? Da li diskriminacija od strane mainstream društva dovodi do nezaposlenosti, siromaštva i negativnih stereotipa, ili obratno, manjinska kultura isključuje Rome iz društva što za posljedicu ima nastanak negativnih stereotipa među većinom. Potoje duboki koriđeni nepovjerenja prema Romima u Evropi. Ako ovome pristupimo historijski, period kada su se Romi doselili podudara se sa invazijom Turaka, pa su, tokom otomanskog pohoda na Evropu, Romi često smatrani onim koji špijuniraju za Turke. Takođe, Romi se u prošlosti nisu bavili poljoprivredom, a tradicionalni evropski etos vezan je za poštovanje rada na polju, pa Rome nisu smatrali dijelom toga. Tamna put, kao i kod Afrikanaca i Afroamerikanaca, asocirala je na zlo, grijeh i prljavštinu. Ipak, iako postoji opšta tendencija u svim evropskim zemljama da veliki segmenti populacije imaju negativno mišljenje o Romima, postoje i pozitivni primjeri. Španija, recimo, demonstrira uspješnu strategiju za inkluziju Roma u špansko društvo. Već 30 godina Španija ima obrazovne programme, programe zapošljavanja i zdravstvene zaštite, namijenjene romskoj populaciji, a stav Španaca prema grupi Gitanos nije tako negativan kao u drugim evropskim zemljama. Može se reći i da je pristup Finske prema lokalnim Romima koji se zovu Kale i vijekovima žive u ovoj zemlji veoma uspješan. Postoji problem u drugom objašnjenju, takozvanom kulturološkom objašnjenju, da romska kultura stvara negativne stereotipe. Postoje određene karakteristike romske kulture koje bi se mogle interpretirati kao negativne, iako je to veoma osjetljiva, veoma delikatna tema i trebamo izbjegavati preveliku simplifikaciju i generalizaciju govoreći da je to krivica romske kulture, pošto su stvari puno komplikovanije. Ovo ima veze sa pristupom prema koje će kritika takozvane problematične romske kulture, vrlo vjerojatno, proizvesti negativne rezultate u praksi. Uvredljivo je smatrati kulture pojedinih grupa pogrešnim ili problematičnim. Romsko društvo nije monolitno, postoje značajne razlike među grupama, a trebamo imati na umu i koncept individualne, a ne kolektivne odgovornosti i krivice, koja dovodi do kolektivnih kazni. Isto tako, kritika romske kulture može se upotrijebiti kao rafinirani alat za iskazivanje rasizma i parohijalnih stajališta. Situacija u kojoj se nalaze Romi u Evropi, a pogotovo u istočnoj Evropi, je nažalost veoma, veoma tmurna, tu vlada siromaštvo, a nezaposlenost među

Romima u istočnoj Evropi procjenjuje se na oko 60%. I konačno - šta uraditi da se Romi uključe u evropsko društvo? Potrebni su neprestani napor u borbi protiv diskrimicije i za toleranciju da bi se Romi uključili u evropska društva, pa čak i tradicionalne informativne kampanje mogu biti od pomoći. Kampanja Vijeća Evrope pod nazivom „Dosta, borimo se protiv predrasuda prema Romima”, koja je započela 2010. godine nastoji izmijeniti negativne stavove prema Romima, a mediji mogu igrati bitnu ulogu u mijenjanju i oblikovanju stavova prema Romima. Jedan od pozitivnih primjera u Bugarskoj jeste prestižni nedjeljničnik Kapital koji smatra da je inkluzija Roma u bugarsko društvo od pomoći ne samo njima već i nama, pošto se obrazovani i zaposleni Romi, to je stanovište ovog časopisa, neće baviti kriminalnim aktivnostima, što predstavlja jedan od najmračnijih stereotipa o njima u čitavoj Evropi, i na ovaj način će postati ravnopravni građani evropskih društava.

Igor Božić: Činjenica je da je situacija u vezi s Romima slična na celom Balkanu. Čini se, iz mog ugla, da taj govor mržnje u Srbiji dosta dolazi od desničarskih grupa, organizacija, a ne samo od nekog opštег mišljenja koje smo ovde čuli da postoji u svim zemljama. Tužilaštvo Srbije bih pitao kako se Srbija snalazi u situacijama gde se vode procesi protiv desničarskih organizacija koje su ključne za formiranje jednog dela javnog mnijenja, jednog mišljenja koje ima za cilj da uvede mržnju za svim onim što je drugačije od većinskog naroda?

Tomo Zorić: Ja sam Tomo Zorić, portparol državnog tužilaštva Srbije i pokušaću da dam neku drugu dimenziju ovoga problema, a to je kako se državni organi, u konkretnom slučaju tužilaštvo koje je organ krivičnog progona i koje goni počinioce krivičnih dela, suočava sa tim. Govor mržnje je osnovni pokretač svih problema i on je motorna snaga kasnijih krivičnih dela koja proističu iz toga. Čuli smo i statistiku koja ukazuje da je 36 procenata srednjoškolaca izrazilo negativan stav prema romskoj populaciji, ali oni imaju negativan stav i prema drugim kao LGBT i sl. Imamo već od ranije mlade ljudi koji su formirane ličnosti, koji su već prišli nekim organizacijama, a i većina ovih anketiranih srednjoškolaca moguće je da se nalazi u nekoj ultradesničarskoj organizaciji ili nekoj navijačkoj grupi koja ima približno sličnu ideologiju. Govor mržnje koji je usmeren prema romskoj populaciji, LGBT populaciji, prema strancima, reflektuje se kao višeslojan problem. Jer mi imamo ovde i problem kriminala. Imamo izvršioce konkretnih krivičnih dela, imamo jednu opasnu ideologiju koja se reflektuje prema ovim grupama. Mi smo pošli od osnovne teze da moramo da se borimo na 2 koloseka. Jedan je krivično goniti počinioce krivičnih dela. Predstavnici desničarskih organizacija koje propagiraju mržnju prema Romima i drugim etničkim grupama, strancima itd. se gone krivično. Oni su izvršioc krivičnih dela, a najčešće krivično delo koje je podstaknuto govorom mržnje je izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, netrpeljivosti i diskriminacije. Ima i drugih krivičnih dela sa elementima nasilja. Da li je dovoljno da pokrenemo krivični postupak kako bi došli do konkretnе osude i da u tom smislu imamo i generalnu i specijalnu prevenciju da se deluje na počinioca krivičnog dela? Pored odgovora na to pitanje, važno je da se generalno deluje, da pokažemo kao društvo da takvo ponašanje u Srbiji neće biti dozvoljeno. Shvatili smo da moramo da pošaljemo jednu snažniju poruku društvu, svim potencijalnim

izvršiocima ovakvih dela koji još nisu učinili krivično delo. Zato je republičko javno tužilaštvo 2009. godine donelo, možda, historijsku odluku u postojanju tužilaštva u Srbiji. Mi smo, pred Ustavnim sudom, pored svih konkretnih krivičnih postupaka, tražili zabranu ultra desničarskih organizacija, navešću Nacionalni stroj iz Vojvodine, Pokret 1389, Pokret SNP 1389, Naši, Obraz, i podgrupe navijača Crvene

zvezde, Partizana, Rada. Ne treba da objašnjavam kakva je njihova ideologija. To smo uradili zato što moramo da pokažemo društvu da ovakvo ponašanje neće imati samo kolosek na polju krivičnog prava. Smatramo da su ove grupe militantne i opasne, ne samo da izazivaju mržnju i netrpeljivost nego ugrožavaju ustavni poredak društva. Statuti i ideologija ovakvih grupa su veoma slični. Svoju opasnost su najviše pokazale za vrijeme održavanja prošlogodišnje gay parade u Beogradu i mislim da ste svi imali prilike da vidite kako je to izgledalo. Na svu sreću, nije bilo ljudskih žrtava, ali stanje je ličilo na ratnu zonu. Ove ultradesničarske grupe su jako dobro organizovane i ne treba ih potcenjivati. Zato je i traženo od Ustavnog suda da se takvo ponašanje proglaši protivustavnim. Ove grupe imaju odličnu strategiju koja podseća na vojničku. Dobro su pripremljeni, sistematski organizovani i tačno znaju šta rade. To je jedna vrlo pogubna ideologija. Vi znate ko je bio Željko Ražnatović Arkan. Kako je počeo? Kao vođa navijača Crvene Zvezde. Poslije je ta njegova grupa, mahom navijača, otisla na ratište i činila ratne zličine po Hrvatskoj, Bosni i ostalo. Dakle, nisu to samo navijačke grupe. Navijači su ljudi koji vole svoj klub i to je pozitivno svojstvo. To je, zapravo, paravan iza kojeg su se krili ratni zločini, danas je to mreža za organizovani kriminal, trgovinu ljudima, narkoticima i dr. I kada su uhapšeni Mladić i Karadžić, opet su ove grupe bile na ulici, pravile probleme i policija je morala da interveniše. Ove desničarske organizacije ne samo da vrše krivična dela, nego zapravo imaju jednu ideologiju koja je satkana od govora mržnje i kao takva jednom mladom čovjeku koji je lak materijal za indokrinaciju propovijedaju svoju ideologiju o čistoti vere, o ugroženosti itd. Kad čitate njihove statute, oni se, zapravo, bore za čistotu nacije, tvrde da su ugroženi od strane homoseksualaca jer je ugroženo njihovo pravo na porodični život. To bi bila neka debata koju bih ja želeo da otvorim jer mislim da su ovakve organizacije veliki problem i zemalja u regionu. Ono što je dobro u Srbiji je to što je Ustavni sud već krenuo sa zabranom, jedna organizacija Stroj je već zabranjena. U toku su postupci za zabranu ovih drugih grupa koje sam naveo. To je poruka koju želimo da pošaljemo da takvo ponašanje, akti i ideologija neće biti tolerisana u Srbiji, ukoliko želimo da živimo u jednoj zemlji koja je zasnovana na zdravom i normalnom sistemu vrednosti i koja će nam omogućiti da se celi region razvija u skladu

sa pozitivnim sistemom vrednosti. Mi smo se suočili sa prošlošću, mislim da treba da idemo u budućnost. Ovaj skup prikazuje budućnost regiona, a to je živeti zajedno u skladu sa normalnim sistemom vrijednosti koji će isključiti svaku vrstu rasne, nacionalne diskriminacije.

Srđan Puhalo: Ja sam istraživač i socijalni psiholog. Kad govorimo o ovome, mislim da moramo imati neke stvari na umu. Prva stvar, između mjerena stavova o predrasudama, etičke distance i stvarnog ponašanja, uvijek postoji razlika. Naučno je dokazano da postoji razlika između ponašanja i izrečenih stavova, a korelacije su užasno niske i slabe. Recimo, 1989. godine rađeno je veliko istraživanje javnog mnijenja u Jugoslaviji gdje su svi bili za bratstvo i jedinstvo i gdje nije bilo etničke distance među narodima, a 2 godina kasnije desilo se što se desilo. Istraživanja o kojima govorite, predrasude, distance, treba uvijek uzeti sa rezervom. Vjerujem da ste gledali film "Šišanje" o skinheadsima u Srbiji. Vi vidite da iza tih martinki, čelavih glava, spitfire-ki najveći broj njih nije spremna da uradi nešto što je kriminalno. Oni su više tu kao navijači. Imamo te predrasude prema skinheadsima ili svim tim desničarskim grupama da su oni svi spremni da sutra nekog linčuju. Moj prvi komšija je obožavalac, ali nikada nije izašao na ulicu da bilo koga kamenuje ili istuče. Morate praviti tu razliku. Ova istraživanja koja navodite mogu biti pokazatelji ali ne moraju da znače da se nešto može desiti. Stvar je pravne države da li će dozvoliti takve stvari ili neće. Vi nama rekoste šta ste sve uradili preventivno, a onda zabranite gay paradu, dakle, kapitulirate pred svim tim desničarima. Mislim da su desničari tu samo, možda. glasnogovornici dobrog dijela Srbije, šta misle i kako misle. I na kraju, od gay parade do danas, gradonačelniku Jagodine Palmi, naglo je skočila popularnost za razliku od drugih političara. A on je taj koji je imao puno razumijevanje i za Obraz i za Zveri, i za Naše i ostale desničare.

Igor Božić: Rekli ste da nisu svi desničari isti. Podsetiću vas da je u Beogradu prije desetak godina ubijen mali Rom. Ubili su ga skinheads, šutirali ga sve do smrti. Tek posle izvjesnog vremenam grad je po postavio spomen ploču na mestu ubistva. Međutim, ja nisam video da su skinheads protestovali protiv toga što su neki njihovi pripadnici ubili tog malog Roma. Nisam video da su ostali pripadnici, ne nužno desničarskih organizacija, javno osudili postupak i ogradiili se od postupka njihovih istomišljenika. Čutanje znači odobravanje. Ukoliko ne odreaguju javno u takvim situacijama znači da odobravaju takvu vrstu postupka. Nisam video da su pripadnici Obraza ili drugih desničarskih organizacija osudili napade na policiju i gay paradu pre godinu dana. Podržavali su sve ono što se događalo tada na ulicama u Beogradu. Ako govorimo o desničarskim organizacijama i njihovom uticaju, on raste upravo zato što imate situaciju da kada su zabranjeni onda osećaju potrebu da još više pojačavaju svoje delovanje.

Ljiljana Zurovac: Sloboda izražavanja jeste jednako pristojnost izražavanja. Drugo, skinheads nisu tu da demonstriraju i zastrašuju svojom pojmom. Oni djeluju vrlo organizovano i vrlo ciljano. Ja sam svjedokinja njihova tri vrlo ciljana djelovanja. Hoću reći da nikako nisu naivna grupa koja samo djeluje da bi zastrašivala i koja nema svoj

ciljani plan prema određenim manjinskim grupama.

Lejla Dervišagić: Radim u VE pri Odjelu za medije u Strazburu koji je jedan od organizatora ove konferencije. Ja ču se ponovo vratiti na pitanje Roma, samo nekoliko informacija o tome šta VE radi u tom smislu. VE je veoma aktivno po pitanju Roma već 20 godina. Prošle godine, nakon nemilih događaja u Zapadnoj Evropi, pogotovo u Francuskoj kada su naredili da se romske familije vrate tamo odakle dolaze, generalni sekretar VE je predložio novi pristup po pitanju Roma. On je pozvao sve zainteresirane strane da dođu, da razgovaraju, da se eventualno napravi novi pristup. Tako je u oktobru 2010. godine održan sastanak na visokom nivou koji je okupio 41 zemlju članicu. Na tom sastanku je usvojena Deklaracija o pitanju Roma, i od tada se koristi izraz Romi za sve populacije. Usvojen je i jedan akcioni plan koji podrazumjeva niz aktivnosti, imenovan je specijalni izaslanik za pitanje Roma koji ima ured u VE sa nekoliko ljudi sa kojima radi. Uloga ombudsmena je da pomogne romskim populacijama i romskim familijama kada su u pitanju medijacije, traženje posla, političkog azila itd. a na web stranici se mogu naći podaci o tome. Postoji veliki broj preporuka komiteta ministara VE i Parlamentarne skupštine VE, tako da ukoliko se budu mijenjali zakoni u našim zemljama, možda ne bi bilo loše pozvati se na preporuke VE.

Tomo Zorić: Ja bih se vratio na ultradesničarske organizacije koje nisu samo ideološke. Njihovi pripadnici su osuđivani i procesuirani za razna krivična dela tako da je ta borba protiv kriminala, odnosno za zabranu takvih udruženja, zajednički cilj. Mislim da ni u jednoj bivšoj jugoslovenskoj državi takvo ponašanje ne može biti tolerisano. Mislim da moramo da se borimo za uspostavljanje zdravog sistema vrednosti, da sledeći put kada se budu ovakve ankete radile među srednjoškolcima, imamo potpuno dugačiji pristup životu, pa samim tim promenu vrednosti i prema Romima i prema drugim grupama. Ja istupam ispred jednog državnog organa koji je represivan i mi se bavimo posledicama ali smatram da su edukacija i prevencija veoma važne. Kada se policija i tužilaštvo aktiviraju znači da postoji problem ali moramo da se bavimo uzrocima, zašto je do nečega došlo. Tu mora da se uključi celo društvo, škole, pedagozi i druge institucije, a ne samo državni organi. Ključ je ugušiti uzroke koji dovode do mržnje i netrpeljivosti.

Natalija Bratuljević: Ja radim za organizaciju CRD koja se bavi ljudskim pravima i radi na prostoru bivše Jugoslavije, a tema govora mržnje je nešto što konstantno pratimo. Pokušavamo da nađemo mehanizme za prepoznavanje govora mržnje i razlikovanje govora mržnje od nekih drugih termina koji su u domenu slobode izražavanja zato što smatramo da je jako opasno ako svaku stvar okarakterišemo kao govor mržnje. Isto kao što je jako opasno da svaku akciju okarakterišemo kao fašizam, i onda kad se to desi nećemo znati da primetimo. Hoću da kažem samo jednu stvar, da mi se na ovoj Konferenciji posebno sviđa dio koji povezuje govor mržnje i zločine iz mržnje. Imali smo i primera iz zemalja regionala koji nam govore o tome kakav je pravni okvir. Konkretno, pošto imate troje panelista iz tri različite zemlje, moje pitanje za njih je koji broj slučajeva je pokrenulo tužilaštvo po službenoj dužnosti? Još jedno pitanje, kakav je koncept samoregulisanja govora mržnje, da li postoji i funkcioniše?

Tomo Zorić: Govor mržnje ne postoji kao zasebno krivično delo, ali ona krivična dela koja sublimiraju govor mržnje u sebi, to su rasne, nacionalne i verske netrpeljivosti i izazivanje rasne i druge diskriminacije. Postoje dela koja su podstaknuta govorom mržnje kao što je nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi koje je upravo vezano za navijače, uvredljive parole. Tu imamo govor mržnje ali nemamo krivično delo govora mržnje. Kada se spoji nekoliko krivičnih dela koje sam naveo, mada takvo krivično delo može biti i imovinskog karaktera, razbojništvo, ubistvo. Postoji široka lepeza gde treba uraditi detaljniju analizu. Nadam se da će, do nekog sledećeg skupa, naše odelenje analitike to i uraditi. Sva krivična dela je tužilaštvo pokrenulo po službenoj dužnosti. To je za sada 487 lica za protekle 3 godine. Neka od tih lica su još uvek u krivičnim postupcima, negde se još vode istrage, a pod optužnicama imamo još 113 slučajeva, a pravosnažnu presudu je ugledalo oko 116 predmeta. Istakao sam samo neka krivična dela koja su podstaknuta govorom mržnje. Postoji jedna više pravnička tema, pitanje kojim bi trebalo da se pozabavimo, a to je zašto ne postoji delo iz mržnje koje uključuje istupe političara koji izađu na javni skup da održe govor, čime možda i podstaknu na vršenje nekih krivičnih dela. To mogu biti krivična dela protiv imovine i ljudi koji apsolutno nemaju više veze sa onim govorom mržnje ali su podstaknuta da se dese. Setite se dešavanja posle mitinga kada su zapaljene američka i hrvatska ambasada.

Natalija Bratuljević: Još samo jedno konkretno pitanje. Uoči pride parade u Beogradu izrečeno je puno pretnji i na osnovu bezbednosne procene je zabranjen gay pride. Koliko je tih slučajeva uzeto u obzir i koliko će tih slučajeva biti istraženo?

Tomo Zorić: Ne mogu tačno da vam kažem, ali tu imamo između 50 i 100 lica koja su upućivala pretnje putem interneta. To je klasično delo za koje je radilo tužilaštvo, visokotehnološki kriminal, krivična dela ugrožavanja sigurnosti određenih osoba. Morate da shvatite da sam ja tužilac. Razumem vašu novinarsku potrebu i verovatno bih i ja to pitanje postavio da sam na vašem mestu. Mi možemo da pokrenemo postupak protiv nekoga samo ukoliko imamo kredibilitet dokaza da to iznesemo pred sud koji će donijeti presudu. Na osnovu tih priča što nešto nije urađeno ili nekih operativnih saznanja mi ne možemo ući u postupak ukoliko nemamo konkretan dokaz. Za zadnji pride možemo da govorimo samo o pretnjama učinjenim preko interneta, a ono što se nije realizovalo, to ne možemo procesuirati.

Natalija Bratuljević: Na osnovu tih pretnji je zabranjen pride ove godine?

Tomo Zorić: Zabrana pride-a je političko pitanje, ja sam tužilac.

Maja Gregorić: Htjela bih vas, gospodine Zoriću, pitati za slučaj ubojstva malog Roma. Znate li za podatak koliko dugo i da li je uopće trajao sudski proces protiv te grupe i s kakvima kaznama su završili? Za gospodina iz Banja Luke, htjela bih samo komentirati da me čudi da ste rekli da vaš komšija ne bi nikome ništa. Ne bi, jer su oni slabi kao pojedinci, ali su jaki kao grupa. Mi smo imali ubojstvo Luke Rica u Zagrebu. Dečko nije bio Rom, međutim imao je dugu kosu, nosio zakovice i kožnu jaknu. Naišao je na grupu skinheadsa i istukli su ga do smrti. Bilo je o tome dosta govora po medijima, napravljena je sociološka analiza tih mladih ljudi koji su to počinili. Došlo se do zaključka da su svi slabi kao pojedinci i niko pojedinačno ne bi napravio takvo nasilje. Grupa ih čini jakima, pa me ovaj komentar i čudi.

Tomo Zorić: Delim sa vama mišljenje. Podsetiću vas na još neke slučajeve, gdje tužilaštvo traži maksimalne kazne. Vi se sećate glumca Dragana Maksimovića koga su skinheads pretukli jer su mislili da je Rom. Imali smo slučaj ubistva francuskog državljanina koga su navijači Partizana napali zato što je stranac, navijač drugog kluba. Tu je uhapšeno 15-20 navijača. Kolovođe te grupe dobine su po 40-30-20 godina u zavisnosti od doprinosa. Za slučaj za koji ste me pitali, mislim da je izrečena kazna oko 20 godina. Za ubistvo koje je motivisano sa rasnim, verskim ili drugim motivima raspon je od 30 do 40 godina. Mi tu tražimo najstrožije kazne i šaljemo jasnu poruku društvu. Pošto sam ja portparol, uvek saopštavamo javnosti da je to neprihvatljivo ponašanje i da ćemo tražiti najstrožije kazne. Uvek se javno oglašavamo i objasnjimo slučaj i on dobija svoj epilog. Ali tužilaštvo samo predlaže, stvar je suda kolika će kazna biti.

Borka Rudić: Htjela bih da kažem da smo na Konferenciju pozvali predstavnike tužiteljstva i suda BiH. Nisu se odazvali i jako mi je žao zato što smatram da nema nikakvog opravdanja da državne institucije, čija je osnovna zadaća da se bore sa govorom mržnje po službenoj dužnosti i da reaguju na slučajeve govora mržnje po službenoj dužnosti, ne reaguje. Nisu došli, ne žele razgovarati, a ja ću reći jedan primjer kada su htjeli da reaguju. Prije nekoliko godina, tadašnji premijer RS-a je u više navrata rekao kako njemu neće suditi muslimani. Jedan naš kolega je pokušao da podnese prijavu tužiteljstvu da istraži taj slučaj, da vidi da li je tu bilo govora mržnje. Međutim, iz Sarajeva su rekli: "Ne možemo mi to procesuirati jer je premijer u Banja Luci, morate otići u Banja Luku i podnijeti tužbu". Drugi slučaj je bio kada je građanin Srbije u Trebinju prijetio i koristio govor mržnje prema jednom civilnom aktivisti. On je iz ravnogorskog četničkog pokreta ili nešto slično. Onda smo mi iz Udruženja BHN tražili od Tužilaštva BiH da reaguju, ali su oni rekli da se radi o državljaninu Srbije, a ne BiH, i u tom slučaju Tužilaštvo ne vidi šta treba raditi. Prisutan je oportunizam državnih institucija koje bi morale procesuirati jezik mržnje, a pogotovo one koje bi morale da ga preveniraju. Nisam za represiju ali se, na neki način, mora sankcionirati ponašanje vjerskih skupina i svih desničarskih pokreta koji su u porastu u regionu. Imali smo slučaj Širokog Brijega gdje se desilo ubistvo jednog navijača. I kada smo analizirali izvještaje medija, samo su 2 medija prekršila profesionalna pravila. Ali su ljudi, predstavnici navijačkih klubova, političari, direktor bolnice u Mostaru, govorili na način koji je je podizao atmosferu, širili su negativne informacije i poticali su su-

kobe navijača. Bojim se da naše državne strukture potpuno neorganizovano prilaze desničarskim pokretima, i svemu onome kada je u pitanju jezik mržnje. Još jedna stvar koja je za mene zabrinjavajuća. Kada smo imali Queer festival, jedan od napadnutih novinara je rekao da je sa ljudskim pravima kao sa trudnoćom, ne možete biti malo trudni, ili jeste ili niste. Ljudska prava ne možete poštovati samo kada je riječ o queer populaciji i njih podržavati, a sa druge strane, recimo, mrziti Rome. Ili ne podnosite žene i loše pišete o njima, a jako dobro izvještavate o pripadnicima italijanske manjine u RS-u. To je problem društva i izraz licemjerstva prema poštivanju ljudskih prava. Nažalost, veliki broj aktivista civilnog društva se ponaša na takav način.

Helena Mandić: Jasno je da se u regionu neke stvari pomjeraju, a kod nas sve stoji u mjestu odnosno postoji tendencija pogoršavanja. S jedne strane je kriv društveni autizam. Ja se dobro sjećam, godina je bila 2000.-ta i u Beogradu se dešavaju ubistva, učestali su mafijaški obračuni. U jednom bosanskohercegovačkom političkom magazinu je objavljena analiza o porastu stope kriminala uz komentar da to nije tako strašno jer se radi o manjim incidentima poput tuče u nekoj kafani i sl. Ali, ništa se nije radilo da se takvi slučajevi i preveniraju. Mi ćemo reagovati kada se stopa kriminala poveća. Pa se desi ubistvo tinejdžera u tramvaju. S druge strane, mi se opet vraćamo na nedostatak političke volje. Mi se u BiH godinama ne možemo dogovoriti oko donošenja zakona o zabrani fašističkih i neofašističkih organizacija jer se ne možemo nikako dogovoriti oko definicije. U posljednje vrijeme je bila pokrenuta inicijativa za donošenje zakona za borbu protiv nasilja na stadionima. Nema niti naznaka da će se to u nekoj bliskoj budućnosti desiti zbog toga što nasilje na stadionima odgovara političkim strukturama. Medijski se više prate utakmice kada igraju klubovi iz RS-a i FBiH jer to šalje sliku javnosti da mi ne možemo da živimo zajedno.

Nina Porra: Ja sam Nina Porra iz Finske, iz našeg Vijeća za medije u Helsinkiju. Što se tiče medija i ovih desničarskih, ekstremističkih organizacija i grupa u Finskoj, jedna od strategija koju koristimo da bi se u medijima uhvatili u koštač s njima, jeste da ih uzimamo ozbiljno, u smislu da razgovaramo sa njima na jedan prikladan način, da dovedemo u pitanje njihove argumente i dekonstruiramo ih dio po dio. Ono što se, pri tome, često pokaže jeste da njihovi argumenti nisu jaki i da oni, u mnogim slučajevima, nisu, kako bih to rekla, najinteligentnije osobe u društvu, u smislu jednog opšteg znanja o društvu i zagonima. Zato ih zaista treba uzeti za ozbiljno i dovesti ono što oni govore u pitanje. Takođe, veoma često, ako uđete dublje u njihove živote i ako im dozvolite da vam pričaju o njima, u većini slučajeva, slika bude manje-više jadna. U suštini, ne postoji tu ništa vrijedno divljenja i veoma je bitno pokazati to javnosti. To se, donekle, desilo i u Norveškoj gdje smo ljetos imali

tragičan napad i pucnjavu. Sad je očito da je mladić koji je to učinio veoma jadna osoba, to pokazuju detalji iz njegovog privatnog i poslovnog života, on je neko ko je je sam sebi lagao i tu zaista nema ničega divljenja vrijednog, niti ima razloga da iko slijedi primjer takvih osoba. Mislim da tu leži uloga medija, da pokažu kakvi su zaista ti momci, te grupe.

Igor Božić: Moram dodati da se na čelu desničarskih ekstremističkih organizacija ovdje na Balkanu nalaze vođe koje su veoma inteligentne i obrazovane osobe, koje mogu u medije plasirati oštar govor koji će, često, biti mnogo jači od onoga što ćete dobiti ako intervjuirate običnog skinheada na ulici. I oni će, najvjerovaljnije, nastojati da šire tu svoju ideologiju u medijima kada im se ukaze prilika da njihove riječi emitiraju TV ili radio stanice, ili objave novine, tako da možda na Balkanu nije ista situacija kao u sjevernoj Evropi.

Nina Porra: Možda bi trebalo intervjuirati njihove sljedbenike ako su ti lideri veoma inteligentni. Naravno i u Finskoj, možda, postoje veoma intelligentni lideri, što ne znači da će vam život biti naročito glamurozan ako ih budete slijedili. Naprotiv, biće vjerovatno veoma jadan, tako da je jako bitno pokazati kako će vaš život izgledati ako budete slijedili ovakve ideologije.

Ljiljana Zurovac: Dragi prijatelji, hvala vam što ste ostali do posljednje sesije, a ova naša posljednja sesija, možda je i najzanimljivija kada je u pitanju govor mržnje, budući da se radi o internet portalima. Imamo tri izvanredna govornika, tri praktičara, dva iz struke, jedan također iz struke ali sa druge strane. Doktor Pierre-Francois Docquir, predavač u Perelman centru za pravnu filozofiju na univerzitetu Libre de Bruxelles, podpredsjednik Vrhovnog vijeća za emitiranje u Belgiji, zatim gospodin Srđan Puhalo, psiholog, aktivista za građanska prava iz Banja Luke iz Bosne i Hercegovine i gospodin Adis Karadža, glavni i odgovorni urednik portala Sarajevo X, jednog od najstarijih i definitivno najpopularnijih portala u Bosni i Hercegovini, inače član Upravnog odbora Vijeća za štampu u Bosni i Hercegovini. U svakom slučaju, imamo odlične izlagače koji će zasigurno isprovocirati dobru diskusiju za kraj, da se rasplanemo u dobro energiji i inspirativnim idejama kako ćemo dalje.

Dr. Pierre-Francois Docquir: Kao što smo čuli u više navrata, sloboda govora nosi dužnosti i obaveze, tako da je sada jedna od mojih dužnosti da ne ponavljam stvari koje su drugi već ispričali. Prvo, želim naglasiti značaj demokratske efikasnosti interneta kao platforme za komunikaciju. Kao drugo, reći ću nekoliko riječi o nastojanjima kontroliranja interneta, odnosno mijenjanja njegove strukture što vjerovatno ugrožava pravo na slobodu izražavanja i internet kakav poznajemo. Što se tiče govora mržnje na intenetu, postoji jedno bitno pitanje, vjerujem da znate dobro da je sloboda izražavanja u Sjedinjenim Američkim Državama zaštićena na znatno drukčiji način nego u EU, a pošto govorimo o web-stranicama i prenošenju informacija, cirkulaciji informacija na globalnom nivou, bitno je postaviti pitanje da li je SAD savršeno sigurno utočište za web stranice koje šire govor mržnje. Navešću vam poznati primjer iz 2000. godine sa francuskim Yahoo-om da vidite da ovo ne mora obavezno biti tako. A u završnim riječima, htio bih predložiti nekoliko zaključaka o tome kako možemo

koristiti Internet kao alat za borbu protiv govora mržnje. Pod naslovom „Neka vrsta magije“ podrazumjevam da smo mi svi pod utiskom da je internet nešto divno i da čini čuda. Pun je novih usluga koje se pojavljuju skoro svaki dan, jednostavno spaja ljude na sasvim nov način i donio je mnoge promjene koje bismo mogli okarakterizirati kao transformativne. Htio bih možda navesti tri takve promjene. Prva, u smislu

osnaživanja pojedinaca, vjerovatno jeste i najilustrativniji aspekt interneta kao alata za demokratsku efikasnost. Jednostavno rečeno, osnivanje medija koji se, barem potencijalno, mogu obratiti čitavom svijetu, nekada je bilo veoma skupo. Više nije, možete to učiniti skoro besplatno na nekim blogerskim platformama, znači to je veoma značajno sa aspekta demokratske efikasnosti. Druga stvar na koju bih htio ukazati jeste evolucija koju je internet pokrenuo u smislu odnosa između mas-medija i njihove publike. Pošto govorim o ovome, htio bih citirati profesora žurnalistike iz New Yorka Jay Rosen, koji je napisao veoma zanimljiv komentar na svom blogu i pročitaču vam pasus koji počinje sa: „Mi ljudi, nekada poznati kao publika“ i nastavlja „Mi ljudi koji smo nekada bili poznati kao publika želimo obavijestiti ljudе iz medija o našem postojanju“. On u ovom tekstu nudi definiciju ljudi koji su nekada bili poznati kao publika. To su ljudi koji su bili primaoci u jednosmjernom medijskom sistemu. Nekada su vladale visoke cijene za ulaz medijskih firmi koje su se takmičile da govore veoma glasno, dok je ostatak populacije slušao u izoliciji, odvojeno jedni od drugih. To on kaže i istina je, takva situacija se promijenila, što predstavlja još jedan aspekt demokratske efikasnosti i značaja interneta u smislu demokratske komunikacije. Naravno, skoro da neme potrebe da navodimo primjere za ovo, internet se pokazao veoma efikasnim alatom za organiziranje društvenih pokreta i takođe, što je bitno za izvještavanje o tim društvenim pokretima. Ako pogledate, na primjer, različite manifestacije od strane „indignants“ ili „indignadas“, u zavisnosti od njihovog jezika, način na koji su to mediji popratili, kao i samoorganizirano praćenje od strane ovih pokreta, veoma je bitno u smislu medijskog prostora. Naravno, ne kažem da je internet na jedan radikaljan način zamjenio stare medije, ali definitivno jeste pogurao, pokrenuo evoluciju u medijskom prostoru. Rekao bih da mi to svi znamo, svi smo tome svjedoci, ali istovremeno to vjerovatno nismo u potpunosti shvatili i još uvijek smo u sred procesa učenja kako se nositi sa internetom. Dakle, internet možda predstavlja neku vrstu magije, možda zaista može činiti čuda, ali to zapravo nije tako, jer on funkcioniра zahvaljujući kompanijama koje njime upravljaju, koje upravljaju infrastrukturom. I zanimljivo je da je pravni okvir koji je razvijen u Evropskoj uniji za podršku razvoju interneta i digitalne ekonomije iz 2000. godine jedna od tajni ekonomskog rasta Evropske unije i ostaće to još dugo vremena, a smatra se veoma bitnim i sa političkog aspekta. Tako da je već godine 2000. te godine postavljeno pitanje kako naći, odnos-

no postaviti pravne okvire koji bi podržavali razvoj glavnih biznisa koji su tada bili potrebni, za access providere i providere za hosting servise. Danas imamo mnoge druge servise kojima bismo se mogli pozabaviti, društvene mreže na primjer. Pravni okviri u EU koji se tiču e-trgovine funkcioniraju na sljedeći način: sve dok jedna kompanija isključivo distribuira informacije, bavi se hostingom i nema uvid u njihov sadržaj, neće se smatrati odgovornom za taj sadržaj. To je jedan zanimljiv alat koji pomaže kruženju informacija, ali ovakav sistem takođe stvara poticaj da se brzo uklone bilo kakvi ilegalni sadržaji, kao što su jasno pokazali eksperimenti koje je proveo Oksfordski univerzitet i jedna holandska NVO. Ovi eksperimenti pokazali su da postoje veoma efikasni poticaji za uklanjanje sadržaja bez istinskog utvrđivanja legalnosti sadržaja, ponekad čak i kada su pritužbe na sadržaje veoma frivolne. Znači, postoji jedna šema za što hitnije uklanjanje sadržaja čim neko ustvrdi da je određeni sadržaj problematičan. A takođe je zanimljivo napomenuti da takva šema privatnim kompanijama daje ulogu sudija. Ko u našem demokratskom društvu može odlučiti da li je nešto protuzakonito? To je tradicionalno misija sudija, a ne privatnih kompanija, a u ovoj šemi to se dešava iz praktičnih razloga. Moj sljedeći slajd. Ovo nećete često čuti od govornika, dakle, nadam se da će vam ovaj slajd biti veoma zbumujući. Pokušao sam ga učiniti što konfuznijim, jer mislim da takva konfuzija dobro odražava stanje stvari u vezi sa takozvanim upravljanjem internetom. Takođe sam htio da spomenem niz pitanja u vezi sa kontrolom interneta o kojima sam govorio ranije. Neću previše ulaziti u detalje o svima njima, ali ono što možemo izvući kao sažetak jeste da je danas glavna tačka na dnevnom redu udruženja civilnog društva i akademiske zajednice iznalaženje načina da se zaštiti sloboda izražavanja na internetu, kao i druga prava, naravno. Ovo je veoma bitno jer struktura interneta kakvog mi poznajemo prolazi kroz jednu zabrinjavajuću evoluciju. Veoma zanimljiva stvar za pročitati na ovu temu jeste Zajednička deklaracija međunarodnih izvještača o slobodi izražavanja objavljena 1. juna 2011. Naravno, možete pročitati informativni list Vijeća Evrope koji možete naći ispred sale, tu imamo bitne dokumente koji govore o tome kako zaštititi online prava. Prvi amandman Ustava Sjedinjenih Američkih Država tradicionalno interpretira Ustavni sud SAD-a kao nešto što štiti rasistički govor. To je dobro utvrđeno, pa se postavlja pitanje da li je moguće ući na stranicu gdje možete pročitati, pogledati takvo nešto iz evropske zemlje, ako ta stranica koristi američki hosting servis, da li to znači da ne možete ništa uraditi po tom pitanju, jer njih tamo štiti zakon. Zapravo, postoji još jedna odredba u američkom zakonu pod imenom Klauzula dobrih Samarićanima. Ova klauzula štiti ISP-ove, Internet Service Providere od odgovornosti, pod sljedećim uslovom - ako uklone sadržaje svojih klijenata iz bilo kojeg razloga, za to neće odgovarati. Dakle, ako neka američka kompanija, američki hosting servis provajder, na primjer, odluči da ukloni određeni sadržaj pošto neko iz Evrope tvrdi da je on iz nekog razloga problematičan, ta kompanija u SAD-u neće odgovarati zbog kršenja ugovora sa svojim klijentom. Ovo znači da ako kombinirate evropsku pravnu šemu i Klauzu o dobrih Samaritancima u praksi, zapravo, možete izvršiti utjecaj na web stranice koje šire mržnju u SAD-u. Potrebno je pronaći način da se izvrši pritisak na neku američku kompaniju da se ponaša u skladu sa evropskim

zakonima, ali ovo djeluje - tako je bilo i u slučaju Yahoo 2000. Možda ste čuli za ovaj slučaj- pri Yahoo djelovala je aukcijska stranica i na toj web-stranici mogli ste naći nacističke predmete i kupiti ih ako ste skloni takvim čudnim fantazijama. Nevladine organizacije iz Francuske pokrenule su postupak pred sudom, a sudija je naložio kompaniji Yahoo da ukloni sve nacističke predmete. Yahoo je tada odbio da djeluje u skladu sa francuskim zakonima, te su se obratili sudu u SAD-u navodeći da je ovaj sadržaj zaštićen prvim amandmanom. Oni su, međutim, imali jedan ogrank u Francuskoj, dakle postojalo je mjesto gdje je francuski zakon mogao izvršiti pritisak, pa se na kraju desilo sljedeće: ne priznavši da je francuski sudija bio u pravu, odnosno da je to bio u pravnom smislu, Yahoo je uklonio problematični sadržaj koji je nestao sa aukcijske web-stranice. Dakle i pored ovih razilaženja između američnog ustava i zakona i zakona o slobodi izražavanja EU, ipak je moguće izvršiti utjecaj na stranice koje sadrže rasistički govor ili druge vrste govora mržnje. Da se vratimo Magiji, odnosno efikasnosti interneta ili uopšte digitalne online komunikacije. Ovo smo spomenuli da bi pokazali da postoje načini da se zakon primjenjuje. Takođe, postoji nešto kad su u pitanju internet i digitalne komunikacije što može poslužiti podizanju efikasnosti promoviranja dobrog govora. S jedne strane, imate prve dvije tačke o kojima sam govorio, ono što bismo mogli nazvati upravljanjem zajednicama, što se zaista razvija kao jedna nova profesija u medijskoj industriji. To znači da kao medijska organizacija, pojedinac sa blogom, NVO ili osoba iz akademске zajednice trebate zainteresirati svoju publiku, trebate s njima redovno razgovarati, objavljivati newslettere, odgovore, napomene, komentare, trebate uistinu, kako oni kažu, upravljati zajednicom, stvoriti osjećaj zajednice i širiti ideje zahvaljujući tom veoma efikasnem alatu. I narančno, mnoge internet usluge veoma dobro podržavaju taj alat i taj cilj. Druge dvije tačke, a to je nešto što je mene veoma iznenadilo kad sam prvi put čitao o tome, jeste zamisao da trebamo razigrati diskurs, učiniti ga zabavnim. Možda ste čuli za „ozbiljne“ igre, za industriju ozbiljnih igara. Radi se o tome da trebate koristiti mehanizme igara radi pospješivanja obuke ili radi boljeg širenja ideja. Na primjer, postoji eksperiment koji se naziva virtualno novinarstvo u kome se kreira iskustvo zatvora u Guantanamu u 3D virtualnoj stvarnosti, što je efikasan način da osjetite kako je biti zatvoren u jednom takvom paklu. Takođe, postoje mnoge igre na platformama poput Facebooka. Ideja o digitalnom društvu, o online društvu, ponekad je veoma iznenađujuća, ali vjerujem da mi ovo društvo moramo dizajnirati i koristiti, ispuniti sadržajima koje mi želimo tamo vidjeti. Znači, trebamo koristiti alate digitalnog društva da bismo širili dobar govor, što vjerujem da predstavlja veoma dobar način za borbu protiv govora mržnje.

Ljiljana Zurovac: Da vidimo kako ovo što smo čuli od doktora Pierre – Francois Decuiria izgleda u praksi. Adis Karadža, glavni odgovorni urednik portala Sarajevo X.

Adis Karadža: Ja sam urednik najpopularnijeg i najstarijeg internet portala u Bosni i Hercegovini, koji egzistira jedanaest godina, s tim da je sa ozbiljnim novinarskim radom počeo u posljednje tri do četiri godine. Internet portal u Bosni i Hercegovini su u posljednje tri godine počeli nicati kao gljive poslije kiše, što je donijelo mnoge pozitvne i negativne stvari o čemu je moj prethodnik govorio. Od pravovremenog

i kvalitetnog informisanja javnosti do govora mržnje koji je opšte prisutan kako na portalima tako na blogovima i komentarima ispod tekstova objavljenih na portalima. Definitivno, nesređena zakonska legislativa dopustila je takvo stanje. Prethodni govornik je naveo primjer kod prodaje nacističke opreme, takvo nešto u Bosni i Hercegovini moglo bi biti sasvim normalno s obzirom da ne postoji zakon koji zabranjuje upotrebu i korištenje fašističkih i nacističkih obilježja. Zbog nesređenih stvari koje se ne tiču konkretno interneta i novinarstva, internet portali mogu koristiti takve slučajeve za propagiranje mržnje i netolerancije. Ali bih, ipak, želio naglasiti da se situacija mijenja u pozitivnom smjeru, evo već tri internet portala u Bosni i Hercegovini postali su članovi Vijeća za štampu. Dakle, kod jednog dijela internet portala, evidentno, postoji želja da se takva situacija promijeni, da se podrede zakonskim i novinarskim normama i da se ponašaju u skladu s tim.

Ja bih se želio baviti još jednom izuzetno važnom temom, to su komentari ispod novinarskih tekstova na internet portalima za koje novinari i urednik ne odgovaraju, ali su doveli internet portale na prilično zao glas. Vjerujem da većina vas prati situaciju, ja samo želim pokazati kako to izgleda s ove strane, tako da kažem, monitora i koliko se govor mržnje izražava kroz komentare na internet portalima. Internet portal Sarajevo X dnevno ima 1,8 miliona učitavanja što na naše stranice, što komentara, što foruma. Samo 50 do 60 hiljada ne odnosi se na komentare što je sada 3 %. Dnevno objavljujemo od 3 do 5 hiljada komentara što je opet samo 30% od svih pokušaja postavljanja komentara na tekstove ispod članaka. U saradnji sa Vijećem za štampu, usvojili smo preporuke koje se odnose na online medi-

je u smislu takozvane cenzure komentara ispod članaka. Postoje automatski filteri koji odmah uklanjaju pogrdne riječi tako da jedan dio psovki i pogrdnih riječi i sve ono što smo uspijeli tokom vremena detektovati i ubaciti u filter ne može više prolaziti. Također smo dopustili našim korisnicima da sami prijavljuju komentare koje smatraju ili govorom mržnje ili neprimjerenim ili uvredama tako da te komentare dobijamo na mail, procijenimo da li su oni pozitivni ili negativni, da li spadaju u govor mržnje i onda ih uklanjamo. U svakom slučaju, svim korisnicima našeg portala naglašavamo da oni snose odgovornost za ono što postavljaju, da uredništvo portala nije odgovorno.

Postoji još jedna bitna stvar, to je akcija koja se provodi u sklopu Vijeća za štampu u Bosni i Hercegovini i u saradnji sa tužilaštvom, sudstvom i policijskim organima, a koja se zove Niste nevidljivi. Većina ljudi ima percepciju da su, kako novinari, tako i ljudi koji postavljaju komentare, nevidljivi, ali oni nisu nevidljivi. Njih je vrlo lako pronaći, putem IP adresa koje oni ostavljaju u svojim komentarima i oni nakon objavljanja uvredljivog sadržaja bilo kakve vrste vrlo lako mogu biti pronađeni. Imamo vrlo česta iskustva sa policijom koja nam, po nalogu suda, traži IP adrese korisnika komentara koji šire govor mržnje i mi im to ustupamo i to se dalje procesira. Dakle, oni nisu niti anonimni niti zaštićeni. Ja sam seproblemom komentara htio baviti vrlo kratko, aprepostavljam da će biti dosta pitanja o tome. To je, nažalost, postalo aktuelnije od sadržaja koji se objavljuju na portalima i na koje, čini mi se, ljudi sve manje i manje obraćaju pažnju upravo zbog ovih komentara koji poslije toga slijede.

Srđan Puhalo: Koliko na jednoj IP adresi može biti računara?

Adis Karadža: Koliko ja znam, te IP adrese su jedinstvene, što znači da internet korisnik koji obezbjedi sebi internet, kod internet provajdera ima svoju jedinstvenu adresu koja se može naći bez nekih većih problema.

Srđan Puhalo: Znači da možda u Ministarstvu ili Vladi ima jedna IP adresa, ili kod mene je u firmi jedna IP adresa, a deset ili petnaest računara.

Adis Karadža: U tim slučajevima, ako se utvrди da IP adresa dolazi iz bilo kojeg ministarstva, mislim da se vrlo jednostavnom istragom opet može utvrditi ko je u datom trenutku koristio taj računar, IP adresu i ostavio negativan komentar.

Dr. Pierre- Francois Docquier: Samo da kažem nešto u vezi sa pitanjem IP adresa. Definitivno ih možete dijeliti, na primjer ako koristite wi-fi router, IP adresa može se distribuirati mnogim kompjuterima. Takođe, ako koristite usluge internet kluba, trag će ostaviti IP adresa internet kluba, a ne jedne osobe. Dakle, mnogi korisnici mogu koristiti jednu te istu IP adresu u različito doba dana, tako da to jeste način da upratite jedan kompjuter, ali ne obavezno i jednu osobu. Kada provodite pravni pritisak na toj osnovi morate biti veoma oprezni ko je koristio adresu.

Adis Karadža: U svakom slučaju, bilo je slučajeva koje smo mi pratili. Imali smo, na primjer, hakerski napad na naš portal, a istragom tužilaštva i policije, počinjeni su pronađeni iako su koristili internet iz internet kafića. U svakom slučaju, ako postoji dobra volja da se ti ljudi identifikuju, mislim da se to može uraditi.

Ljiljana Zurovac: Ovo su praktične stvari. Glavni i odgovorni urednik Sarajeva X Adis Karadža iznio je probleme i podatke i ono što su samoregulacijske metode skidanja uvredljivih sadržaja i sadržaja govora mržnje. Može se, ako postoji dobra volja, to je zaključak. Zato je samoregulacija, zapravo, mnogo primjenjivija na internet portale nego regulacija, omogućava slobodu izražavanja, ali definitivno može da riješi neke probleme kroz samoregulativu, uključujući i posjetitelje i ono što su negativni i loši sadržaji. Mi insistiramo i u okviru alijanse nezavisnih Vijeća za štampu u Evropi, da profesionalni sadržaj mora biti striktno odvojen od sadržaja koji postavljaju komentari i to ne isključuje, ipak, odgovornost urednika za ono što se događa na njegovom

web portalu. Vijeće za štampu Bosne i Hercegovine je prošle godine, u skladu sa od-lukom velike većine ili svih Vijeća za štampu u Evropi, preuzele tu, uslovno rečeno, misiju uvođenja samoregulacije na interenet portale. Adis je pomenuo da imamo tri člana, ali ima jako puno zainteresiranih portala koji hoće da budu članovi Vijeća za štampu. Međutim, naš Upravni odbor je postavio vrlo striktne uvjete ko može biti član Vijeća za štampu pošto mora imati impresum, glavnog i odgovornog urednika, profesionalne novinare itd. Ne može biti One man show ili nepoznati vlasnik i postavljač sadržaja, ne može biti NGO, portal ne može biti u vlasništvu političke partije. Međutim, to nikako ne znači da ne primamo žalbe i da ne reagiramo na ono što je postavljeno i na ono što se objavljuje na svim web portalima. Dobijamo i jako puno žalbi građana na pisanje na internet portalima što je jako dobro. Da čujemo sada kako to izgleda iz ove socijalno-psihološke sfere i sagledavanja stvari i reagiranja sa NGO nivoa u borbi za slobodu izražavanja, slobodu govora ali i naravno protiv govora mržnje. Srđan Puhalo, psiholog i vrlo poznati aktivista za građanska prava iz Banja Luke.

Srđan Puhalo: Meni je blog jako važan. Naime, mene su „skinuli“ iz jednih dnevних novina jer sam im bio dojadio sa čačkanjem nekih stvari koje ne bi trebale da se čačkaju i zato je meni važno i korisno što su mi neki portali, odnosno neki ljudi, omogućili da kažem svoje mišljenje, a da pri tome ne zavism ni od gazda ni od oglašivača niti od bilo koga, znači to je jedna stvar koja je vrlo važna. Druga stvar, jedan komentar na ono što je rečeno ovdje da su Arkan i navijači otišli u Hrvatsku, oni nisu otišli, njih su poslali. Znači, to je dijametralno suprotno. I sugestija organizatorima za neke buduće skupove, možda bi se mogao ostvariti livestrim pa da ljudi iz Banja Luke, Zagreba, Beograda mogu da prate sve ovo, da daju svoje komentare, da pitaju, dakle, da se ne ograničimo samo na ovu salu.

Ljiljana Zurovac: Hvala, evo Vijeće Evrope je čulo sugestiju.

Srđan Puhalo: Ono što se stalno provlači kroz čitavu priču, to su neki stereotipi i predrasude koje su negdje u korjenu govora mržnje. Ono što je veoma važno je da znamo da u svakom stereotipu, u svakoj predrasudi, postoji zrnce istine. Jer da to nije tako, ti stereotipi nebi bili održivi. Recimo, nama se svima sviđa kada kažu da su Bosanci duhoviti, da su Beograđanke lijepе, da su Spličanke zgodne i to su ti pozitivni stereotipi koji, kad ih svedete na obične primjere, imaju mnogo izuzetaka. Isto tako, kad neko kaže da su Romi prljavi, Romi su ovakvi, vodite računa da to nije stereotip od pet dana i da je to stereotip koji se dugi i dugi godina održava i da se upravo zato održava što postoji zrnce neke istine u svemu tome za šta se ljudi kače. Znači, ovo nije afirmacija niti rasizma, već da razjasnimo neke mehanizme. Ono što je također važno da mi bez stereotipa i bez predrasuda ne bi mogli živjeti. Znamo da su Italijani vatreći, pa ćemo vidjeti da li se to uklapa u taj naš stereotip, da su Finci malo hladniji itd. Ne možete funkcionišati bez stereotipa, to su neke prečice koje vam omogućavaju da svakodnevno funkcionišete. U protivnom, po cijeli dan ćete sjediti i razmišljati da li je gospođa u prvom redu klasična žena po svim stereotipima ili ima nekih izuzetaka. To je nešto što moramo imati u vidu i po tome se Bosna i Hercegovina i Bosanci i

Hercegovci uopšte ne razlikuju od bilo kojeg čovjeka na planeti. Nedavno sam radio jedno istraživanje sa srednjoškolcima i pokazalo se da, što se tiče kolektiviteta u Bosni i Hercegovini, mi smo savršeno stereotipni. Znači, Hrvati su pedantni, čisti, podmukli. Bočnjaci su podmukli, to je kako ih drugi opažaju. Srbi su ratoborni, svađalice, ponosni. A kad percipiraju svoju

etičku grupu onda dolaze do izrađaja pozitivne stvari, mi smo savršeni, pošteni, čisti, uredni i poprilično neshvaćeni. To na kolektivnom planu savršeno funkcioniše. Zatim sam ih pitao da procijene koja im je djevojka lijepa od jedan do pet, a onda sam tim djevojkama davao etnička imena, pa je u Mostru najljepša bila Bošnjakinja, druga je bila Srpskinja, treća je tek bila Hrvatica. U Sarajevu je prva bila Srpskinja pa onda Hrvatica, pa Bošnjakinja. U Banja Luci je bila Bošnjakinja, Hrvatica pa Srpskinja. Šta je bilo, šta smo na kraju dobili? Možete vi neku djevojku nazvati kako god hoćete, ona je lijepa i ljudi ne mijenjaju mišljenje zbog imena. Na tom nekom individualnom planu svi ti stereotipi koje mi imamo u grupama, kolektivitetima, padaju u vodu i kad se ljudi iz Bosne i Hercegovine negdje međusobno sretnu, nema tog animoziteta kakav imamo kad percipiramo cijelu grupu. Morate se dobro paziti jer te generalizacije sa stereotipiima i predrasudama, nekad obeshrabre ljudе, a to ne bi trebalo da bude tako.

Sad se vraćam na internet. Ja sam bloger jednog internet portala Frontal.ba, koji je prije bio Frontal.rs i reklamiraо se kao prvi ćirilični portal u BiH, išao je skroz desno. Svašta se tu moglo pročitati, ali meni je bila poenta- zašto da pišem na nekom portalu gdje će samo meni klimati glavom. Ima takvih portala koji su, da kažem, ljevičarski, politički korektni, proevropski. Mislim da to uopšte nije interesantno. Zašto vam ovo govorim? Zato što ih je moje pisanje strašno iritiralo i onda ste mogli čuti komentare tipa- on je sorošovac, štiftugovac, rekomovac, to je onako bila najteža uvreda. Bio je jedan ovakav komentar u kome se kaže: „Danas sam ga vido na pješačkom prelazu, žao mi je što nisam malo brže vozio“. Po meni, nije to govor mržnje, ja to nisam uopšte tako doživio ali čini mi se da jedino to ima smisla jer ja pokušavam da izbacim tu ekipu iz njihovog ležišta jer oni idu na sajtove i čitaju novine da potvrde svoje mišljenje. A moje mišljenje ih, ustvari, pokušava da izbaci iz tog ležišta i da možda sagledaju to mojim očima. Što imaš više komentara, što je veća ta polarizacija, veća je i čitanost tog portala i to morate imati na umu. Prvi, drugi, treći iskomentarišu vaše pisanje i onda se dešava da se od jedanaestoga oni međusobno svađaju. To je neka dinamika na internetu koja je vrlo interesantna. Moja politika je jasna, ja ne odgov-

aram na njihova pitanja, jer ja što sam imao, ja sam napisao i ne ulazim sa njima u konflikt. Prvo što mislim da bolje znam neke stvari od njih, a drugo što mi to prosto oduzima previše vremena.

Još nešto. Vi imate Facebook, imate Twitter kao neke nove društvene mreže koje su strašno interesantne. Facebook je, recimo, za onaj srednji sloj dok je twitter, barem u Bosni i Hercegovini i regionu, pomalo elitistički. I to vam daje veliku mogućnost da djelujete kako god hoćete, s desna, s lijeva, afirmativno, kritički. U svakom slučaju, to je oružje koje je danas veoma moćno i biće sve moćnije i u Bosni i Hercegovini. Ono što je takođe važno, interneta ne bi bilo da nema interaktivnosti, onoga trenutka kada vi ubijete interaktivnost između mene za računaram i onoga što je nešto napisao na portalu, internet će umrijeti. I zato sad problematizujem jake, oštре, rigidne zakone koji će to sprječavati. Prosto se bojam da tu postoji želja da se ograniči ono malo slobode koju nemamo u klasičnim medijima. Ja sam protiv toga jer ako je iko u Bosni i Hercegovini danas subverzivan, subverzivan je internet. Zašto to govorim? U Bosni i Hercegovini radija, televizije i novine kontrolišu političke partije, kontrolišu tajkuni i kontrolišu oglašivači. Novinari vam fino kažu- mi ne možemo da pišemo protiv neke telekomunikacione firme zato što se ona oglašava u našem mediju. Nema veze što vidite da ta kompanija nešto loše radi. U Republici Srpskoj imate novine koje kontrolišu tajkuni, u stvari, imate novine koje kontroliše Milorad Dodik i imate novine koje se kontrolišu iz Srbije. Ostalo više nema. U Sarajevu imate dva tajkuna koji kontrolišu jedan drugog i tamo se bore. Prosto, bojam se da tu nema slobode za nekoga ko možda drugačije misli ili ko hoće da kritikuje nekoga ko to zasluzuje, a prosto nemate medij, kanal gdje to možete reći. Ono što je važno recimo, za Republiku Srpsku je da internet portali još nisu mediji i država ih, odnosno entitet Republika Srpska ih još uvijek nekako ostavlja na miru. Niti ih potkupljuje, niti se reklamira, niti im pomaže. A znamo da su silne pare date medijima u Republici Srpskoj i da je to jedan od suptilnih načina da se kontroliše ko, šta i kako piše. U svakom slučaju, internet portali su, trenutno, najsubverzivniji mediji u Republici Srpskoj kao i u cijeloj BiH. Evo primjera. Nedavno je Skupština grada Banja Luke krenula da pravi parkiralište na mjestu koje je bilo atomsko sklonište, ali su tu djeca napravila neko svoje igralište i to su svi znali. Ljudi koji tu žive su se pobunili ali je prva informacija došla sa internet portala Buka u Banja Luci, a onda su je preuzeli Sarajevo x i drugi portali. Oficijelni mediji čute ali poslije nekoliko dana niko više nije mogao da ignoriše tu informaciju zato što je priča krenula. Pravi se Facebook grupa sa nekih 980 ljudi, priča kreće, prihvataju je klasični mediji i priča se objavljuje u mainstream medijima. Organizira se sastanak građana sa gradskom vlašću koja kaže: «Pa nemojte da se bunite, nismo mi to znali, napravili smo igralište i molim vas ne kontaktirajte medije». Ja sam otisao na sajt Gradske skupštine, uzeo mail-ove svih gradskih poslanika, prebacio to na Facebook i kažem- ljudi, pišite im. Ja ne znam da li je neko pisao i šta, nije mi važno, ali u jednom trenutku me zovu ovi što su se pobunili i kažu: "Nemojte više, molim vas". A ja sam samo napisao: „Ljudi, slijedeće godine su izbori, pazite šta radite“, i poslao im dva linka da ljudi neće parkiralište nego hoće igralište. Ja mislim da je to nešto najkulturnije i najdemokratskije. Znači, nije bilo psovanja, nije bilo vrijeđanja,

nije bilo ništa. Hoću da vam kažem koliko su portalni i internet moćna stvar kada se pravilno koriste.

A sad se vraćam na govor mržnje. Postoje dva problema sa portalima. Prvo, najveći broj portala preuzima stvari od drugih agencija i prosto nema vremena i nema ljudi da to provjerava jer nemaju para da bi mogli imati svoje novinare koji bi istraživali i druga stvar je govor mržnje, uglavnom, kao reakcija na neki tekst i svi se, nekako, na to koncentrišu. Ali ako čitate, recimo, blogove Rajka Vasića, to je školski, enciklopedijski primjer govora mržnje, nema nikakvih drugih komentara, on je solo igrac. Ko hoće da ga čita-čita, ko neće-neće. Dakle, imate problem samostalnih blogera koji ni od koga ne zavise, zakupe neki domen i pišu. Sad se vraćam na ove komentare i kako se to može kontrolisati? Neko stavlja napomenu da ako budete pisali to i to, biće vam izbrisano, ili to administratori filtriraju ili programi koji imaju neke kritične riječi. I na kraju, imate jedan mehanizam da prijavite sebe što znači da ostavite mail adresu što vam omogućava da komentarišete.

Ljiljana Zurovac: Postoji veoma jednostavna opcija - ako neko klikne na ikonicu, on ide kao mail.

Srđan Puhalo: I to znači da postoji neki limit. Deset klikova, govor mržnje, gotovo. A to nisam vidio na mnogim portalima. Još nešto, govor mržnje na portalima ne moramo uvijek shvaćati kao loše. Možda je to jedan dobar ventil da narod kaže svoje mišljenja jer ne može preko poslanika, ne može preko političara, ne može preko novina, preko TV-a i radija. Šta mu preostaje? Internet. Dakle, možda možemo razmišljati o tome kao izduvnom ventilu koji smanjuje pritisak unutar društva time što ćemo reći neke stvari koje ne možemo i ne smijemo da kažemo bilo gdje drugo. Naravno, postoji granica koja treba biti jasna i koja se ne smije prelaziti.

Bissera Zankova: Željela bih dati jedan komentar i postaviti pitanje. Internet, očito, mijenja čitav medijski prostor kao i naše živote, mijenja naše navike i percepciju te naše vještine učešća u diskusiji. Način na koji se vode debate na internetu takođe se mora promijeniti. Smatram da moramo posjedovati nove vještine, moramo biti pismene osobe i biti spremni za debatu na internetu, za izražavanje naših stavova. Mislim da je čitav sistem tradicionalnih medija organiziran tako da se oslanjam na nekog drugog da usmjerava debatu. Mi se, recimo, oslanjam na profesionalne novinare, urednike, dok ste ovdje na Internetu prepušteni sami sebi kada učestvujete u debatama, ostavljate komentare, kada posjećujete portale i blogove. Dakle, moje pitanje glasi: šta biste preporučili kao najbitnije u smislu medijskog obrazovanja i medijske pismenosti danas i šta biste preporučili fakultetima žurnalistike, novinarskim obukama, šta je bitno?

Dr. Pierre-Francois Docquir: Dvije stvari mi padaju na pamet kao reakcija na vaš komentar i pitanje. Kao prvo, mislim da nije tačno da smo sami na Internetu, novinari nisu iščezli i to je veoma dobro. Dešava se, znači, sljedeće: imamo nešto novo, nešto što je veoma teško shvatiti i čime je teško upravljati, snači se u njemu, ali mi zaista nismo sami tamo, postoje institucije, tradicionalni mediji, univerziteti, znači, dosta se promišlja o tome kako Internet funkcioniira. Vjerujem da jeste tačno da svи

prolazimo kroz proces učenja o tome kako ti novi mediji funkcioniraju. To je jedna stvar. A što se tiče medijske pismenosti, to je sigruno najbitnije polje iz oblasti medija danas. Potrebno je učiti kroz praksu, ne tako što ćemo čitati o Twitteru i Facebooku u knjigama i člancima, već tako što ćemo ih koristiti i zauzeti jedan kritički pristup tim medijima. Dakle, ne tako što ćemo samo otvoriti Facebook profil i redati slike po njemu već trebamo i razmisliti o tome kakva prava ustupamo Facebooku na svoje slike, ko će to kontrolirati, ko može vidjeti te stvari. Znači, potreban je jedan kritički pristup prema novim medijima, ali najbolji način da se nauči jeste kroz praksu.

Srđan Puhalo: I ja bih nešto dodao. Obično ljudi više čitaju nego što komentarišu ali imate frikove koji sve živo komentarišu i s vremenom, prosto, upoznate njihovu ličnost, njihov stil pisanja, način izražavanja i onda dođe do samoregulacije. Recimo, kad on nešto napiše, neko drugi kaže, daj skrati, nemam vremena da te čitam toliko ili molim te daj jednom prokomentariš nešto pozitivno jer stalno nešto kritikuješ, i onda vidite kako imate jednu samoregulaciju između komentatora. Ne znam kako je to kad imate 1000 ili 5000 komentatora ali kod nas je još uvijek malo tržište i relativno mali broj korisnika tako da se oni među sobom kreću, poznaju, prave se koalicije itd. I prosto, oni međusobno sami regulišu stvari unutar te komunikacije.

Ljiljana Zurovac: Hvala puno za promociju samoregulacije na internetu. Što se tiče edukacije i toga šta se može uraditi, reći ću da Vijeće za štampu već nekoliko godina ima školu medijske etike za studente iz Bosne i Hercegovine u kojoj se obrađuju i programi koji se tiču internet novinarstva, on line novinarstva i etike na internet novinarstvu. Ove godine imaćemo više od 50% programa o internet novinarstvu, on line medijima i socijalnim medijima. Također već nekoliko godina radimo program Media literacy koji je fokusiran na razvoj medijske pismenosti u srednjim školama u Bosni i Hercegovini. Postoji interesovanje kod mladih generacija, ali i kod njihovih profesora da ih se educira u nečemu što je potpuno novo, a što je već uvelikо sastavni dio njihovog života.

Helena Mandić: Željela bih da podsjetim na nešto o čemu nismo puno govorili, a to je način isporuke ovih sadržaja. Kad je u pitanju regulacija i tradicionalni elektronski mediji, znači radio i televizija, vi možete birati između kanala ali u biti kad uključite televizor, svi ti sadržaji su vama u kući. Kad koristite internet, vi tražite sadržaj i to je ono osnovno, to je ono gdje ne smijemo ograničiti slobodu izražavanja. Rajko Vasić piše zastrašujuće stvari, ali ljudi idu direktno da čitaju. On ne poziva toliko na nasilje ali ima dosta netolerancije i uvredljivih stvari. Kad ćemo doći u situaciju da se anonimni komentatori zaista nađu u fizičkom svijetu i da proizvedu nekakve negativne posljedice. I mislim da je to nešto zbog čega je internet i manje regulisan.

Srđan Puhalo: Najveći broj ljudi ne traži puno već imaju neke stranice koje su odabrali i na koje idu. Drugo je kad radite neko istraživanje pa tražite literaturu. Ja se slažem da svako ima pravo da kaže što želi ali kako skrenuti pažnju javnosti, kako senzibilizirati javnost da postoji neko ko kroz svoje tekstove spušta cijenu života homoseksualaca, pripadnika drugih etničkih grupa, neistomišljenika. To je ključno, a to očekujem od novinara, samoregulaciju. Ne od mene koji ću prijaviti to već kako

ukazati da na činjenicu da postoje ljudi koji pripremaju teren da sutra, ako prebiješ nekoga, nemaš grižu savjesti.

Iona Avadani: Kao prvo, želim čestitati Pierre Francoisu što je uveo u diskusiju koncept igre. Bitno je da profesionalaci, nastavnici i profesori eksperimentiraju, da se igraju, da otkriju zabavne aspekte u novim medijima. Pošto, ako pogledate šta se dešava danas u srednjim školama u Rumuniji vidjećete puno programa o opasnostima Interneta, ali jako malo o tome kako ga kreativno koristiti, na jedan zabavan način, a da se učine prave stvari. Jedno od pitanja bilo je kako možemo podići svijest o tome šta se odvija na internetu, o dobrim i lošim stranama. Veoma jednostavno, u školi učimo djecu da čitaju, pišu i rade matematiku, podučimo ih onda i onome što je bitno braniti na Internetu – ljudsko dostojanstvo, istinu, balans, iskrenost, vrijednosti koje nisu važne samo u kontekstu novinarskog etičkog koda. Ovo su osnovne ljudske vrijednosti, dakle hajdemo njih braniti. Što se tiče ružnih komentara na Internetu, postoji jedan koncept u američkoj jurisprudenciji pod nazivom „jasna i prisutna opasnost“. Sve dok ne možemo ustanoviti postojanje jasne i prisutne opasnosti da se ružan govor i pretvori u istinsku prijetnju nečijem životu, nemojmo paničiti. Inače samo dajemo na značaju onima koji traže svojih 15 minuta slave. Ovdje u igru ulazi civilno društvo, jer se krivično gonjenje zbog primjera ovakvog govora inicira na osnovu nečijih pritužbi, nekoga koga su ovi komentari povrijedili. Inače, ako se niko nije uvrijedio, neka ih.

Dušan Babić: Smatram da je, nakon masakra kojeg je počinio Andres Brevik, sazrelo uvjerenje da bi trebalo stalno raditi monitoring jezika mržnje. U tom kontekstu ja bih sugerisao da mi ovdje u regionu napravimo jedno podrobnije istraživanje o dometima jezika mržnje. Ukratko, da se uz podršku Savjeta Evrope, OSCE-ovog odjela za medije i slično, radi istraživanje o dometima jezika mržnje i širenju duha netolerancije putem interneta.

Srđan Puhalo: Ja se izvinjavam, ali šta čete ako dobijete da sam ja za nekog rekao da je rasista, je li to jezik mržnje?

Dušan Babić: Internet ne može biti neregulisan medij, to je definitivno i preovladava uvjerenje i u Savjetu Europe i Europskoj komisiji da ono što je nelegalno u tradicionalnim medijima, mora biti nelegalno i na internetu.

Helena Mandić: Ono što je ilegalno u ovom fizičkom svijetu je ilegalno i na internetu. Dakle, govor mržnje na internetu, ako je zaista govor mržnje, on je raspirivanje vjerske i nacionalne mržnje. U našem slučaju imamo pozive na terorističke aktivnosti, o pedofiliji da ne govorim. Znači, ono što je zabranjeno je zabranjeno, oko toga nemamo sumnje. Ja se slažem da je ovo korisna inicijativa da raspravljamo o dometima govora mržnje. Međutim, ono što ja mislim da je važnije je pitanje šta je dovelo do porasta takvih komentara, pogotovo kod mladih ljudi? To je ono što mene plaši. Ova potpuna moralna erozija, potpuna erozija svih vrijednosti u društvu. To su one stvari koje moramo identifikovati i protiv kojih se moramo boriti.

Natalija Bratuljević: Meni je ovo, lično, jedan od najzanimljivijih delova konferen-

cije zato što je nešto o čemu se nedovoljno raspravljalo i o čemu nedovoljno znamo. Dakle, postoji odgovornost, ako imate registrovan medij, web platforma je prosto još jedna platforma tog medija i vi ste odgovorni za sadržaj koji se pojavljuje тамо uključujući i komentare. Naravno, то moderiranje komentara je nešto što je, kako bi se reklo, ongoing diskusija šta je najbolji model. Ali ako sebe smatrate profesionalnim i kredibilnim i obraćate se javnosti na određeni način onda ćete itekako obratiti pažnju na ovo. Meni se najviše sviđa kombinacija moderiranja i ovog community menadžmenta, ali kad ćemo baš doći do toga, to ćemo da vidimo.

Jedna cela platforma koja nedostaje ovde jesu društvene mreže. Zbog nedovoljnog poznavanja stvari, poput medijske pismenosti, standarda i prava i slično, često korisnici jedni drugima narušavaju prava. U tom kontekstu, govor mržnje možemo da posmatramo kao, slikevito rečeno, grupu buba švaba koju vi u jednoj zgradi hoćete da isterate pa zaprašite jedan stan, a oni pređu u drugi. Sljedeća stvar je taj, da kažem, identitet korisnika na internetu. Ono što je velika vrednost je, istovremeno, jedna da tako kažem, stvar za koju ne možemo da se izborimo, a propala IP adresa danas online postoji najmanje 10 malih softvera koje možete besplatno da download-ujete da vam sakriju IP)????). Sam vaš identitet može da bude sakriven.

Vezano za ovo što se dešavalo u Norveškoj, trenutno se u Švedskoj vodi diskusije u koju su uključene tri najveće dnevne novine koje imaju najposećenije sajtove, forume i komentare. Te novine su rešile da smisle način kako će da moderiraju sadržaje koji, možda, nisu eksplicitni govor mržnje ali je to takozvana opasna siva zona. Tražeći načine da to ograniče, jedan od predloga je bio da se svi korisnici registruju ili da imaju registrovan profil na Facebooku ili nekoj dugoj mreži, što je opet absurdno, jer, na neki način, ograničava mogućnost vaše anonimnosti na internetu. Ja sam od onih što misle da korisnici i dalje treba da budu anonimni, a da je odgovoran onaj koji je zadužen za taj sajt odnosno za ono šta se prenosi. Na Huffington postu je to odlično regulisano jer vi dobijete informaciju tačno koliko vremena će da prođe pre nego što vaš komentar bude ili prihvачen i objavljen ili ne. A onda i drugi čitaoci glasaju koliko ste bili dobri u svom komentaru ili niste bili dobri u svom komentaru. I zaključna stvar vezano za ovo što je Pierre- Francois Docqueir rekao. Mi, uglavnom, govorimo o medijima ali ako imate NN lice Paja Patak koji će da registruje svoj sajt u Americi i da poziva na nasilje, diskriminaciju i ostalo, na koji ćete način i kojom brzinom to da regulišete. To je sada potpuno novo pitanje.

Adis Karadža: Naša praksa pokazuje da oni u stvari i ne pokušavaju sakriti svoj identitet. Možda misle da su zaštićeni, pa onda zaista otvoreno govore. Ali, postoji nekoliko vrlo jednostavnih programa koji će pokazati odakle dolazi IP adresa, pa je interesantno, recimo, vidjeti da ljudi iz Parlamenta ostavljaju vrlo gnušne komentare, ima ljudi iz Strasbourg-a, iz međunarodnih organizacija koji se, također, javljaju i ostavljaju užasne komentare. To je vrlo interesantno. Nažalost, mi to posmatramo vrlo periodično. Recimo, posvetimo se tome kad imamo neki veliki problem pa se nas nekoliko potрудi da to ispita. Imate ljudi koji, možda će to sad ružno zvučati, dolaze iz, recimo, Republike Srpske iz mjesta u kojima žive većinski Srbi, u kojima možda

nema ni jednog Bošnjaka ili Hrvata, a koji se tako predstavlja da bi izazvali diskusiju. Ili recimo ljudi iz Federacije koji žive u sredinama u kojim gotovo sigurno ne živi ni jedan Srbin, ali se predstavlja tako da bi potakli nekakvu diskusiju. Većina njih se uopšte ne krije, niti se pokušava sakriti. Kolegica iz Rumunije je govorila da ne treba paničiti unaprijed. Bojim se da će biti prekasno kada se već nešto desi. Imali smo komentatore ispod tekstova o nasilju nad životinjama. Ako objavimo da se desio slučaj nasilja nad životinjama, oni vrlo brzo otkriju identitete te osobe, znaju ko je, znaju gdje živi, nađu Facebook profil, postave Facebook profil, nađu broj telefona i počnu napadati. Imali smo slučaj dječaka koji su pustili Pitbulla na nekog nemoćnog psa latalicu. Vrlo brzo su im u komentarima otkrili identitet i počeli prijetiti njima i njihovim porodicama. Huffington post ima kapacitete da to riješi na takav način. Mi, nažalost, nemamo kapaciteta. Ali generalno želimo, Sarajevo-X ispred kojeg govorim, da se to definitivno reguliše, s tim da vodimo računa o tome da ne stavimo totalnu cenzuru, da dopustimo slobodu govora.

Maja Gregurić: Osvrnuću se na ovu studiju (Hate Speech - Background Paper) i navode na drugoj stranici. Od tri primjera, jedan se odnosi na izvještavanje bugarskih medija o Romima, a dva primjera se odnose na hrvatske medije, na jednu izjavu o Srbima i o Makedoncima. Nadam da je ovdje netko iz Vijeća Evrope prisutan. Naime, nema izvora, koji je to medij, da li je to tiskovina ili je to internet ili je to televizija i koje godine je objavljeno. Imam osjećaj da su te dvije izjave izvučene iz istog konteksta. Baš od tri izjave, dvije su kako Hrvati, dakle, vide Srbe, odnosno Makedonce. Ali, recimo da je to manji problem. Veći je to što se ne navodi izvor niti kada su te izjave dane. Tako da ja apeliram na kolege koji rade u Vijeću Evrope da se, u principu, malo povede računa o vjerodostojnosti. Jer inače to sve može ispasti pretenciozno.

Lejla Dervišagić: Vi ste vidjeli ko je radio tu studiju, dakle nisam ja, ali budući da dolazim iz Vijeća Evrope, ja naravno, prihvatom vašu sugestiju da to provjerimo. Ja ne znam odakle su uzeti primjeri i iz koje su godine, ali mi ćemo provjeriti. Sumnjam da izvori nisu provjereni, samo što ih, eventualno, treba navesti.

Ljiljana Zurovac: Navođenje izvora je, naravno, važno. Kada, gdje, šta- to je ono što je naš posao. Bavimo se činjenicama i hvala za sugestiju. Provjerićemo i ostale tekstove prije nego ih budemo sabrali u bilo kakvu stampu.

Suad Karamustafić: Ja sam Suad Karamustafić, video novinar. Imao bih pitanje za gospodina Karadžu koji je spomenuo da administracija portala može detektovati identitet komentatora određenih članaka, odnosno onoga što Sarajevo X objavi. Da pitam da li je to kršenje instituta privatnosti, koji je vjerovatno omeđen, odnosno uokviren nekim zakonom? Jer znam da je otkrivanje identiteta Facebook profila i IP adrese omogućeno jedino uz nalog tužilaštva. To zaista znam iz privatnog slučaja.

Adis Karadža: Možda ja nisam baš najbolje pojasnio, Tužilaštvo može dobiti tačno ime, prezime, identitet onoga ko je ostavio IP adresu. Ja sam htio da kažem da je IP adresa nama vidljiva, što ne znači da mi znamo ko stoji iza nje. Da okvirno znamo, možemo zaključiti da li je to provajder, da li je to, npr. BH Telecom, da li je to neki kablovski operater i koja je to, približno, lokacija. Kad otkrivamo IP adresu, ne

možemo definitivno znati ime i prezime, ali opet kažem tužilaštvo i policija mogu bez većih problema, uz jedan sudski na-log, doći do toga.

Pierre-Francois Dequir: Samo na brzinu da komentiram – istina je da ostavljamo puno tragova iza sebe kada koristimo Internet, a da toga, vjerovatno, nismo ni svjesni. Znači, ako vodite web-stranicu, znate puno stvari o ljudima koji je posjećuju, čak i stvari koje su sasvim nezanimljive, međutim imate puno podataka o vašim korisnicima. Dakle, jedan dio kampanje posvećene medijskoj pis-menosti i tome šta možemo uraditi na Internetu mogao bi se sastojati od toga da naučimo kakve to tragove ostavljamo iza sebe, jer postoje tehnički načini da ne ostavimo nikakav ili skoro nikakav trag kada surfamo na Internetu.

Ljiljana Zurovac: Želim da najavim da će, vjerovatno u drugom djelu mjeseca marta, Vijeće za štampu u Sarajevu organizirati regionalni odnosno internacionalni seminar, upravo o internet portalima, etici izvještavanja i user generated contents-u pa će biti sloboda poslati vam poziv jer mislim da je ovo vrlo zanimljivo.

Bissera Zankova: Kolega Babić je predložio monitoring za ovaj region kako bi se došlo do nekih zaključaka na osnovu kojih bi se donijele odluke o politikama, a možda i novi zakoni. Međutim, predložila bih onima koji još nisu pročitali novi izvještaj OSCE-a koji je prije pola godine pripremljen na osnovu odgovora na upitnik koji je poslan svim članovima ove organizacije, da to učine. Izvještaj je usvojen u julu, a zaključci ovog izvještaja ukazuju da je Internet prostor vjerovatno i odveć reguliran, da na Internet stavljamo ogroman regulatorni teret. Zato bismo mogli izgubiti pravo na slobodu izražavanja na Internetu, sve ove regulative koje namećemo mogле bi naškoditi slobodi govora. Razmislimo o ovome i pogledajmo zaključke ovog izvještaja, neki su od njih zaista veoma zanimljivi. Profesor Akdeniz, autor ovog izvještaja, na primjer predlaže da se ne koristi samo jedna vrsta zakona, odnosno regulativa za reguliranje, recimo, pornografije, govora mržnje i drugih vrsta govora u online i offline prostoru. Razmišljajmo u tom pravcu. Mislim da su neki od zaključaka izuzetno zanimljivi i, ako se slažemo da je samoregulacija najvažniji alat za poboljšanje rada medija i profesionalni rad, zašto tražiti monitoring za ovu oblast? Mislim da je razmjena na-jboljih praksi puno bolja opcija i slažem se da se trebamo ujedniti oko ljudskih vri-jednosti i njihovog ukorijenjivanja. Posebno je bitno od najranijih dana podučavati o ovim vrijednostima te na Internetu neprestano podsjećati na vrijednosti za koje se zalažemo. A što se tiče igara i kako podučavati djecu da od najranijeg uzrasta rade na Internetu, kako ih sposobiti, ponovo bih vam predložila da odete na stranicu Vijeća Evrope. Postoji jedna takva igra na Internetu namijenjena maloj djeci kako bi oni od najranijeg uzrasta stekli vještine i znanja o Internetu. Tako da mislim da bismo trebali

djelovati u ovom pravcu i uložiti zajedničke napore objedinjeni našim zajedničkim vrijednostima.

Ljiljana Zurovac: Već smo došli do kraja ove odlične diskusije. Hvala panelistima na posljednjoj diskusiji, imamo još samo završne riječi. Borka Rudić generalna tajnica Udruženja BH novinari i Lejla Dervišagić programska savjetnica Odjela za medije generalne direkcije za ljudska prava i vladavinu zakona Vijeća Evrope.

Borka Rudić: Pokušaćemo da sumiramo sve ono što smo govorili tokom trajanja međunarodne Konferencije o sprječavanju govora mržnje u području jugoistočne Evrope. Ja vam se najtoplje zahvaljujem na vrlo dobroj pripremi svih predavanja, jako dobroj diskusiji i vrlo otvorenoj debati. Bilo je jako dobrih prijedloga, ja sam pokušala da sažmem ono što smo govorili u ova dva dana i na kraju ću vam dati draft zaključaka sa molbom da ih pogledate, dodate svoje prijedloge kako bismo mogli imati konkretnе zaključke ove konferencije. Prije zaključaka, zamolila bih Lejlu Dervišagić da vam se zahvali u ime organizatora Konferencije.

Lejla Dervišagić: I ja bih prvo da se zahvalim Udruženju novinara Bosne i Hercegovine i Vijeću za Štampu, koji su bili suorganizatori ove Konferencije koju je finansiralo Vijeće Evrope. Kao što znate, Konferencija je regionalna, a izabrali smo Sarajevo zbog svima poznatih razloga, zbog čiste simbolike. Međutim, govor mržnje je, nažalost, prisutan ne samo u čitavoj regiji, ne samo u čitavoj Evropi, nego u čitavom svijetu, sa sve većom i većom tendencijom porasta. Zašto zaključci ove Konferencije mogu biti usmjereni ka ideji da se na području zemalja iz regije napravi nešto što bi, eventualno, moglo pomoći čitavoj Evropi, odnosno čitavom svijetu. Nažalost, imamo vrlo, vrlo dobro iskustvo kad je govor mržnje u pitanju i zašto ne bismo svoje negativne primjere pokazali drugima kako se to ne bi ponovilo njima. Iz ovih rasprava je jasno da bi se mogla napraviti po jedna konferencija ili jedan seminar o svakoj od ovih tema o kojim smo govorili dakle, o pitanjima Roma, o internetu, homofobiji itd. S druge strane, htjela bih da pomenem da sam jako sretna da naša regija, što se tiče tehnologije, ide u korak sa internetom u ostalim zapadno-evropskim zemljama. Nažalost, što se tiče primjene ljudskih prava, tu moramo više uraditi i pošto je to nešto novo za nas, zašto ne iskoristiti te pozitivne primjere iz zapadne Evrope. Htjela bih još jednom da se zahvalim ministarstvima, tri ministarstva u Bosni i Hercegovini su podržali ovu akciju, zatim predstavnicima ministarstava iz zemalja iz regije koji su došli tu i svima vama na učešću. Teme su jako interesantne, a ukoliko imate sugestija za neke nove aktivnosti, možete direktno komunicirati i Ured Vijeća Evrope. Ukoliko imate preporuke oko izmjena zakona koji

tretiraju govor mržnje, to možemo, takođe, uključiti u ove preporuke, barem da se detektuju svi ti problemi.

Borka Rudić: Pokušat će da sumiram ono što smo govorili, biće tu i nekoliko prijedloga ali i nekoliko akcenata iz rasprava koje smo vodili. Puno smo govorili o legalizativi i složili smo se da, manje-više, imamo dobar zakonski okvir za sprječavanje i sankcioniranje jezika mržnje u javnom prostoru, da su naša zakonodavstva, prije svega, krivična usklađena sa standardima Vijeća Evrope i standardima Evropske unije. Ono što nedostaje u našoj regiji, u jugoistočnoj Evropi, jeste primjena postojećih zakonskih propisa. Dakle, problem je u primjeni postojećeg krivičnog zakonodavstva i istovremeno nekih profesionalnih pravila koja postoje, recimo, u pravosudnim i policijskim institucijama, a i u medijskoj zajednici. Akcentirano je da bi trebalo iskazati više samoinicijative za sankcioniranje jezika mržnje. Ovdje se misli na pokretanje krivičnih postupaka. Istraživanje slučajeva koji u sebi imaju elemenata jezika mržnje od strane nadležnih pravosudnih institucija, prije svega, tužilaštva te veća saradnja policije i tužilaštva u zemljama regije. Rečeno je, takođe, da postoji potreba za boljim definiranjem djela jezika mržnje kao krivičnog djela. Dakle, da li je to zločin iz mržnje, kako je to u Hrvatskom zakonodavstvu ili definiranja jezika mržnje kao zasebnog krivičnog djela. Govorilo se puno o obrazovanju, o potrebi društvene edukacije koja je potrebna na svim nivoima zato što se jezik mržnje pojavljuje u oblicima koji nisu eksplicitni već poprimaju različite forme, jednako opasne kao i sam jezik mržnje. Dakle, ovdje se ne misli samo na edukaciju ciljnih grupa ili onih o kojima smo govorili već na edukaciju u širem smislu, od škole i obrazovnih institucija do roditelja te djece. Ono što traži jedan sistematičan pristup u borbi sa jezikom mržnje jeste edukacija za stvaranje novog sistema vrijednosti u svim našim društvima u području Jugoistočne Evrope i dekonstrukcija govora mržnje kroz tu edukaciju. Poseban segment u raspravama bio je posvećen medijima u dijelu koji se odnosi na medije kao izvore jezika mržnje i na medije kao prenositelje izjava koje u sebi sadrže elemente jezika mržnje.

Dakle, u ta dva segmenta treba definirati akcije koje će pomoći da mediji, ne samo da ne budu izvori mržnje već da ne budu i doslovni prenositelji izjava koje u sebi sadrže jezik mržnje, odnosno da demistifikuju osobe koje stoje iza izjava koje u sebi imaju jezik mržnje. Treće, da raskrinkavaju i dekonstruišu cijeli taj sistem u kojem funkcioniра jezik mržnje, posebno u onom segmentu postojanja i povećanja populističkih pokreta desničarske orientacije i nasilja koje proističe iz djelovanja udruženja, skupina i pokreta koji jačaju u području jugoistočne Evrope. I četvrti segment o kome smo govorili je zapravo civilno društvo. Dakle, šta je to što može civilno društvo da uradi, prije svega, u segmentu stvaranja i promoviranja tolerancije prema netoleranciji i netolerantnom ponašanju. Šta je to što može civilno društvo da uradi kada je riječ o društvenom autizmu i društvenoj ravnodušnosti. U tom segmentu, dio zaključaka trebao bi se odnositi na organizacije civilnog društva koje imaju veliku odgovornost kada je riječ o stvaranju novih pozitivnih vrijednosti u svim našim zemljama na području jugoistočne Evrope. Civilno društvo se mora educirati za prepoznavanje jezika mržnje kao akta nasilja prema socijalno slabijim kategorijama, jer vrlo često mi jezik mržnje prepoznajemo samo kao nešto što se odnosi ili što je protiv manjina, a čuli smo za primjere jezika mržnje, homofobije, diskriminacije žena koje nisu manjinska

populacija, ali su često predmet jezika mržnje ili pozivanja na negativno djelovanje prema ženama. U diskusijama je posebno naglašen dijalog između svih ovih zainteresiranih strana. Dakle, intelektualni dijalog, dijalog u okviru akademske zajednice, dijalog u okviru policijskih i pravosudnih institucija, dijalog unutar medijske zajednice. Ali ne dijalog, manje-više, istomišljenika već dijalog suprotnih pozicija koji može mijenjati postojeću situaciju. I posljednje što želim reći jeste pitanje odgovornosti za jezik mržnje. Mi smo puno govorili o odgovornosti državnih institucija, o odgovornosti medija, o odgovornosti glavnih i odgovornih urednika ali ja smatram da trebamo otvoriti pitanje samoodgovornosti ili društvene odgovornosti svakog od nas prema svom okruženju, prema svojoj sredini te šta mi kao individualci možemo postići u sprječavanju jezika mržnje.

I na karaju, molim vas, budite slobodni da šaljete svoje prijedloge i komentare jer postoji potreba za organizovanjem manjih skupova, unutar određenih profesionalnih zajednica civilnog društva, policijskih struktura i drugih, za jedan vrlo konkretni profesionalni dijalog o tome na koji način se može prevenirati, kako se može sankcionirati i sprječavati jezik mržnje u javnom prostoru.

Ljiljan Zurovac: Ja ću vas na kraju pozdraviti i najiskrenije vam se zahvaliti na dolasku jer nije jednostavno odvojiti vrijeme i doći iz Bugarske, Rumunije, Makedonije, Srbije, Hrvatske, Finske, Belgije, Velike Britanije, Francuske. I kao što sam rekla, u martu ćemo nastaviti priču o intrnetu.

(kraj)

Zaključci konferencije

Učesnici konferencije su se složili da je u porastu jezik mržnje u zemljama jugoistočne Evrope, zbog čega je potrebno nakon Sarajeva i BiH organizovati konferencije na tu temu ili slične aktivnosti i u drugim zemljama, kao što su Bugarska, Rumunija, Srbija i BJR Makedonija. Naglašeno je da je uloga medija u borbi protiv upotrebe jezika mržnje u javnom prostoru jako važna, iako je i uloga državnih institucija, sudova, tužilaštava, građanskih organizacija, obrazovnog sistema i sl, također podjednako bitna.

Doneseni su posebni zaključci, prijedlozi, kao i plan poduzimanja budućih akcija i to prema sljedećem:

(1) Učesnici konferencije u Sarajevu su se složili da zemlje jugoistočne Evrope imaju dobre zakonske propise za sankcionisanje upotrebe jezika mržnje u javnosti i da su lokalni zakonski okviri, pogotovo krivični zakoni, usklađeni sa standardima Vijeća Evrope kao i standradima Evropske unije. U skladu sa rastom upotrebe jezika mržnje u javnosti, neadekvatnih reakcija državnih organa u ovim slučajevima, predložene su sljedeće mјere koje pozivaju na:

- Upotrebu postojećih mehanizama sa ciljem adekvatnije primjene krivičnih zakona protiv upotrebe jezika mržnje u javnosti, poticanja nasilja i širenja raznih oblika netolerancije;
- Unapređivanje pravila i procedura policijskih organa, kancelarija tužilstava i sudova u zemljama regionala u vezi sa istražnim radnjama, dokumentovanjem i krivičnim gonjenjem odgovornih u borbi protiv upotrebe jezika mržnje, kao i obezbjeđivanje više samoiniciativnih istraživačkih organa u javnom sektoru, sa ciljem zaustavljanja i kažnjavanja svih koji javno koriste jezik mržnje;
- Precizno definisanje i određivanje pojma jezik mržnje, kao „posebnog oblika krivičnog djela“, zbog činjenice da se sama definicija razlikuje u legislativi zemlje ove Regije, što stvara dodatnu konfuziju i umanjuje efekte pravne borbe sa porastom i upotrebom jezika mržnje;

(2) Naglašena je potreba za stvaranjem sveobuhvatnog i muktidisciplinarnog pristupa u borbi protiv upotrebe jezika mržnje, i to:

- Kroz proces institucionalnog obrazovanja u sklopu redovnog obrazovnog sistema – počevši od osnovnih škola pa sve do univerziteta – što će na određen način uvesti sadržaje u školski plan i program, promovišući tako toleranciju nasuprot netoleranciji, prihvatanje različitosti umjesto opovrgavanja njenog postojanja, razumjevanje osoba sa različitim potrebama nasuprot upotrebe i jačanja stereotipa i predrasuda;
- Kroz otvoreni sistem društvenog obrazovanja koji će omogućiti prepoznavanje svih oblika jezika mržnje (skrivenog i eksplicitnog), destrukciju jezika mržnje i stvaranje potpuno novih sistema vrijednosti zasnovanih na poštivanju individualnih ljudskih prava, osobina i kvaliteta

(3) Poseban osrvt u diskusiji je dat ulozi medija kao **(a)** izvora jezika mržnje i **(b)** prenošenje izjava koje sadrže elemente jezika mržnje. Učesnici konferencije su se složili da je neophodno dafinisati aktivnosti koji mogu utivati na to da mediji prestani biti izvori jezika mržnje i/ ili nekritički prenosi izjave sa elementima jezika mržnje. Umjesto navedenog, treba težiti ka demistifikaciji osoba iza kojih stoje takve izjave. To praktično znači da mediji, kao čuvari demokratije, trebaju izlagati kritici i dekonstruisati čitav sistem u kojem jezik mržnje postoji, pogotovo kod postojećih i jakih desničarskih pokreta (navijačke grupe, među kojima su mnoge fudbalske navijačke grupe) i nasilja koje nastaje u ovim grupama kao i od ovih grupa. Učesnici konferencije predlažu:

- Nastavak ohrabriranja, osnaživanja i zaštite političke nezavisnosti regulatornih tijela, s "ciljem obezbjeđenja njihovih aktivnosti u sankcionisanju i zaustavljanju upotrebe jezika mržnje, posebno u javnim medijskim servisima;
- Promovisanje koncepta samo – regulisanja tradicionalnih štampanih medija i novih on line društvenih mreža, kao superiornih etičkih pristupa od strane urednika i novinara prilikom zaustavaljanja prolifisanja upotrebe jezika mržnje i raznih oblika netolerancije kroz navedene medije
- Stvaranje programa za dodatno obrazovanje novinara i urednika u vezi sa ulogom medija u promovisanju vrijednosti kao što su tolerancija i razumjevanje različitosti;
- Podrška ohrabriranju postojećih društvenih medija, kao i medija u razvoju.

(4) Na konferenciji u Sarajevu je zaključeno da organizacije civilnog društva i udruženja građana imaju posebnu ulogu u prepoznavanju i razumjevanju razlititih načina javne upotrebe jezika mržnje, kao i stvaranju društveno odgovornih aktivnosti koje mogu adekvatno odgovoriti na rastuću netoleranciju i nasilje prema manjinama i društveno ugroženim i marginaliziranim grupama stanovnika. Naglašene je potreba za osnaživanjem postojećih i kreiranjem novih društvenih aktivnosti u borbi protiv sve veće netolerancije u javnosti kao odgovora na evidentan društveni autizam prema jeziku mržnje u javnom prostoru. U tom kontekstu, predloženo je sljedeće:

- Priprema programa građanskog obrazovanja za prepoznavanje jezika mržnje kao čina nasilja usmjerenog protiv ugroženih grupa (što se ne mora odnositi na tzv nacionalne manjine, jer takve grupe mogu u stavnosti biti u većini, kao što je npr ženska populacija, koja je u većini slučajeva žrtva homofobije, diskriminacije i jezika mržnje);
- Pokretanje međukulturalnog i međuetničkog dijaloga o jeziku mržnje i netoleranciji, umrežavanje i razmjena iskustava među organizacijama civilnog društva, istražnim i pravosudnim organima, medijima i akademskoj zajednici iz zemalja jugoistočne Evrope, radi dodatne stimulacije i motivacije društava u zemljama Regije za zajedničke akcije, stvaranje i razvoj mehanizama u borbi protiv upotrebe jezika mržnje u javnosti

(5) Učesnici konferencije su se složili da je u budućnosti neophodno više obratiti pažnju i oslanjati se na relevantne državne i javne institucije, regulatorna i samoregulatorna tijela, kao i na medije, kako bi se našli unaprijedilo pitanje odgovornosti

za sankcionisanje javne upotrebe jezika mržnje. Također, u skladu sa nevedenim, neophodno je razvijati sistem pojedničane /individualne odgovornosti svakoga od nas u pravovremenom reagovanju i sankcionisanju upotrebe jezika mržnje i širenja netolerancije u svim situacijama.

(6) Zatraženi su ozbiljniji monitorinzi u slučajevima javne upotrebe jezika mržnje, što bi trebalo podrazumjevati nadgledanje medija kao i skupštinskih zasjedanja na svim nivoima vlasti, vladinih sjednica i sastanaka državnih organa i slično, kako bi se izjave, koje eventualno mogu sadržavati jezik mržnje, netolerancija ili poziv na nasilje prema manjinskim ili društveno ugroženim grupama, mogli javno objaviti.

(7) Zbog porasta javne upotrebe jezika mržnje u skoro svim državama jugoistočne Evrope, učesnici konferencije su snažno podržavaju nastavak sličnih aktivnosti u budućnosti. Predloženo je da se buduće konferencije i debate organizuju i to sa upotrebom različitih mehanizama u borbi protiv upotrebe jezika mržnje u zemljama Regije, kao što su: zajednička plenarna zasjedanja, diskusije nezavisnih stručnjaka unutar određenih i odabralih grupa (medija, organizacija građanskog društva, obrazovnih institucija, akademskih zajednica, pravosudnih organa, ministarstava pravde i sl...).

Učesnici konferencije

Br. Ime i prezime	Organizacija	Pozicija	Grad/država
1. Željka Mihaljević	Studio N	Glavna urednica	Livno, BiH
2. Nataša Tešanović	ATV	Direktorica	Sarajevo, BiH
3. Ivanka Džajić	Radio Čapljina	Direktorica	Čapljina, BiH
4. Dževad Česko	Agencija ONASA	Glavni urednik	Sarajevo, BiH
5. Amra Čebira	Asocijacija privatnih elektronskih medija /Q Radio	Članica Asocijacije	Visoko, BiH
6. Nada Dalipagić	Privatna praksa	Odvjetnica	Mostar, BiH
7. Nada Arsenić	Okružni sud Doboј	Sutkinja	Doboј, BiH
8. Milan Štalo	Portal dnevnik.ba	Glavni urednik	Mostar, BiH
9. Nada Ler Sofranić	NVO – Žena i društvo	Direktorica	Sarajevo, BiH
10. Fuad Kovačević	“Al Jaazera”	Novinar	Sarajevo, BiH
11. Dejan Jazvić	Dnevni list “Večernji list”	Novinar	Sarajevo, BiH
12. Adis Karadža	Portal sarajevo-x.com	Glavni urednik	Sarajevo, BiH
13. Boro Kontić	Media Centar	Direktor	Sarajevo, BiH
14. Helena Mandić	Regulatorna agencija za komunikacije BiH	Pomoćnica direktora za emitovanje	Sarajevo, BiH
15. Vera Jovanović	Helsinki komitet za ljudska prava u BiH	Direktorica	Sarajevo, BiH
16. Ljiljana Zurovac	Vijeće za štampu u BiH	Izvršna direktorica	Sarajevo, BiH
17. Borka Rudić	Udruženje “BH novinari”	Generalna sekretarica	Sarajevo, BiH
18. Semina Ajvaz	Fakultet humanističkih nauka Mostar	Profesorica	Mostar, BiH
19. Mehmed Halilović	Internews program u BiH	Media expert	Sarajevo, BiH
20. Srđan Puhalo		Psiholog i aktivist za ljudska prava	Banja Luka, BiH
21. Jovanka Jovanović	Privredni sud Doboј	Predsjednik suda	Doboј, BiH
22. Goran Đurić	Osnovni sud Doboј	Predsjednik suda	Doboј, BiH
23. Aida Šain	Privredni sud I. Sarajevo	Predsjednik suda	Istočno Sarajevo, BiH
24. Ismeta Dervoz	Parlamentarna skupština BiH	Zastupnica	Sarajevo, BiH
25. Bariša Čolak	Ministarstvo pravde BiH	Ministar	Sarajevo, BiH
26. Marta Valinas	OSCE	Pravna savjetnica	Sarajevo, BiH
27. Dušan Babić		Media ekspert	Sarajevo, BiH
28. Amer Džihana	Internews media program u BiH	Media ekspert	Sarajevo, BiH
29. Dijana Gupta	Filosofski fakultet Mostar	Profesor	Mostar, BiH
30. Andy McGuffie,	Delegacija Evropske komisijske za BiH	Glasnogovornik i šef Odjela za komunikacije	Sarajevo, BiH
31. Mary-Ann Hennessey	Ured Vijeća Evrope u Sarajevu	Šefica Ureda Vijeća Evrope u Sarajevu	Sarajevo, BiH
32. Adis Šušnjar	Udruzenje Bh novinari	Koordinator u liniji za pomoc novinarima	Sarajevo, BiH
33. Alena Beširević	Udruzenje Bh novinari	Koordinatorica u liniji za pomoc novinarima	Sarajevo, BiH
34. Arman Fazlić	Udruzenje Bh novinari	Web master	Sarajevo, BiH
35. Jelena Vukobrat	-	Prevodilac	Sarajevo, BiH
36. Rubina Čengić	Magazin “Start”	Novinarka	Sarajevo, BiH
37. Maida Bahto	Vijeće za štampu u BiH	Pravnica	Sarajevo, BiH
38. Sejla Jusufović	INTERNEWS		Sarajevo, BiH
39. Amra Crvenjak	Udruzenje Bh novinari	Office manager	Sarajevo, BiH

Br. Ime i prezime	Organizacija	Pozicija	Grad/država
40. Una Delić	PILPG		Sarajevo, BiH
41. Azra Maslo	RAK		Sarajevo, BiH
42. Lea Tajić	RAK		Sarajevo, BiH
43. Amela Smajlovic	RAK		Sarajevo, BiH
44. Natalija Bratulijević	CRD	Koordinator	Beograd, Srbija
45. Amela Odobašić	RAK	PR	Sarajevo, BiH
46. Selma Boračić	RFE	Novinarka	Sarajevo, BiH
47. Branislav Radovanović	Regulatorno vijeće Makedonije	Član vijeća	Skoplje, FYR Makedonija
48. Zemir Mehmeti	Regulatorno vijeće Makedonije	Član vijeća	Skoplje, FYR Makedonija
49. Svetozar Kirilov	Fakultet novinarstva i masovnih medija	Vanredni profesor za sociologiju, dr.sc.	Sofija, Bugarska
50. Anne Weber	Ured povjerenika za ljudska prava u Vijeću Evrope	Pravni savjetnik	Strazbur, Francuska
51. Bissera Zankova	Ministarstvo transporta, IT i komunikacija Bugarske		Sofija, Bugarska
52. Kristina Todorović	Komitet pravnika za ljudska prava	Pravnik	Beograd, Srbija
53. Nina Porra Vijeće za masovne medije	Tajnik	Helsinki, Finska	
54. Ognjan Zlatev	Centar za razvoj medija	Direktor	Sofija, Bugarska
55. Igor Božić	TV Vojvodina	Urednik vijesti	Novi Sad, Srbija
56. Ioana Avadani,	Centra za nezavisno novinarstvo	Izvršni direktor Centra za nezavisno novinarstvo	Rumunija
57. Tomo Zorić	Ured državnog tužitelja	Glasnogovornik i viši savjetnik	Beograd, Srbija
58. Pierre-François Docquier,	Perelman Centar za pravnu filozofiju	Predavač na Sveučilištu Libre de Bruxelles, potpredsjednik Vrhovnog vijeća za emitiranje u Belgiji	Brisel, Belgija
59. Snežana Milošević	Local press	novinarka	Kragujevac, Srbija
60. Maja Gregurić	Ministarstvo pravosuđa RH	Pročelnica Ureda za ljudska prava	Zagreb, Hrvatska
61. Mirjana Vujović-Durak	Agencija BETA	Dopisnica iz Hrvatske	Zagreb, Hrvatska
62. Lejla Dervišagić	Glavna direkcija za ljudska prava i vladavinu zakona, Vijeće Evrope	Programska savjetnica u Odjelu za medije	Strazbur, Francuska
63. Dunja Mijatović	Oranizacija za sigurnost i suradnju (OSCE)	predstavnica za slobodu medija OSCE-a	Beč, Austrija
64. Milenko Vočkic	RFE	novinar	Sarajevo, BiH
65. Emir Palakić	RAK		Sarajevo, BiH
66. Ana Maria David	Embassy of Romania		Sarajevo, BiH
67. Lara Scarpitta	European union		
68. Dragana Solomon	OSCE		
69. Isabella Kurkowski	Vijeće za štampu		Sarajevo, BiH
70. Stacy Matthew			Sarajevo, BiH
71. Dario Novalić	Magazin "Start"		Sarajevo, BiH

ŽIVJETI ZAJEDNO

Konferencija o borbi protiv govora mržnje u Jugoistočnoj Evropi

Sarajevo, 17-18. novembra 2011. godine

TRANSKRIPT

Uredila: Senada Ćumurović

Lektorica: Jasna Šantić

Za izdavača: Borka Rudić

Publikacija je štampana uz podršku Vijeća Evrope.

Ovaj primjerak je besplatan

Vijeće Evrope / BH novinari / Vijeće za štampu u BiH
godina 2012.

Generalni direktorat
za ljudska prava i pravne poslove
Vijeća Evrope
F-67075 Strasbourg Cedex